

ספר זה נכתב לעילוי נשמתו,
ולזכרו של הורינו היקריק והאהוביק -
חנה ויונה אוסקוביץ.

מוקדש לכס - ילדינו ונכדינו -
למען תקדעו את קורות משפחתנו ומורשתה.

כתיבה והבאה לדפוס: סמדר ויצמן
smadar@my-story.co.il
<http://my-story.co.il>
טלפון: 04-9880488
טלפון נייד : 050-6596019

עיצוב כריכה: טלי שלומוביץ - מעצבת גרפית
סטודיו Fit To Page
<http://www.fit2page.co.il>

נדפס בישראל, תשע"ח - 2017

כל הזכויות שמורות למשפחת מושקוביץ ©
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, לתרגם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט, בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, כל חלק שהוא
מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת בכתב.

קפה מושקוביץ, אשקלון

חנה ויונה מושקוביץ

	תוכן
5	1 אבא יונה (ינו בהונגרית, יוֹיֶנָה ביידיש) - משפחתו וילדותו
11	2 אימא - משפחתה וילדותה
20	3 החיים בעירה - חגים, מועדים ומנהגים
28	4 השואה - אבא ומשפחתו
31	5 משפחתה של אימא בשואה
40	6 סיום המלחמה ואחריה
47	7 בדרך לארץ ישראל
49	8 עולים חדשים
57	9 מגדל אשקלון
65	10 החיים באשקלון
83	11 בית הקפה
103	12 טומי - התבגרות ובגרות
111	13 אליק (אלישבע) לבית גוטליב
126	14 אלי - התבגרות ובגרות
132	15 שרה לבית גלטשטיין
146	16 מלכה
161	17 נסיה
171	18 בית הכנסת הצ'כי ע"ש "חתם סופר"
176	19 המשפחה במלחמות ישראל
181	20 עוד על ההורים
199	21 ענפי משפחה נוספים
201	22 המשבר - מאיגרא רמה לבירא עמיקתא
205	23 ההורים - תקופת חייהם האחרונה
219	24 דברי הנכדים
235	משפחת מושקוביץ היקרה

הפרקים בתהליך תזוזה בעקבות שיבוץ התמונות

1

אבא יונה (ינו בהונגרית, יוינה בידיט), משפחתו וילדותו

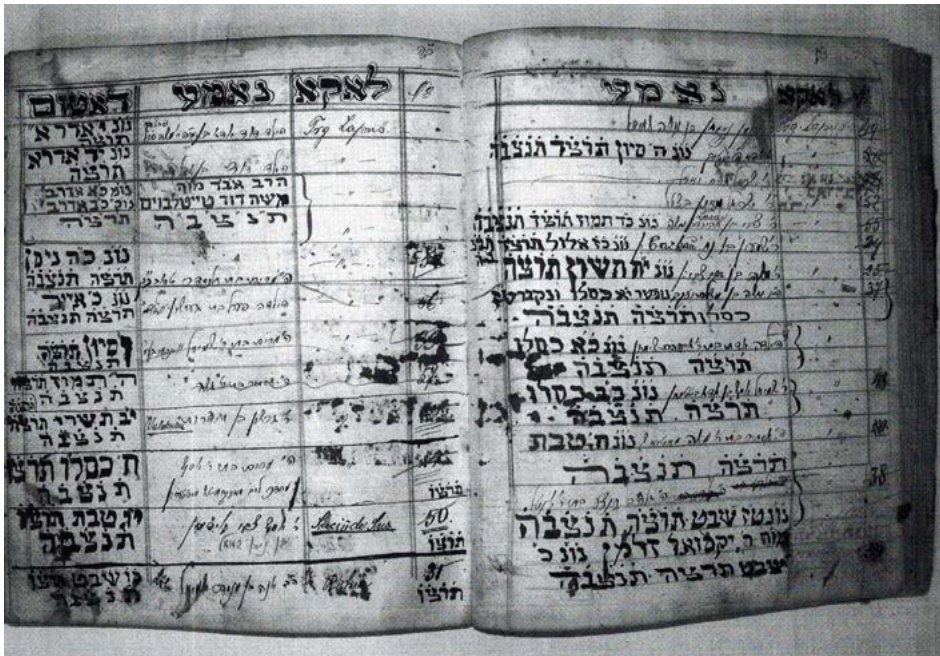
בצעדים נמרצים נכנס אבא לבית המרוח בעיירה מדייאר-לאפוש
בטרנסילבניה. השנה הייתה 1966.

לאחר לחיצות ידיים, טפיחות על השכם והעלאת זיכרונות, הכריז אבא שהוא
מוכן ומזומן לקנות חפצי יודאיקה שנותרו ממשפחות היהודים שחיו במקום.
אבא דאג לכך ששמועה תופץ בכל רחבי המקום שיש כסף בכיסו, והוא יעניק
תמורה נאה עבור כל חפץ ופריט. השמועה עשתה לה כנפיים ואבא הגיע
חזרה לארץ עם אוסף נאה. התגלגלה לידי מגילת קלף של מגילת אסתר,
שהייתה שייכת לרב המקום - מגילה ישנה, ממנה היו קוראים בפורים בבית
הכנסת. בת יותר מ-200 שנה הייתה המגילה, ומעין גליל מתכת הגן עליה. כדי
להתבונן בה היה צורך לשלוף את המגילה בזהירות לבל תתפורר. המגילה
מעוררת התרגשות. דורות של רבנים נגעו וקראו בה, זכר לקהילה ולבניה
שחיו בעיר, וידעו ימים טובים לפני מלחמת העולם השנייה. המחיר שאבא
שילם בעבור פריט זה היה גבוה - אלפי דולרים. הוא הביא עמו גם מעין
שרביט קטן מכסף, שבראשו כף יד ואצבע מושטת, באמצעותה היו קוראים
בספרי הקודש. משהו אחר הציע לו לקנות את התפילין של הרב. גולת
הכותרת הייתה ספר הקהילה של החברה קדישא, ממנו אפשר ללמוד הרבה
על הקהילה, מנהגיה ואורחותיה ועל חבריה השונים.

התקשרתי, מספר טומי, לארכיון הציוני בירושלים. "אני מתעניין בספר
קהילת מדייאר-לאפוש, הייתי רוצה לראות אותו". דבר הספר הזה ניקר
במוחי מאז ראיתי, לאחר שאבא הביאו משם. הוא הלהיב את דמיוני, אהבתי
לעין בו.

"מעניין, אתה לא הראשון שמגלה עניין בספר. לאחרונה, יש עוד מספר
מתעניינים".

"אבי תרם אותו לכם לאחר שהביא אותו מעיררתו, בעת שטייל שם".
מסתבר שגם משפחתו של הרב טייטלבוים מקווינס ארה"ב התעניינה בספר.
"אצלם לך ואשלח, תוך כמה ימים תקבל אותו", כך הבטיח לי מנהל הארכיון.
אכן, כיום צילום הספר בידי הצורך הרב לעיין בספר עלה לאחר שטיילנו עם בנינו ונכדינו במחוזות ילדותם של הורינו. חזרתי משם נרגש ונסער ממראה עיניי, שהעלו בי את הזיכרונות של משפחתי וכל אלה שהם שוכני עפר זה מכבר, ביניהם כמובן ההורים. רציתי שוב לעיין בספר, שיהיה בביתי כעין מצבת זיכרון, וגם כדי לרענן את זיכרוני.

דפים מספר הקהילה - שתי השורות האחרונות מצד ימין הן שם הסבא של חנה מושקוביץ: זלמן יקותיאל שלמון

האזכרה השנתית (יור צייט)

מדי שנה, למחרת חג השבועות, מתכנסים צאצאי בני העיר, החיים בארץ, ועורכים אזכרה לנרצחים ולמתים באשר הם. האזכרה נערכת ביום זה כי בו הגיעו הרכבות לאושוויץ-בירקנאו, שם מצאו רוב בני הקהילה את מותם, בו ביום.

הם הועלו על ידי הנאצים לרכבות, שהביאו אותם לאושוויץ, ומשם אל מותם במחנה ההשמדה. היום, למרבה הצער, רובם של הניצולים אינם בחיים. באזכרה בהר ציון נאמר קדיש ואל מלא רחמים.

הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי

קרית זאנאוברסיטה העברית, בנין שפרינצק

ת.ד. 1149, טלפון 35716

ירושלים

רומניה

מן "הברית העברית העולמית", ירושלים, נתקבל באמצעות הארכיון הציוני המרכזי אלבום תמונות מחיי הקהילה בדרוהוי, כיום. — מר יונה מושקוביץ, אשקלון, מסר באמצעות מר שלום גרינשטיין, ירושלים, פנקס של החברה קדישא של קהילת טארגו-לאפוש, הכולל רשימת הנפטרים שלא הוקמה להם מצבה, תרכ"ג—תש"ה (1863—1945). — נרכש אוסף של 31 תעודות המתארכות למקרקעין של מנזר קטשויה, יאסי, שנמכרו למשפחות יהודיות ועברו בהן בירושה, 1889—1808.

ההורים לקחו אותנו, הילדים, איתם, כשם שאחרים הביאו אף הם את ילדיהם. כל ניצולי היישוב גידלו את ילדיהם כמיטב יכולתם, והייתה גאווה גדולה להציג את יופיים, חוכמתם והצלחתם, כאילו אמרו, "ראו השתקמנו ויש לנו גם דור המשך מפואר. זה הניצחון שלנו על הנאצים".

לא היה קל באותם ימים לנסוע מאשקלון לירושלים באוטובוסים של אגד. היה עלינו להיטלטל בדרכים במשך שעות. האוטובוסים נסעו באיטיות וגם הדרכים היו משובשות. נסענו מאשקלון לתל אביב, ושם בתחנה המרכזית הישנה עלינו על אוטובוס נוסף, הנוסע לירושלים. בידי ההורים היו חבילות ובהן כיבוד ושאר הפריטים הנחוצים לאזכרה. לאחר מכן היה עלינו לחזור את כל אותה הדרך בחזרה.

כאשר גדלנו יכולנו לסייע יותר בהבאת הציד הנדרש. לרוב האנשים כבר היו מכוניות וההתארגנות הייתה קלה יותר. בשבילנו היה זה יום עבודה לכל דבר - להעמיס ציוד, לנסוע, לפרוק ועוד. אנו חושבים היום לחדש את המסורת הזאת ולערוך שוב מפגשים של בני הדור השני.

ילדות ובגרות

אבא נולד ב- 2.5.1919 בכפר אַמְבֶּרְצ'וֹ (ששמו שונה לְבֶרְאָזָה) בטרנסילבניה. הוא היה מרבה לספר לנו על מדייאר-לאפוש. עיקר ילדותו ונעוריו עברו עליו שם.

בגיל תשע לערך התייתם מאביו, יחזקאל, הנראה בתמונה עם כובע קסקט לראשו ושפם מטופח מעטר את פניו, אך ללא זקן. הוא מישיר מבטו, פניו רציניים ואף מעט זועפים. לבוש במדי הצבא האוסטרו-הונגרי, וכעין סגין בעל צווארון עגול עוטף את צווארו.

יחזקאל ורחל-לאה
לבית איז'ק.
יחזקאל נפטר
ב-14.4.1929.
רחל-לאה נספתה
באשוויץ בחג
שבועות, 1944

סבתא רחל-לאה וילדיה: יונה הבן הב' כור ופרידה עומדים: פירי לפני פרידה וינטה לפני יונה

אבא היה בן יחיד. מלבדו, היו עוד שלוש בנות: פרידה, פרל (פירי) וינטל (ינטה). לאחר מות אביהם, יחזקאל, המשפחה נותרה בחוסר כל וללא מפרנס. גם לפני מותו לא הייתה המשפחה בעלת אמצעים. נהפוך הוא, כל שכן כעת שניטל ממנה המפרנס.

יונה, בנם הבכור של סבנו וסבתנו, רחל לאה (לוטי) לבית איז'ק, הספיק ללמוד ב"חידר", וידע מעט קרוא וכתוב בעברית ואת סיפורי התנ"ך, אך לא מעבר לזה. הוא יצא לפרנס את המשפחה. אחיותיו היו צעירות, וגם כנהוג באותה תקופה, בנות לא יצאו לעבודה מחוץ לבית.

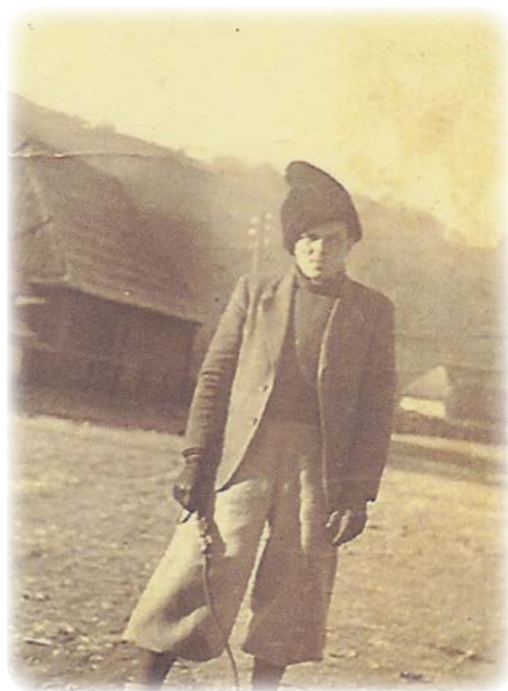
הנער בן התשע עבד במאפייה במשך הלילה, כדי שהלחמים יהיו מוכנים למחרת בבוקר, אופה את הלחם ושר. כך

פירנס מעט את המשפחה. לפחות היה לחם בבית. אך לא על הלחם לבדו יחיה האדם. המאפייה הייתה ממוקמת במרתף על גדות נהר הלאפוש, בה עבדו כל השבוע. יום המנוחה היה בשבת. יחסו של בעל הבית היהודי לעובדיו היה מחפיר, כאילו היו אוויר, שקופים, אבק אדם. כלל לא התעניין בהם, והעביד אותם בתנאים קשים. גם בין היהודים היו מעבידים כאלה. אבל אבא, שהיה תמיד אופטימי ושמח, בעל לב נדיב ורחב - ממש לב זהב היה לו - המשיך לשיר על אף הכול. הוא

קברה של ינטה
נפטרה ב-4.12.1942

אהב את החיים ואהב לחיות. בעיקר, אהב מאוד את אמו ואחיותיו, והרגיש אחראי לשאת בעול פרנסת הבית. אבא - הילד, ואחר כך הנער - כשגדל

יונה מושקוביץ
מדייאר-לאפוש, 1943

הסתובב לבוש בבגדים רגילים, שאפיינו את בני המקום - כובע צמר לראשו בחורף ובלורית שיער (צ'ופ) התנוססה על ראשו, חולצה הסוגרת על צווארו, מכנסיים רחבים, נעול נעליים, ומבטו עז וישיר עשוי ללא חת. למעשה, נראה כגוי (שייג'ץ). לא עטה ציצית לגופו, לא גידל פאות, לא חבש כובע ולא כיפה. עקב הנסיבות, ילדותו הסתיימה מהר. היה עליו להתבגר. אמו, רחל-לאה, האלמנה לא התפנתה אליו והוא גדל כפרחת.

תמיד היה עצמאי, תקיף בדעותיו, לא מוותר ולא מתפשר, ואפשר לומר אפילו מרדן. הוא התקרב

לחברת הנערים הגויים ובילה איתם, הוא לא הלך בתלם - אַוטְסַיִדֶר (מחוץ למקובל).

טומי: בעת ביקורנו בטרנסילבניה בחברת הנכדים, שמעו נכדיי את הסיפור הבא מפִּי:

"יוינה, אתה רוצה לעשות מצווה, ולאפות מצות מצווה?" פנה הרב משה דָּוִד טייטלבוּאָם, לנער שהיה בערך בן 16, ואותו ראה בשוק כשבוע לפני פסח. "אבל בתנאי שתוריד את הבלורית ותשים כיסוי ראש".

הנער היהודי שבלוריתו המפוארת הייתה כיסוי לראשו, וללא אף כיסוי אחר האופייני ליהודי, היה המום, מופתע, וללא ספק גם נבוך. הפנייה הזאת נראתה בעיניו כאילו הקדוש ברוך הוא בעצמו ובכבודו פנה אליו, העירה והאירה איזו נקודה יהודית בליבו. הוא, היתום שהתפקר, שבילה בנעימים עם השקוצים, לא עלה בדעתו מעולם שהרב בכלל ישים לבו אליו, וגם ידבר איתו קבל עם ועדה בפני כל באי השוק. איך יוכל לסרב? בוודאי שיאפה את מצות המצווה. עד כה היה הרב מטיף לו מוסר ונוזף בו על כך שהתרחק מהיהדות, והוא כאילו להכעיס אסף את המרדנות המצויה בו, ובסרבנותו המשיך לעשות ההיפך הגמור וללכת בדרך הרעה. אך דווקא הבקשה הזאת החזירה אותו למוטב לפחות בפסח ההוא.

את הסיפור הזה שמענו מאבא מדי פסח, כשהיה מספר זאת בגאווה בלתי מוסתרת.

את החיטה למצות היו נוהגים לשמור מיום הקציר, שלא תבוא במגע עם מים ולא תירטב. האופים היו מקפידים הקפדה יתרה על נטילת ידיים וציפורניים לבל חלילה יהיה בהם איזה גרגר ואפילו מקרוסקופי של חמץ.

אבא אפה את מצות המצווה וסבתא רוותה נחת, ולו לכמה ימים, בהם זכתה לראות את בנה מקיים מצוות אפיית מצות. אותו מקרה זיכה את המשפחה במצות מצווה לפסח. לא תמיד היה ביכולתה של האם לקנות מצות, שעלותן הייתה לא מועטה, ולמרבה הצער אי אפשר היה לאפות אותן בבית.

2

אימא - משפחתה וילדותה

רוב אדמות הכפר דובריק היו שייכות למשפחת שלמון, משפחה אמידה מאוד שהתגוררה במקום מזה כמה דורות.

בתי
המשפחה
בדובריק
היום

הסיפור (או האגדה) אומר שפעם הקיסר פרנץ יוזף עבר במקום, והמשפחה שהייתה בעלת אדמות, העמידה את האריסים, שעבדו למענם את השדות, שיקבלו את הקיסר ויתנו לו כבוד. הלה כל כך התפעל ממחווה זו, עד שברוב חסדו העניק להם את היער, את מפעל החומץ וכל אדמות הכפר. יתכן שיש באגדה איזה גרעין של אמת. אולי באמת עבר שם נסיך כלשהו והם כיבדוהו בארוחה ובמקום לינה בעונת החורף, וכאות תודה העניק להם אדמות. אימא שלנו, חנה, סיפרה שלסבא זלמן יקותיאל ולסבתא לאה לבית מרק (סבא רבא וסבתא רבתא שלנו) היו הרבה נכדות, וכל פעם שהיו צריכים לחתן אחת מהן, ההורים היו מגיעים לדובריק, לסבתא לאה, בבקשה שתסייע בחתונה ובנדוניה.

סבא רבא שלנו זלמן יקותיאל שלמון נשא לאישה את לאה לבית מרק. סבתא רבתא לאה נראית בתמונה הישנה, כשעל ראשה מטפחת הדוקה כמנהג היהודיות החרדיות, קשורה מתחת לסנטרה, מסתירה את צווארה, ושמלה

סבתא רבתא לאה שלמון לבית מרק עם שני נינים,
ילדיו של אברהם שבת, הדוד של אימא מאילונדה

ארוכה בעלת שרולים, המגלים רק את כפות הידיים. אכן, המשפחה הייתה חרדית, שומרת מצוות בצורה אדוקה.

כך היו רוב יהודי טרנסילבניה. לציונות כמעט שלא הייתה שם נוכחות פעילה. ראשית, היהודים חיו באזורים הללו בטוב, ושנית - החרדים החזיקו בדעה שרק כשיגיעו ימות המשיח, הוא יקה את היהודים לארץ ישראל במצוות השם יתברך, ועד אז אין לעשות דבר כדי לזרז את הגאולה. כל המצטרף לציויינים (ציונים) נחשב בוגד בעמו, כיוצא לתרבות רעה ויש לשבת עליו שבעה, ולקרוע קריעה כאילו איננו. כך סברו היהודים מהזרם החרדי.

סבא אלימלך
נספה באפריל 1944

אלימלך (מיילך) פרידמן (סבנו) מהכפר אילונדה, אביה של אמנו, נשא לאישה את חנה לבית שלמון בתם של לאה ויקותיאל. לאחר חתונתם הם עברו לגור בכפר סויץ, אשר נחלק לשני חלקים. סוס (הכפר העילי) וז'וס (הכפר התחתון).

בעת ביקור במקום, לאחר שחיפשנו בארכיון העירייה, מצאנו - אלי ואני (טומי) - את תעודת הלידה של אימא ואחיה הדוד איז'ו (יצחק), ובהתרגשות צלמנו אותן. הסבא, שאלי אחינו נקרא על שמו, היה יהודי בעל זקן, לא ארוך, שעיטר את סנטרו ושפם. אפו היה מעט פחוס, וכאשר צולם היה מצחו חרוש קמטים.

הייתה זאת תמונה שצולמה בשנת 1944 בהיותו בן 62, לאחר שהז'נדרמים הונגרים היכו אותו וגם גלחו את זקנו.

זלמן יקותיאל שלמון, היה אדם מאוד חכם ורוחני ועסק בהוראת תינוקות של בית רבן. כלומר, היה מלמד. את לימודיו השלים בישיבת פרסבורג (פוזון - כיום בברטיסלבה). הוא זכה ללמוד אצל בנו של "החתם סופר", הנקרא "כתב סופר". לימוד תורה וחינוך היו בעיניו נושאים חשובים בגידול ילדי ישראל לתורה ולמעשים טובים. הוא קיים הלכה למעשה את הנאמר "היה יהודי

קברו של יקותיאל-זלמן שלמון. נפטר ב-6.1.1935
ביקור ההורים בבית העלמין במדייאר-לאפוש, 1991

בביתך ואדם בצאתך". מותר לציין שלא דרש כל שכר עבור עבודת הקודש הזאת, אשר ראה בה קיום מצווה. מצווה נוספת שנראתה לו חשובה ביותר הייתה לשדך פלוני לאלמונית ואלמונית לפלוני. ולא נרגע עד שהביא לכך שיוקם בית נוסף בישראל. אף הגויים היו באים אליו ומבקשים ממנו לכתוב להם מכתבים והיו מתייעצים איתו בענייניהם. הוא היה שווה במשך השבוע במדייאר-לאפוש, כמלמד בתלמוד תורה, שהייתה לא רחוקה ממקום מגוריו, וחוזר לביתו בדובריק רק בסופי שבוע. סבתא לאה ניהלה את העניינים. היא הייתה אשת חיל. אימא מאוד אהבה את הסבתא. "לאה'לה, איך עבר השבוע?" כך היה פונה סבא לסבתא לאה. "מאמאלה, איך הילדים?" הוא מאוד העריך וכיבד אותה.

הסבא לא התלהב, בלשון המעטה, מחתנו המיועד, אלימלך, שעמד להינשא לבתו חנה. "חנה, נמצא לך חתן יותר מלומד, תלמיד חכם, ולא בחור שהתרחק מהיהדות והוא מתקרב לגויים ומתבולל בהם". אבל חנה אהבה את הבחור היפה, שהקפיד על הופעתו ושירת במלחמת העולם הראשונה בצבא האוסטרו-הונגרי בווינה בתפקיד עורפי. התרחקותו של אלימלך מהיהדות חלה עקב שירותו בצבא ההונגרי בווינה.

כשראה הסבא יקותיאל שהדיבורים על ליבה של בתו לא יעזרו, החליט לפחות לנסות ללמד את חתנו, והיה יושב ומלמדו מתוך הספרים השונים ומנסה לקרבו יותר ליהדות. המושג חילוני או דתי מסורתי לא היה קיים

בימים ההם. יהודי פירושו היה שומר תרי"ג מצוות. אם יהודי לא היה מקפיד על שמירת מצוות הוא נחשב לגוי.

חנה נפטרה לאחר שילדה בן ובת. את אברהם-שמיל (שמואל) ואת הנדל. סבנו התחתן שנית עם מלכה, אחותה של חנה. להם נולדו שני בנים איז'ו (יצחק) בשנת 1920 ומשה יליד 1924, אשר נפטר בהיותו בן שמונה לערך, ובת בשם חנה-רחל, הלא היא אמנו. חנה הגיעה לאוויר העולם ב-13.4.1928. כל הילדים נולדו בעזרת מיילדת שהייתה מגיעה לבית היולדת ומסייעת בלידה. היא זו שבשרה על לידת שני הבנים לסבנו ושמחה גם לבשר לו שנולדה בת. מלכה הייתה אם לכל הילדים שגדלו יחדיו. יש לשער שהדבר לא היה קל למלכה. היא הייתה בחורה צעירה שנאלצה להתחתן עם אדם מבוגר ממנה במספר שנים, אלמן ומטופל בשני ילדים. אולי חלומה היה להינשא לבחור צעיר, בוגר ממנה במעט שנים וגם רווק. זאת לא נדע לעולם. אבל באותם ימים, לעתים קרובות התחתנו עם מי שצריך ולא עם מי שהלב ביקש. כאמור, היחסים בין סבתא לאה לאימא היו קרובים. אימא אהבה להגיע אליה בכל הזדמנות, ולבסוף עברה לגור איתה בהיותה בת שבע, לאחר שסבתא התאלמנה ונותרה לבדה בשנת 1935.

מלכה: "אימא איך נכנסה המודרנה אליכם? הרי הייתם כל כך סגורים בעולמכם, והייתה הקפדה שלא יחדור דבר מהעולם שסביבכם פנימה, לקהילה?" כך שאלתי את אימא באחת משיחות הנפש שלנו. "בגלל הירחונים, מלכה. קבלנו עיתוני נשים שנשלחו אלינו. לא יחסו להם חשיבות, נראה היה שהתקבלו כשטויות המעניינות נשים. אבל אנחנו קראנו על המודה (האופנה) האחרונה, ומה קורה בעולם - ענייני אקטואליה. והרעיונות הללו החלו לחדור אלינו. ידענו על העולם הגדול יותר ממה שהגברים ידעו, ובעיקר - יותר מהרבנים".

איז'ו (יצחק)

אחיה של אימא, איז'ו, נסע ללמוד בישיבה בטושנד, שם התחבר לאנשים שונים, והתחיל ללמוד ולהכיר נושאים שהיו ברומו של עולם. הוא יצא מהקהילה הסגורה אל העולם הגדול. בין אלה שהכיר היו גם ציונים. כך החל להכיר את הציונות ורעיונותיה, אשר השפיעה על רצונו לעלות לארץ ישראל, כאשר אפילו מחשבות על עלייה לארץ ישראל נחשבה ככפירה, בעיקר אצל החרדים.

הוא הגיע לבודפשט. עצב ירד על הבית. ה"בן יקיר, אפרים" הבן האהוב החל לחיות חיים שונים מאורח חייה של המשפחה.

שם נלקח בזמן מלחמת העולם השנייה למחנה עבודה, בכפייה. ההונגרים גייסו את היהודים לעבודות כפייה כמו סלילת כבישים, בניית גשרים, פינוי מוקשים ועוד. בעת שגויס צורתו החיצונית השתנתה. כבר לא היו לו פאות וזקן. בגדיו היו מדי צבא. אין פלא שההורים חשו שהוא הולך ומתרחק מהם. אכן, כבר לא הקפיד על תרי"ג מצוות.

הונגריה שיתפה פעולה עם גרמניה הנאצית וחייליה פלשו אף הם לברית המועצות. מאוחר יותר, בזמן המלחמה, בשנת 1944, איז'ו נלקח בשבי על ידי הצבא האדום הסובייטי והובא לאוקראינה, שם שהה בשבי מספר שנים. וכך סיפר איז'ו לילדי המשפחה: "אחר הצהריים יצאתי לחזית בעגלה, כדי להביא תחמושת ללוחמים. הצבא הרוסי החל לירות עלינו (הייתי בחברת חיילים נוספים) ומנע מאיתנו לחזור לבסיס. נכנסתי לבונקר וישנתי שם כל הלילה בזמן ההרעשה הארטילרית. בבוקר הרוסים פרצו את קו ההגנה שלנו ולקחו אותנו בשבי. היה זה באוקראינה, שם ביליתי בשבי במשך ארבע שנים. תנאי המחיה היו קשים ביותר. הרוסים העבירו אותנו, השבויים, בעבודות פרך. הקור היה נורא וגם הרעב. ימים שלמים רעבנו. לחיילים הרוסים עצמם היה מחסור במזון. כל מזוננו היה פרוסת לחם ליום וקערת מרק דלוח, על זה היינו מתנפלים ברעבתנות, וכעבור שניות מספר לא היה נותר פירור. לאחר מכן חיכינו ליום הבא כדי להשקיט מעט את רעבוננו. במשך הזמן מנת האוכל גדלה. בגדיי ונעליי נלקחו ממני והבגדים שקיבלתי היו בליים וקרועים. נעליים לא היו כלל לרגליי, שקפאו מקור החורף ונראו תמיד כחולות. כך בוססתי בבוץ ובשלג. את השמיכה הדלה שקיבלתי חציתי לשניים. מחצי האחד תפרתי לעצמי גרביים וכך לא קפאו רגליי לגמרי, ובחלק האחר התכסיתי.

בשנת 1948 החזירו אותנו הרוסים לרומנים ואז השתחררנו. הסיעו אותנו לעיר פוקשאן שם קיבלנו בגדים חדשים חמים ומגפיים, כיכר לחם, קופסת שימורים של גבינה ומאה ליי (כסף רומני), ושלחו אותנו, איש איש לביתו. שמחת השחרור שלי נמהלה בעצב ובכאב כשנודע לי שהוריי נרצחו וכן יתר קרובי משפחה. לא ידעתי שאחותי ניצלה. המקום נראה לי זר ודוחה. לא מצאתי זכר לחיי הקודמים, לביתי ולמשפחתי. הרגשתי בודד בעולם."

אימא מלכה לא יכלה לתפקד בחיי יום ללא כל ידיעה אודות בנה, היא חשבה שאירע לו הגרוע מכל. דמעותיה היו יורדות לעתים קרובות על לחייה,

עיניה היו אדומות וטרטות. ליבה חישב להישבר בקרבה, ודיכאון השתלט על כל איבר בגופה. אי לכך התיישרה על שרפרף בסמוך לדלת הכניסה ולא זזה משם. כל היום התפללה ואמרה פרקי תהילים. אם יקרה נס והוא יכנס בדלת באחד הימים תהיה היא הראשונה ליפול על צווארו לחבקו ולנשקו. אימנו, חנה, בהיותה כבת 13, לקחה את תפקידיה של אמה ועשתה את כל מלאכותיה. היא ניהלה את הבית. יתכן שאז למדה כמה כללים בענייני הישרדות, שסייעו לה אחר כך בעת שעברה את אימי השואה. למרבה הצער סבתנו לא זכתה לפגוש את איז'ו עד יום הרצחה באושוויץ. לעומתה, הוא חזר לעיירה בשנת 1948.

"אני חי בואי להיפגש איתי ברומניה". כך היה כתוב במכתב אותו קיבלה אימא בשנת 1950. המכתב נשלח מרומניה ושמיו של איז'ו התנוסס מאחור. בידיים

רועדות פתחה אימא את המעטפה. בתחילה הטשטשו האותיות לנגד עיניה שהתערפלו. "איז'ו חי"? לאחר שנרגעה קראה שוב ושוב ולא האמינה למראה עיניה. הסתבר שדודנו חזר, כאמור, שנתיים לפני שנוצר הקשר המחודש. טומי: משפחתנו נדדה בדרכים ללא כתובת קבועה בהונגריה, אחר כך בברטיסלבה, עוד בטרם העלייה לארץ. וגם לאחר עלייתנו, במשך מספר חודשים היינו חסרי כתובת קבועה. על-כן התקשה הדוד ליצור עמנו קשר.

איז'ו, 1950

לחנה היקרה שלום.

הכל בסדר אצלי. אני שמח להגיד לך שאני חי ברומניה. בבאינה-מאכרה. הייתי מאוד רוצה לפגוש אותך. שנים רבות לא התראינו. אני שמח לשמוע שאת בעלת משפחה וחיה בטוב בארץ ישראל. כפי שמסרה לי האחות של בעלי, יונה מושקוביץ, אני חזרתי בשלום מאוקראינה שם הייתי בשבי הרוסים בחלק מלחן המלחמה. לצערנו לא נכלל להתראות. את יודעת שאני אפגש, אבל אשמח מאוד אם תצלי למכתבי, וכשהדבר יתאפשר נכלל להיפגש.

כל טוב והרבה ברכות מאחיק האוהב, איז'ו

באותה תקופה בה נשלח המכתב, השלטון הקומוניסטי ברומניה לא אפשר ביקורים. אין יוצא ואין בא.

חליפת המכתבים נמשכה. אימא מיד ענתה לו. התרגשותה לא שככה ימים רבים.

אחי היקר, איז'ו

לא אוכל לתאר לך את התרגשותי למקרא המכתב שלך. אני מאוד רוצה לראות אותך. יש לי אח. זהו נס שלא מהאולם הזה. אני רוצה לפגוש אותך פרטים עליך. אנחנו חיים בעיר אשקלון. אנו חובקים כבר שני בנים. רק לפני שנה עלינו ארצה. בנתיים אף שנוכל להתראות נכתב התקווה להיפגש בהקדם. הצלחת השם.

א"ש לפשפחתך.

אחותך האוהבת, חנה

אנו משערים שכך כתבו זה לזאת. המכתבים המקוריים אינם בידינו. הפגישה הראשונה ביניהם התקיימה רק בשנת 1965 אז התאפשר לאמנו לנסוע אל אחיה. הפגישה הייתה מרגשת כמובן. הם נפלו זה בזרועות זאת. שעה ארוכה לא יכלו להירגע. אימא מצאה אח והוא אחות. "נפלתי בשבי הרוסים", סיפר איז'ו. "רבים נשלחו למחנות העבודה בסיביר הידועים לשמצה. רבים לא חזרו משם. מזלי שידעתי את השפות גרמנית, הונגרית, רומנית ו... אפילו רוסית. הם היו זקוקים למתורגמן וככה ניצלתי. חייתי זמן מה אי שם באוקראינה וחזרתי לטרנסילבניה בשנת 1948. אמנו לא הייתה בחיים. לצערי, לא פגשתי בה יותר".

"בשנת 1944, בעת שירותי בצבא ההונגרי, שנלחם בצבא האדום", סיפר איז'ו, "חליתי בטיפוס. האחות שטיפלה בי הייתה ממוצא גרמני, והיא אמרה לי, 'אותי בוודאי יהרגו הרוסים, הרי אני גרמניה, אבל את היהודים הם מותירים בחיים. אתן לך ספר הברית-החדשה ועל כריכתו מכתב להורי, אנא מצא אותם ומסור להם'. הבטחתי לה למלא את בקשתה. ואכן, כולם נפלו בשבי. נשבעתי לרוסים שאני יהודי, אך שוד ושבר הם גילו בכלי את הספר. 'יהודי לעולם לא יחזיק ספר של נוצרים, סימן שאתה שקרן נוצרי', צעק הקצין הרוסי, והוסיף בזעם סטירה עזה על פניי. 'איזה יהודי מנוול', שמעתי את אחד החיילים הרוסים מסנן בשקט ביחס לקצין. אני באמת יהודי משהו מסר לי את הספר הזה, הסברתי לקצין ביידיש. כעת האמין לי אותו קצין שאני יהודי. הוא הביט בי במבט שונה והאיר לי פנים. וכי איזה גוי יודע יידיש? 'עכשיו אני מאמין לך שאתה יהודי'. וכך ניצלתי ממוות בטוח", סיים איז'ו את הסיפור.

הוא גם עשה ככל יכולתו בתנאי השבי לשמור על ניקיון גופו, אפילו כיבס את בגדיו במים קפואים. פרט נוסף שסייע לו להישאר בחיים הייתה ידיעת מלאכת התפירה. האחרים שלא הקפידו על הניקיון, נדבקו בכינים, פרעושים ושאר מזיקים בדרך כלל היו הם בין הראשונים למות.

איז'ו עלה ארצה בשנת 1973 עם משפחתו, אשתו מרים ושני ילדיו מירצ'ה-מיכאל וזרזה-בובי, והגיע כעולה חדש לבאר שבע. "הי אתה היית מתורגמן ברוסיה, נכון?" אחת הנשים שקנו במכולת, אליה גם הוא נכנס, זיהתה אותו. גם אחיה למחצה של אמא, אברהם שמואל, חזר באותה שנה מהשבי הרוסי.

המפגש של חנה עם אחיה
אברהם - 1965

המפגש של חנה עם אחיה
איז'ו - 1965

3

החיים בעיירה - חגים, מועדים ומנהגים

סבתא לאה הייתה רותמת כל יום שישי את הסוס לעגלה, מעמיסה עליה שקי קמח ופחי שמן, יושבת במקום מושבו של העגלון, וכשהמושכת בידיה הייתה דופקת בסוס וקוראת "דיו". הסוס היה מתחיל לרוץ וקול פרסותיו הדהד בחלל. הסבתא הייתה בדרכה לחלוקת המצרכים ליהודים עניים במדיאר-לאפוש. כך עשתה מצוות וחסדים.

החתונות היו נערכות בבית הכנסת. המשפחות היו מגיעות לעיירה ומתארחות שם כשבוע ימים. ההכנות כללו הכנת חדר גדול וארגונו כחדר אורחים. הגברים, הנשים והטף היו ישנים שם, על הרצפה עליה פזרו קש. לא מיטות ולא מזרנים. היו מחלקים את החדר לשניים על ידי וילון. בצד אחד גברים ובשני הנשים והילדים. כל הנשים היו עסוקות בבישול, כשהן מפטטות ביניהן והשיחות התארכו באווירה עליזה וטובה. קולות הנשים השתלבו בקולות צהלת הילדים. חום ואהבה העניקו המבוגרים לצעירים. השמחה במפגש המשפחתי הייתה רבה. בני המשפחה ששו לראות אלה את אלה. כולם היו מרוצים, איש לא התלונן. לא ידעו דברים אחרים. לא מלונות מפוארים ולא פינוקים. זה מה שהיה.

לבנות היו מכינים נדוניה לקראת נישואיהן: סדינים, ציפות עם מונוגרמים רקומים (אותיות רקומות משולבות לקישוט). כבר בגיל 16 הנדוניה של אימא הייתה מוכנה. אפילו סדין היולדת כבר היה מוכן. כשתלד יהיה זה על סדין מיוחד, רקום גם הוא. היולדת הייתה שוכבת במיטתה עד שבוע לאחר הלידה. נאסר עליה לרדת והאוכל הובא לה למיטתה. לעתים נשכרה מיינקת, כך שלא הייתה צריכה לדאוג כל כך לתינוק. כמובן זה קרה אצל המשפחות האמידות כמו משפחתה של אימא. במשפחות העניות, יש לשער, שהיולדת לא יכולה הייתה לזכות בתפנוקים.

ליל שבת

ליל שבת, כל בני המשפחה מכונסים היו מסביב לשולחן, לבושים במיטב בגדיהם, בבגדי השבת היפים. כולם רחוצים ומסורקים לכבוד כניסת שבת המלכה. השולחן היה מכוסה במפה צחורה. על צלחת מיוחדת הונחו שתי חלות לשבת עטופות במפית, עליה רקומות האותיות שבת שלום. הנרות בפמוטי הכסף דלקו בלהבה מלבבת. סבתא הייתה מכסה את עיניה בשתי ידיה ולוחשת תפילות לריבונו של עולם. את כל משאלות לבה הכמוסות הייתה מבקשת, וגם שיגן וישמור על כל בני המשפחה. סבא היה חוזר מבית הכנסת וברכת שבת שלום בבית הייתה נשמעת מכל עבר. ראשית היה מברך כל בן בנפרד, זאת ברכת הבנים. ואת הבנות היה מברך בברכת הבנות.

"שלום עליכם מלאכי השלום, מלאכי עליון... ממלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא ...". השירה הייתה ממלאה את חלל הבית, פורצת החוצה והייתה חלק בלתי נפרד מאווירת השבת, שהורגשה בחללו של העולם. לאחר מכן לא נפקד מקומה של עקרת הבית, הקפידו לברכה ולקרוא לכבודה את הפרק, "אשת חיל מי ימצא (משלי)".

"ויכולו השמים והארץ וכל צבאם ...", היה משמיע סבא ועורך את הקידוש. קולות של זמירות שבת היו עולים מהבית משתלבים יחדיו ומוסיפים לאווירת השבת. הגיע תור נטילת ידיים, ברכת המוציא, ואז היו בוצעים את החלה וטובלים במלח. בעל הבית היה אוכל ראשון ואחר כך מגיש לגברת הבית, אחר כך ליתר הנוכחים לפי גילם. הבכור תחילה והצעיר ביותר לבסוף. מנטילת הידיים ועד אכילת החלה אסור היה לומר מילה. במנה הראשונה הובא הגפילטע פיש ועליו גזר ולצידו ציר.

הקציצות נעשו בנפרד ולידן היה מונח גם דג מבושל. בדרך כלל נמנעו הילדים מלאכול אותו בגלל העצמות. הקטנים הסתפקו בקציצות. אחר כך הוגש המרק הצח ובתוכו איטריות תוצרת בית. הבשר "המכובס" היה טעים מאוד. המרק היה מבשר עוף או בקר. כתוספת היו פרפלעך תוצרת בית כמובן, שהם כעין פתיתים, ולבסוף הקומפוט (לפתן) עשוי מחבושים בעונתם, או מפירות אחרים.

את עוגות השמרים הטעימות, שנאפו מבעוד יום, אכלו בעיקר בשבת בבוקר לפני היציאה לתפילה. בשבת בבוקר היה סבא צועד בנחת אל בית הכנסת. לארוחת הצהריים היו אוכלים את הטשולנט (החמין) שהתבשל כל הלילה - תפוחי האדמה, השעועית, הגריסים והבשר. כל אלה העלו ריח ניחוח שהיה נוכח בבית במשך כל השבת. ארוחה כזאת הייתה גורמת לרצון לנמנם בעוד

המעיים מתמקדים בעיכול האוכל הטעים, אך הכבד לקיבה. סבתא הייתה קוראת ב"צאנה וראינה" אחר הצהריים. את התפילות בסידור היו מתפללים "בלשון הקודש". צריך היה לקרוא בשפת הקודש. רק בשנת 1868 החלו הניאולוגים (כעין רפורמים) לתרגם את כתבי הקודש להונגרית. כיהודים, שהקפידו על קלה כחמורה, חגגנו את החגים בדקדנות, כהלכה.

ראש השנה

בערב החג, לאחר הרחצה ולבישת בגדי החג (שלעתים היו גם חדשים), היו הגברים שמים פעמיהם לבית הכנסת לתפילה, כמובן. בית הכנסת טבל באור. מנורות השמן והנפט דלקו ביתר שאת. מלמולי התפילה נשמעו מכל עבר ומלאו את חלל בית הכנסת. הייתה זאת ללא ספק אווירת חג. לאחר מכן הגיעה ארוחת החג, כל אדם בביתו עם משפחתו. ראש של דג היה מונח בצלחת, "שנהיה לראש ולא לזנב", אכילת תפוח בדבש וכמובן ארוחת חג, שהייתה דומה לארוחה בליל שבת, אלא שהפעם נוספה גם עוגת דבש. הנשים היו מגיעות לבית הכנסת בימי החג עצמם. המקום היה הומה גברים, נשים וילדים. כולם התכנסו כדי לצאת ידי חובת שמיעת תקיעת השופר. גברים ונשים מהקהילה היהודית, עמדו בעת תפילת מנחה, ביום הראשון של ראש השנה, ליד גדות הנהר לאפוש (העיר נקראה על שמו), מרוקנים את כיסיהם כאות וסמל להשלכת חטאיהם אל הנהר, כשהם אומרים את תפילת ה"תשליך". במקום שלא היה מקור מים עשו זאת על ידי פתיחת ברז (אם היה). אפשר היה לקיים את המנהג גם ליד באר מים.

יום כיפורים

יום זה היה יום מיוחד ויחודי בשנה. כמובן כל העסקים היהודים היו סגורים וההכנות לקראת היום הנורא והקדוש היו מתחילות כמה ימים קודם. "זאת כפרתי וזאת חטאתי...", כך היו מסובבים את התרנגולת מסביב לראש ואליה העבירו את כל החטאים. היא הייתה השעיר לעזאזל במקרה זה. הארוחה המפסקת הייתה האחרונה לפני הצום, ולאחר מכן היה האב מברך בברכה מיוחדת את הילדים. אווירת היראה והחרדה עמדה באוויר. חשש מגזר דין קשה, מלאה את הבריות ביראת קודש. הם ידעו שגורלות נחתכים באותו היום - מי לחיים ומי למוות. הצום נמשך כל יום המחרת, כאשר גם הילדים בני העשר ומעלה כבר צמו. הדבר מילא את ליבם בגאווה. הם משתייכים

לקהילת המבוגרים, והיה זה אתגר לא קל. משהחזיקו מעמד עד סוף הצום היו מקבלים שבחים ומחמאות. בעת הווידוי על החטאים, היו המתפללים מכים באגרופ על חזם... אשמנו, בגדנו, גזלנו... ועל חטא... ובתפילת "עלינו לשבח", חלק מהמתפללים היו כורעים על הרצפה כולל גם החזן, שני אנשים היו אוחזים בו מרימים אותו לאחר סיום התפילה. גם מי שנאסר עליו לצום השתדל להזדהות עם הצמים ולאכול אוכל מינימלי.

בהיותי ילד (טומי) כשראיתי את האנשים המתפללים ביום כיפור, בבית הכנסת, השתוממתי כיצד אנשים מבוגרים יכולים להתכופף כך.

אנחנו משערים שבמשפחתה של אימנו היו הגברים הנשואים לובשים את הקיטל. היה זה חלוק לבן, שהכלה הייתה קונה לחתונה לקראת החתונה. החתנים היו לובשים זאת מתחת לבגדיהם ביום החתונה. ביום כיפור גם כן לבשו לבוש זה וכן בליל הסדר, ויש שנהגו ללבוש גם בראש השנה. הקיטל היה נשמר עד ליום מותו של האדם, ואז היה נקבר יחד עם התכריכים. ביום זה היו הגברים בבית הכנסת מתעטפים בטלית.

מנהג נוסף, היה תפירת שמלה מיוחדת, לבנה, ומעליה נתפר סינר לבן גם הוא. נעליי בד לבנות לרגליהן של הנשים, ומטפחת לבנה עטרה את ראשיהן. תקיעת שופר הייתה נשמעת לקראת סיום הצום. עם יציאתם של כמה כוכבים בשמים וירידת הערב היו ממהרים לארוחה המסיימת את הצום.

סוכות (ביידיש: סיכס)

לעתים קרובות הייתה הסוכה מבנה של קבע, בעל גג של פח או חומר דומה, שהוסר בסוכות ובמקומו היו שמים סכך, וכשירד גשם היו מחזירים את הגג הקבוע. חג הסוכות והאסיף, החל בסוף ספטמבר או באוקטובר, היה במזג אוויר חורפי באירופה. לפעמים ירדו כבר גשמים עזים, ולעתים התחיל לרדת שלג קל. במשך כל ימי החג היו אוכלים ולנים בסוכה, וגם מקבלים בה את האורחים, ומקיימים כך את מצוות האושפזין. הסוכה הייתה מקושטת בבדים צבעוניים, והשמחה הייתה רבה. הילדים הצטרפו בשמחה לעשיית הקישוטים וקביעתם בסוכה, ולארגון המקום. ארבעת המינים גם הם היו בסוכה. הערבה, הלולב וההדס היו בהישג יד, אך האתרוגים היו יקרים מאוד, ורק עשירי הקהילה השיגה ידם לקנות את הפרי הזה. בכל קהילה היה לפחות אתרוג אחד שהיה נשמר על ידי גבאי הקהילה בבית הכנסת, וכל אחד מאנשי המקום היה זוכה לברך עליו. בסוכה היו בקבוקונים קטנים תלויים, בהם שמן, סוכר וקמח - סימן לברכה ושפע.

אליק: עד היום אני שומרת בבית על כמה בקבוקונים שהיו תלויים בסוכת הוריי. אנחנו תולים אותם בסוכה שאנו בונים בסוכות עד היום. בשמחת תורה, כמובן, היו ריקודים והילדים היו מחזיקים בידם דגל ותפוח מתנוסס על המוט. ההתלהבות והשמחה היו מרקיעים שחקים. הנשים היו טורחות על הכנת כרוב ממולא וגם עוגות אגוזים ופרג.

חנוכה

"ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם, אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר של חנוכה..." כך ברך האב וכולם ענו "א..מן". כך היו מברכים על הדלקת הנרות.

יונה מדליק נר שישי של
חנוכה ב-1998

הלהבה העליזה הייתה דולקת ומוסיפה לאווירת החמימות בבית, שהיה צורך לחממו היטב בעיצומו של החורף. חנוכה וחג המולד הנוצרי היו יוצאים במועד קרוב, בתקופה בה השלג נערם והקור כה עז היה, עד שהטמפרטורות היו צונחות מתחת לאפס.

המאכלים חממו את הבטן והנשמה. אכלנו סופגניות טבולות בשמן ממולאות בריבה, עליהן היו מפזרים אבקת סוכר, ומאכל שנקרא צ'רוֹגָה - בצק מטוגן, עליו היו בוזקים אבקת סוכר וטעמו היה פריך, ובעת הלעיסה היו חשים פיצפוצים בפה. לטקס, (לביבות תפוחי אדמה מגוררים) הלא הן הלביבות, שהיו צרים אותן ומכניסים לטיגון בתוך שמן עמוק.

סביבונים מעופרת יצוקה היו מסובבים, ועליהם המילים נס גדול היה שם.

אחד הנוכחים היה מסובב את הסביבון. אם הסביבון נפל על האות נ - מילה בידיש המתחילה באות נ היא נֶם כלומר, קח - יכול

חנה מלפֶּט לביבות

היה המשחק, לו היה שייך הסביבון, לקחת כמה פרוטות מערמת הכסף. אם הסביבון היה נופל על האות ג (ביידיש קיימת המילה גיב שפירושה תן) אז היה על המשחק לשלם כמה פרוטות בערמה. והמנצח נחשו מי היה? כמובן מי שצבר את הסכום הרב ביותר.

פורים

"הכרוב הממולא שלך מצוין", נתנו הטועמים ציון לעקרת הבית. בבית אחר כשטעמו מהכרוב השתדלו שלא לעוות את פניהם, ואמרו לאישה שעליה להשתדל יותר בפעם הבאה. כך היה המנהג בפורים ובשמחת תורה. עקרות הבית היו מכינות כרוב ממולא, והטועמים היו עוברים ממשפחה למשפחה. היה זה חג שמח והיתולי. מותר היה להתפרק, להשתובב, להתחפש כמובן, אבל בבגדים שנמצאו בבית והיו בהישג יד. היה מותר להשתכר עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי. אפשר היה לכתוב דברים היתוליים, לפעמים טפשיים, ולעשות מעשי קונדס. אפילו הרב היה מתחפש.

לא ויתרו על מנהג משלוח המנות. הן היו מורכבות ממבחר העוגות שהיו אופים בבית - אגוזים, פרג, שהיו ארוכות כגליל ונקראו רוד. הן נותרו בטריותן עד לפני פסח. היו אופים גם את הג'רבו - עוגה שהייתה מורכבת משכבה פרג ושכבה אגוזים, וביניהן בצק, ומעל קרם שוקולד. הטעם היה נפלא, נימוח בפה, טעם גן עדן. בארץ אימא הייתה מכינה גם עוגות טורט, אופה עוגות דבש ונשיקות מקצף של ביצים.

טומי: בד' בניסן, יום האזכרה של סבי יחזקאל, נהג אבא להביא לבית הכנסת במגדל, מעוגות הפרג והאגוזים שאימא אפתה לפורים. כן עשה בערב פסח בצום בכורות.

פסח

"מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?" כך היה שואל הצעיר במשפחה וכולם היו עונים, "שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה, הלילה הזה כולו מצה...". כך היו ממשיכים ואבי המשפחה היה קורא בהגדה. יתכן והמלומדים יותר, אלו שלמדו בישיבות, הבינו את הכתוב. אלה שלא הבינו היו ממלמלים את המילים. כאמור, רק בשלב מאוחר יותר החלו לתרגם את ספרי הקודש, כולל גם ההגדה לפסח. משפחות של דתיים מאוד התנגדו לתרגום.

כבר בפורים היו מתחילים בניקיונות ובהוצאת החמץ. האם עבדה קשה מאוד בצחצוח והברקה. ימים מספר לפני החג היו עושים

חנה מנקה את הבית לקראת הפסח

את הגעלת הכלים. מלבד ביעור החמץ החלו בהכנת המצות במאפיות וקנייתן מבעוד מועד. על שולחן ליל הסדר הייתה מפית מיוחדת למצות וצלחת ליל הסדר, בה היו מסודרים המרור, החרוסת ושאר הפריטים. לשירים השונים חוברו מנגינות: "אחד מי יודע"; "אחד אלוקיננו... שבשמים ובארץ". וגם "אילו לא הוצאנו ממצרים ולא עשה בהם... דיינו די דיינו". כך היו שירי החג נשמעים מבתי היהודים. וגם "חד גדיא דזבין אבא בתרי זוזי", שיר שהיה אהוב על הילדים אותו הם שרו בידיש.

כאשר עורך הסדר היה קם כדי

ליטול ידיים לקראת הארוחה, היו הילדים גונבים את האפיקומן. מצה זו הייתה מוטלת לבין הכרים עליו ישב הסב עורך הסדר, משם נגנב האפיקומן והוסתר על ידי אחד הילדים. עורך הסדר לא יכול היה לברך את ברכת המזון ללא האפיקומן, ואז היה מבקש מהילד שיחזיר אותו. "בתנאי שאקבל מתנה כלשהי", היה עונה הצעיר. והמבוגר, היה עליו לקנות מתנות לכל הילדים, ואם זה סבא - לכל הנכדים.

כך ישבנו עד חצות, ואף מאוחר יותר, וספרנו ביציאת מצריים. המסובים היו שואלים שאלות ואב המשפחה, או מי שידע את התשובות, היה עונה ומסביר. אין זה חוק מהתורה, אלא מנהג, כדי שהילדים ישארו ערים ויטלו חלק פעיל בסדר.

מאכלי הפסח היו בעיקר מאכלים עשויים ממצות. בארוחת ליל הסדר, כיכבו הדגים (הגפילטע פיש), ממש כמו בימי ליל השישי וחגים אחרים. אחר כך המרק בו קניידלעך, ששימשו כתוכן ומלאו את מקום האטריות, שכמובן אינן כשרות לפסח. לקינוח ליפתן תפוחים. עוגות הפסח אותן היו אופים בסיר פלא (סיר עגול מיוחד לעוגות בתחתית היה חור, שנקרא וונדרטופ).

חנויות היהודים היו סגורות גם בחול המועד.

בפסח, בשבועות ובסוכות חגגו את ימי החג עצמו במשך יומיים כנהוג בגולה.

שבועות (שביעס בידיש)

כל הלילה לא נתנו המתפללים תנומה לעיניהם והיו יושבים בבית הכנסת עד תפילת שחרית. היה זה ליל תיקון שבועות. היו קוראים את כל פרקי התנ"ך, אולם רק את הפסוקים הראשונים והאחרונים וכך עברו על הכל, מפרק א' בבראשית ועד סוף הכתובים. עיקר החג ומשמעותו היה מתן תורה.

חג הביכורים לא הוזכר כלל, לא היה רלוונטי לגלות. בבית הכנסת קראו את מגילת רות. ארוחת החג הפעם הייתה שונה. עיקרה היו מאכלי חלב. בצקים ממולאים בגבינה (כיסונים) קרפלעך ממולאים בתפוחי אדמה וגבינה, דברי מאפה שנקראו גביניות וכמובן עוגות גבינה.

גם מרקים היו מכינים - מרק שעועית או מרק תפוחי אדמה חלבי. לבסוף מקנחים בפֿלֶצ'ינטָה (בלינצס) עם גבינה ושוקולד, שנוצר כתוצאה מערבוב קקאו עם סוכר שהונחו על הפלצינטה החמה. מאכל זה היה אהוב מאוד וערב לחיכם של רבים. לא נעדרו מהארוחה גם הכיסונים - "טורוש, בייִלש היִדלקאָלך והקיפֿלאך.

4

השואה - אבא ומשפחתו

אבינו יונה מושקוביץ הגיע למדייאר-לאפוש לבוש בבגדי הצבא ההונגרי. בגאווה הסתובב במקומות שונים בעיר וגם בשוק, שם פגש בעלמה אחת צעירה ויפה שהסתובבה עם אחיה.

"שלום חייל", הושיט איז'ו, אחיה של חנה, את ידו ליונה שהגיע לחופשה מבאיה-מארה ("המכרה הגדול"; היה בזמנו מכרה בו כרו זהב), שם עסק יחד עם גברים אחרים שגויסו בעבודות שונות. כמו חפירת שוחות, הנחת פסי רכבת, הטמנת מוקשים ועוד.

אבא לחץ בחביבות את ידו של איז'ו, ובחיוך על פניו פנה גם לעלמת החן שהייתה עמו והושיט לה את ידו, אך היא נותרה תלויה באוויר. חנה, היה שמה של הבחורה, שהסתירה את ידה מאחורי גבה וסירבה להושיטה לחייל. "איך את מתנהגת לא מן הנימוס הוא", העיר אחיה בכעס.

יונה מושקוביץ ברומניה,
1939

"ראשית הוא שִׁיגֵץ ולא מקיים את דתנו, ושנית ברור שהוא לא מקיים את 'איסור נגיעה'. אבל גם אתה כבר שכחת זאת", כך הקניטה את אחיה בהזכירה לו את המנהג השריר וקיים עדיין, שאין בחור יכול ללחוץ את ידה של בחורה.

בבואם הביתה שמעה אימם, מלכה, את הסיפור ומיד עמדה לימינה של בתה. "אכן, הוא לא ראוי ללחיצת יד. גם שמת לב לפריזורה (תספורת) שלו?" בכך רצתה לומר שאין הוא בעל פיאות וזקן, אלא מסתפר כדרך הגויים, ואז ודאי שאין הוא ראוי ללחיצת יד.

אבא חזר למחנה העבודה, משם הועבר לבניית שדה תעופה. מדי פעם כאשר רצה מעט לנוח מהעבודה, היה לועס סיגריות, אשר הטבק שבהן העלה את חומו, וכך היה זוכה לכמה ימי מנוחה עקב מחלה. לבסוף רבו געגועיו

יונה עם אחיותיו פרידה מימין וינטה משמאל, 1941

לאמו ובכלל נמאס לו לבנות את שדה התעופה לצבא ההונגרי, והחליט שהגיע הזמן לחזור הביתה. אי לכך שכב על המיטה והתפתל מכאבי בטן. פניו התעוו ואנחותיו נשמעו למרחוק. החישו אותו לרופא שמיד שלח אותו לבית החולים. שם הרופאים קבעו דיאגנוזה, אין ספק אבא סובל מדלקת בתוספתן (אפנדציט) ויש לנתחו בדחיפות. הדבר לא הרתיע את

אבא והוא לא גילה שלמעשה היה "החולה המדומה" של מולייר, לא פחות. היה מוכן להעלות את התוספתן על מזבח הרצון להשתחרר מהצבא. לאחר הניתוח נשלח לחופשת מחלה לביתו. אמו קיבלה אותו בזרועות פתוחות ובשמחה, והוא כבר לא שב לצבא. גם איש לא חיפש אותו. הוא חזר לעבודתו במאפייה ולנהיגה במשאית.

לאחר שיהודי האזור נלקחו לגטו ביער בונגור Bungor בסמוך לעיר דאז' במאי 1944, הגיע גם הוא לשם ומכר קמח למי שהיה זקוק, וגם הביא עמו כיכרות לחם וזרק לאנשים שהיו מאחורי הגדר.

אבא, שהתרועע עם חבריו הגויים, לא נלקח לגטו. היה בו צורך בעיר, מקצועו כאופה היה נדרש, אבל בעת שהחלו לקחת את היהודים למחנות הריכוז הודיעו לו חבריו, שחיבבו את הבחור החביב והנחמד, שלא יסכימו בשום פנים ואופן שיקחו אותו, והם גם מוכנים להסתירו בהר הסמוך ציבלש Cibles, שהיה מיוער והיו בו מקומות מסתור רבים, והבטיחו לו "שידאגו לו עד יעבור זעם". נרגש מאוד, אבא הודה להם על החברות האמיתית והנאמנה. "אך לא אוכל להישאר כאן ואימא תיסע לה לבדה. עליי להיות עמה". כך עלה עם משפחתו לרכבת הנוסעת לביקרנאו.

מכיוון שהיה חזק ובריא לא שלחו אותו להשמדה. בעל ידיים וגוף שכזה יש לנצל לעבודה, לפי דעתם של הנאצים. אבא לא הרבה לספר ולנדב מידע אודות האירועים שעברו עליו בתקופה הזאת. שמענו קטעי סיפורים, רסיסים של זיכרונותיו, מתוך המעט שסיפר וממקורות אחרים. התמונה אינה שלמה וברורה. יתכן ולא רצה לשוב ולחוות את הזיכרונות ההם, דבר

שעלול היה לגרום לו דכדוך ודיכאון, והרי אבא היה אדם שמח ואופטימי. בספר זיכרון בו נכתבו רשימות שמיות של ניצולי ברגן-בלזן מצאנו שאבא הגיע למחנה הריכוז. גברת אחת הוסיפה לנו מידע, שביום השחרור היה משקלו כ-40 קילו. שערו בנפשכם את אבינו הגדול והבנוי לתלפיות במשקל כזה. כנראה שהיה מוזלמן (כך נקראו הללו שמשקלם היה נמוך מאוד ונראו כשלד מהלך). עוד ידוע שסיים את המלחמה כשהוא עיוור בעין אחת. יש לשער שאבא חטף לא מעט מכות. מאחר והיה מרדן וודאי שלא קיבל עליו את הדין ולא ציית תמיד להוראות הנאצים הממונים עליו. כנראה שהביע התנגדות לא פעם. לפחות, למרבה המזל לא נרצח. באחת הפעמים הללו נאצי דחף את קת רובהו לעינו של אבא. כאביו היו קשים. ספק אם קיבל טיפול כלשהו, ומאז ראה רק בעין אחת, והיה עיוור בעינו האחרת. בסיום המלחמה עבר למחנה מעבר ושהה שם עוד זמן מה עקב מצב גופני ירוד, בעקבות המאורעות הקשים שעבר. הוא היה אסיר במחנה ברגן-בלזן משם השתחרר ב- 15.4.1945

כשהתאושש נסע חזרה הביתה למדייאר-לאפוש בחברת כמה צעירות שניצלו גם הן. בדרך, בעת שהרכבת עצרה בתחנות שונות, היה יורד ומשיג להן מזון. למרות שעבר תקופה איומה לא פסק להיות ג'נטלמן גם אז.

T/D 374 595	
M O S K O V I T Z Jenü	
Elt. Jecheskel u. Rachel Lea Isak	
2.5.19	BP. Braza/Rum. Nat: 1sr./ung.
5.44	verh. 1. Magyarlapos
5.44	Gh. Desch
	Ub. Auschw.
5.44	Bunzlau Nr. 46 329 Ub. Dora n.
2.45	Ehrlich
4.45	Bergen-Belsen befr. 15.4.45
Aufenth.: 15.4.-10.45 i. Bergen-Belsen u. Calle	
Reg. Bez. A. Koblenz für Eckstein	
L. no. Lsch	

מסמך השחרור של יונה מושקוביץ - עם חתימתו - מברגן-בלזן ב-1945

5

משפחתה של אימא בשואה

שיירה של אנשים, בידיהם צרורות ומזוודות, התקדמה לאורך הרחוב בכפר דובריק. הם קיבלו הוראה להגיע למדייאר-לאפוש ומשם ילקחו לדאז', עיר המחוז. מעבר לזה לא ידעו דבר. "קחי את האפודה הזאת. שמרי עליה", סבתנו מלכה מסרה מזכרת לבתו בת השבע של בֶּדֶה-יון, שהיה מנהל המשק של המשפחה, אחד מתושבי המקום שפיקח על השדות, על התוצרת, הזרעים וכל הרכוש החקלאי. הוא היה אדם ישר וטוב, מהימן והגון, אפשר היה לסמוך עליו. "שמור לנו על הכול", בקשו ממנו הסבא אלימלך והסבתא מלכה לפני לכתם. יתכן וחשבו ואולי קיוו שעוד יחזרו במהרה.

מבית הכנסת במדייאר-לאפוש נלקחו כאמור לדאז' ליער בונגור הסמוך. היה זה מקום איסוף לכל יהודי הסביבה, לאחר חג הפסח. האביב כבר הגיע לארץ, אבל הקור, הגשמים והשלגים טרם נעלמו. כדי להגן על עצמם הקים סבא כעין אוהל שהיה עשוי משמיכות שהביאו עימם. גם קמח היה להם ואימא אפתה לחם. כשאזל, אפשר היה לקנות מהאופה הצעיר יונה, שכאמור הסתובב שם ומכר.

רבים טמנו את התכשיטים שהיו עימם באדמת היער על מנת לשוב ולמצוא אותם כשיחזרו. אימא חזרה ליער לאחר שניצלה, אבל לא מצאה דבר. מישהו אחר שידע על האוצר הקדים אותה.

"תני לי את המברשת שלך", השוטר ההונגרי ניסה למשוך מידה של אימא את המברשת היפה שלה. חשקה נפשו בחפץ המהודר, והוא כמובן יכול היה לחמוס לעצמו כל מה שרצה. אימא לא ויתרה והחלה לזעוק, "אתה לא מתבייש לסחוב את זה מהילדה", נזעק גם סבא אלימלך ונזף בז'נדרם ההונגרי. סטירה מצלצלת נחתה על פניו של הסבא ואימא נפלה מתעלפת.

אושוויץ - המספר שהוטבע על זרועה של חנה: A11908

אימא שמעה את שקשוק הפסים וחשה את תנועת הרכבת. היא התעוררה ומצאה עצמה ברכבת צפופה ודחוסה, הנוסעת אל הבלתי ידוע. הנסיעה ארכה פרק זמן ממושך, וביום השני של שבועות הגיעה אל שערי מחנה הריכוז אושוויץ-בירקנאו. בדרך ידעו הנוסעים רעב וצמא. בגבול הונגריה נעצרה הרכבת וגוי שהייתה עמו חבית מים, התנה מתן מים בכך שיתנו לו את תכשיטיהם. מכיוון שכבר נתנו קודם לכן את התכשיטים בעבור דברים שהיו זקוקים להם, עוד ביער וחלק קברו שם, לא היה להם דבר. "לקחו לנו הכול אין לנו דבר". אי לכך שפך הגוי את המים לעיניהם הקרועות ופיהם היבש מצמא.

הרכבת נעצרה ביום השני של חג השבועות 1944. הדלתות נפתחו ברעש ובחריקה, נביחות של כלבים וצרחות מפי אנשי ה-ס.ס. הנאצים קיבלו את פניהם בקריאות "ראוס" (החוצה) ו"שנל" (מהר), והכול התערבב ביחד ויצר קפאונה של קולות.

"הצטוונו להסתדר בחמישיות, גברים ונשים בנפרד. הנאצי שלח אנשים לשתי קבוצות - לימין ולשמאל. הייתה זאת הסלקציה הידועה של מנגלה. הוא קבע מי ילך לעבודה וישאר לעת עתה בחיים ומי ימות מיד. במקלו הורה לנו ללכת לאחד מהטורים. בהינף מקל כלאחר יד גזר גורלות מי לחיים ומי למוות. על תאי הגזים לא שמענו ולא ידענו דבר. השמועה אמרה שהנאצים לוקחים את הבנות הצעירות והיפות אליהם", סיפרה אימא, שנטתה יותר מאבא לספר לנו על אימי השואה שהיא עברה.

"התייפחתי בבכי מר. מפוחדת עד אימה, נצמדתי אל אימא בכל כוחי לבל יפרידו ביני לבינה, והיא מיהרה להניח מטפחת שחורה על ראשי, דוחפה לזרעוטי את אחד מילדיה של הנדל, אחותי ובת דודתי (בחסידות סטמר, אליה הייתה שייכת משפחת אמי, היו הנשים נוהגות לגלח את שיער ראשן ביום הנישואין ולאחר מכן לעטוף את הראש במטפחת שחורה. סבתא מלכה חשבה שיבחינו שבתה נשואה ולא יפגעו בה). "אך שיקוליה היו מוטעים. דווקא דבר זה היה יכול להיות בעוכריי", המשיכה אימא וספרה. "איש לא ידע שאימהות הולכות עם ילדיהן להשמדה. הנדל וילדיה נשלחו לצד בו אנשיו הולכים למוות וכן אמי מלכה ואני. ביוזמתי הלכתי איתה. הייתי בחורה יפה, שתי צמות עבות וארוכות בצבע שטני היו מושלכות על גבי. לפתע חשתי שהמטפחת מראשי נקרעת. נזרקתי לכיוון של הקבוצה שהייתה אמורה לחיות והילד נקרע מזרועותיי. חבטה נוספת, צליפת שוט, קללות

נמרצות ואני הושלכתי לקרקע אל הצד השני. לא הבנתי מה קורה, הבהלה השתלטה עליי. בדיעבד, התברר שמנגלה הבחין בי שאני נערה צעירה ובריאיה. כשעברתי שם לב ששתי צמות ארוכות מבצצות מן המטפחת ויורדות על גבי. הייתי כוח עבודה, שעדיין ניתן לנצלו בטרם אלך אל מותי. ניצלתי, בינתיים. באופן אירוני הרוצח הפך להיות מציל חיי".

צריפי הנשים עמדו בשורות ישרות, מימין לכניסה לבירקנאו. מעבר, צריפי הגברים, והלאה - המשרפות.

החלה "הפרוצדורה" הרגילה של קליטת הנשים החדשות. ראשית מקלחת (אמיתית). "תלו את הבגדים והנעליים היפות שלכן כאן על הוו. זה יחכה לכן כשתחזרו". זאת הייתה ההוראה שקיבלנו. עולם של רמיה ואחיזת עיניים. כמובן, כשחזרנו לא נותר בגד אחד יפה אלא רק שמטעס (סמרטוטים). הבגדים הללו נלקחו ונשלחו לגרמניה או למקומות אחרים. לאחר מכן ציפתה לנו קבלת בגדי אסירות וגילוח הראש משיער.

בלוק 27 זה המספר שהתנוסס בחזיתו של הצריף אליהן הובאו אימא, וגם בת דודתו של אבינו - פירי (פרל) מסינג, והאחיות פירי מושקוביץ (הלפרט) ופרידה מושקוביץ (אברהם).

"תקשיבו", פנתה אחראית הבלוק אל החדשות, "עלייכן לשמור כאן על הניקיון, לאכול כל דבר מזון שינתן לכן, לא כדאי לגמור הכול בבת אחת, תאכלו לשיעורין, כדי שתשרדו. העשן שראיתן והריח המוזר שאתן מריחות אלה קרובי משפחתכן וחבריכן העולים בעשן הארובה לאחר מותם". כאן סיימה האחראית את נאומה וירדה מעל המקום בו עמדה.

אנחנו הבטנו בה המומות. "לא האמנתי לה ששורפים אנשים. כל עוד יכולתי, חיפשתי ותרתי בעיניי אחר ההורים, אולי אראה אותם. רק לאחר ששרדתי וחזרתי לדובריק, עמדתי פנים מול פנים עם האמת העגומה והכואבת מאוד", כך סיפרה לנו אימנו.

בצריף היה אולם גדול מלא דרגשי עץ, בכל אחד שכבו כשבע שמונה בנות. עם כל תזוזה של אחת, היו כולן צריכות לזוז. "דחוקות זו לזו שכבנו וישנו. בלילות אם התעוררה אחת מאתנו והלכה לשירותים, נאלצנו כולנו לזוז. לעתים כאשר פגש אותן בחוץ איזה שומר ס.ס. משועמם היה מחסל אותן. כן, חיי אדם היו שווים כקליפת השום. היינו אבק אדם. חיינו על פלנטה

אחרת. תהינו אם אנחנו בגיהנום או גרוע מזה", המשיכה אימא וספרה, ספק שאלה.

"אולי תסכימי להחליף את מקומך עם מישהי מהבלוק שלנו. היא מוכנה להתחלף ולעבור לבלוק שלך". כך הציעה לי שמחה (סימה חנה), בת דוד, שהייתה בבלוק הסמוך. "עליי להתייעץ עם פירי מסינג, אתן לך תשובה". פירי, שהייתה מבוגרת ממני בשנים אחדות, אבל בחורה אמיצה וחזקה עמדה לימיני ושמשה לי שם כאם וגם כאב. "תגידי לה שאת לא מתחלפת. באנו ביחד ונהיה ביחד", פסקה פירי ואני כמובן צייתי. ברגעיי הקשים ביותר הייתה פירי עמי. תמיכתה הייתה פיסית ונפשית. בעת שעמדנו מחוץ לצריף בעת מסדרים (צ'לאפּל), בקור ובשלג שעות רבות ורק בגד דק לגופנו, לפעמים כשאנו כורעות על ברכינו, ולעתים כשידינו מורמות, כעונש על מישהי שנעלמה, התאבדה או כדומה, הייתה זאת פירי שלא נתנה לי להתמוטט ולקרוס. באחד המסדרים הייתי חולה גרוני כאב והרגשתי חולשה. "תעמדי אחריי", הורתה לי פירי. כאשר הטביעו מספרים אמרה לי, "בואי עמדי בתור להטבעת מספרים. כנראה, מי שיקבל, יהיה בין אלה שיישלחו מכאן". היא הבינה כנראה באיזה חוש מיוחד שכל מקום אחר יהיה טוב מהמקום הזה, שבו אפשר רק לחכות למוות. הרבה בזכותה החזקתי מעמד וניצלתי". מי שהיו עמו קרובים נוספים, החזיק מעמד טוב יותר מהבודדים. התמיכה ההדדית הייתה חשובה ביותר.

בשלב מאוחר יותר הוטבעו בבשר הזרוע של הטובות לעבודה מספר. A11908 התנוסס המספר על זרועה של אימא. הצריבה בבשר כאבה, אך כאבה יותר תחושת הביזוי וההשפלה. סימנו אותם כבעלי חיים, עוד עובדה שנוספה לתחושה שהם בגיהנום. כעת יהיה טבוע באימא מספר זה כל ימי חייה, יחד עם הזיכרונות, שלא יעלמו גם אם תנסה להדחיק אותם מאוד. "בזמן שהניחו לנו, היינו יושבות ומשוחחות ואני הייתי עוברת בין הנשים ושואלת האם מישהי ראתה את אימא שלי. הייתי מתבוננת סביב גם בצריפים האחרים אולי יתקלו עיניי בה".

עבודה במפעל לחלקי חילוף לטנקים

כשבעה חודשים אימא והאחרות שהו בבירקנאו עד שנשלחו למפעל באלטנבורג (מקום שהשתייך לאחר המלחמה למזרח גרמניה). בזריזות רבה ובדקיינות הצליחה אימנו לעשות את המוטל עליה במפעל. יצרו בו חלקים לטנקים. תפקידן של הבנות היה להרכיב ברגים אחד בתוך

השני, הבינוניים, בתוך הגדולים, הקטנים בתוך הבינוניים. במהירות רבה מאוד הייתה מסיימת את מה שהיה מונח לפניה, וכבר היה בידיה מגש נוסף ובו חומר להמשך העבודה. כך במשך כ-12 שעות רצופות, עם מנוחות קצרות וחטופות. העמידה על הרגליים לא הטיבה עם אף אחת מהבנות, והחלשות יותר סבלו באופן מיוחד. "הייתי בת מזל, יכולתי לשבת במקומי".

אימא הייתה מרוכזת בעבודתה ולא נתנה דעתה לנעשה סביבה. מחשבותיה הביאו אותה אל הבית, ההורים. תמונות בני המשפחה עמדו לנגד עיניה. לא הבחינה ברמיזותיה של פירי שעמדה מאחוריה, כך שגם לא יכלה לראות שהיא מתאמצת לסמן ולרמוז לה דבר מה. היא נפנתה לאחוריה כדי לקחת עוד מגש וליבה נמלא אימה, מאחוריה עמד השומר הגרמני והביט בה דומם. לא הבינה מדוע הוא מביט, ומה הוא זומם. האיש היה מבוגר, ויחסית לא היה מבין הרשעים ביותר, אבל לעמוד כך מאחוריה... מה הוא חורש? חלשה דעתה של אימא. עבר עליה רגע של פחד, כפי שלא חוותה עד כה, אפילו לא בבירקנאו. היא הייתה בטוחה שקיצה הגיע. השומר סימן לה בידו להתקרב אליו. רק לאחר ששמעה מפיו את המילים: "גוד קינד (ילדה טובה) בלעה את רוקה, אנחת רווחה בלתי נשמעת פרצה ממנה, בתוכה שמעה צפירת הרגעה. הגרמני רק השתומם כיצד היא מצליחה לעבוד מהר ובדקיינות שכזאת, ללא מד-קוטר, שהיה מורה את קוטר הבורג. "אני כבר מתורגלת ויודעת בלי מד-קוטר את קוטר הבורג", הסבירה לו אימא.

"הוא לא התכוון להרע לך, ואני ניסיתי לסמן לך שלא תיבהלי", אמרה פירי, המלאך השומר של אימא.

הגרמני, המלא פליאה מביצועיה של אימא, פקד להביא לה כוס חלב, אותו קיבלה מאז מדי יום. כאמור אימא הצליחה להחזיק מעמד והייתה במצב סביר, לעומת בחורה אחרת שעבדה לא רחוק ממנה, ונראה היה שהיא סובלת מאוד ועומדת לקרוס בכל רגע. "קחי תשתי את החלב", הגישה לה אימא מדי יום את הכוס שיועדה לה. בכך הצילה את חייה.

גלוי אנושיות ורוח האדם שלא פסה, מעוררים התרגשות והתפעלות. למרות הכול היו קיימים אלה גם בתנאים הקשים הללו, שהיוו קרקע פורייה להתנכרות, לכל איש לעצמו ולהישרדותו. היו כאלה שלא שכחו להיות בני אדם.

תנאי המפעל והמגורים שסביבו היו אנושיים יותר מאשר מחנה הריכוז. מהמגורים למפעל הן היו צועדות מדי בוקר כחצי שעה עד שעה בעוד חושך שורר בחוץ, וכך בחזרה עם רדת החשכה, בערב. הן עבדו מחושך ועד חושך.

המגורים היו במבנה, בכל חדר היו דרגשים. את כיכר הלחם שקיבלו פעם ביום, היה עליהן לחלוק בין ארבע נשים.

לאחר כארבעה חודשים, נראה היה באופק קיצה של המלחמה. האמריקאים כבר הגיעו למערב גרמניה. על הגרמנים היה לסגור את המפעל, אך הם לא הניחו לבנות לנפשן. השומרים לקחו איתם את הבנות והחלו לצעוד איתן. היה עליהן לצעוד יומם ולילה ללא הפסקה. "נתנו לנו כיכר לחם, אותו היה עלינו לחלוק בין ארבע בנות, וקצת מרגרינה וריבה ובקבוק מים. זאת הייתה מנת המזון שלנו במשך השבועיים בהם הלכנו כמעט ללא מנוחה ושינה. תוך כדי הליכה היו חלקן עוצמות את עיניהן, והאחרות שנותרו ערות, היו מושכות אותן והן היו נשענות על חברותיהן. כך כל אחת בתורה. אז למדה אימא וגם האחרות שיש פעולות שבני אדם יכולים לעשות בעת ובעונה אחת, בניגוד לכל היגיון, למשל לישון תוך כדי הליכה. לא כולן שרדו את הצעדה הזאת. חלקן פשוט התמוטטו. לאחר כשבועיים שמו לב שהן חוזרות לאותו מקום ממנו יצאו. הן לא התקדמו ישר, אלא הלכו סחור סחור ופשוט הסתובבו במעגל.

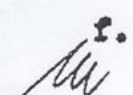
כוחות הצבא האמריקאים כבר היו בקרבת מקום. השומר הגרמני שהיה עמן, עדיין לבוש במדי הצבא, הציע להן שיחכו ביער והוא ילך אל האמריקאים ויבקש עזרה. בידו אחז איזה סמרטוט לבן לאות כניעה יחד אתו הלכה גם חברתו היהודייה (מגדה). האמריקאים לא נתנו לשניים סיכוי, הם ירו בהם,

362 266

F R I E D M A N Lucia Chana
 verh.: MOSKOVIC
 EIt: Michal & Malka Salomkon
 9.4.27 Felsokoees/Ung. isr/ung.

4.44 in Felsokoees verhaft. u.Gh. Desc
 5.44 Auschwitz H.Nr. A-11908
 9.44 - 4.45 Altenburg
 13.4.45 in Waldenburg befr.

Reg.-Bez.-Amt f.Wg., Koblenz,
 f.Eckstein.-

f.

סיכום מיד-ושם על שמות המחנות בהם שהתה חנה מושקוביץ

אבל אספו את הבנות שהסתתרו.

אימא והאחרות ניצלו. הן שרדו את השואה ונשארו בחיים. כעת יהיה עליהן להתמודד עם הצלקות והמראות שנשתלו בזיכרון וילוו אותן כל ימי חייהן. הציעו להן להגר לארה"ב או להעלות לישראל, אך רובן ככולן רצו לחזור לעירן ולברר שם אם נותר מי ממשפחתן בחיים, האם יש ניצולים. בדובריק פגשה אימא את בדה-יון ששמח לראותה והצטער צער רב שאיש מבני משפחתה לא שרד (רק מאוחר יותר התברר לאימא ששני אחיה שרדו). היא מכרה לו את כל הרכוש שהופקד בידיה לשמירה. שנים אחר כך הגיע גם איז'ו, שלא ידע שאימא כבר הקדימה אותו וגם לו נתן יון כסף עבור הרכוש, למרות שכבר שילם לאימא (נשארו אתו בקשר ואפילו ביקר אותנו בארץ, באשקלון).

את פנינו קיבלה אישה זקנה, ראשה מכוסה במטפחת מתוכה הציצו שערות שיבה, פניה חרושות קמטים, לבושה בחולצה בעלת שרוולים ארוכים,

בתו של בדה-יון

צעף כרוך על צווארה ועליונית (וסט) מעל חולצתה. הייתה זאת בתו של בדה-יון, שיצאה לקראתנו בטיולנו האחרון בדובריק, בקיץ 2014. הייתה זו סגירת מעגל שלם. היא שראתה את אימנו והוריה בפעם האחרונה, זכתה כעת לראות את הצאצאים, הילדים, הנכדים והנינים - ילדינו ונכדינו שהגיעו

איתנו לטיול שורשים. ראינו את בתי המקום שהיו פעם שייכים לאבותינו. בתים כפריים, חד קומתיים, חלקם צבוע בצבוע בכחול. בכניסה לבית כעין גזוזטרה וסביבה גדר עץ התוחמת את הבית, ומעליה גגון משולש להגנה מפני הגשם והשלג בכניסה לבית. הגג עשוי מפח מגלון, וחלונות בבית, בהם קבועות מסגרות עץ, מהם צופים אל מרחבי השדות. בחלק מהבתים ירק סובב אותם וגם עצים. ראינו את הרפתות, האורות, המחסנים ובהם גזרי עץ, המחכים להתעכל על ידי האש באח, בחודשי החורף הקרים. ערמות שחת עומדות פה ושם, לעתים קלשון תקוע בהן.

כלתו של בדה-יון

הייתה לנו תחושה שהגענו לאחור במנהרת הזמן. דבר לא השתנה מאז חיו כאן בני משפחתם של סבנו וסבתנו. הזמן עמד מלכת. יכולנו לחוות את החיים שחלפו במלוא חושינו. זמן רב הסתובבנו, קבוצה של צברים ישראלים, מלבד טומי ואליק שאינם ילידי הארץ, מנסים לדלות פרטים על עברנו ושורשינו.

העיניים של מנגלה

שרה מספרת:

בחנות של מקס אנד ספנסר באנטוורפן, סקרנו את המדפים שהיו עמוסים במוצרים שונים. אימא אהבה את הביקור והקנייה במקום, בחברתי. היה זה בעת שהתגוררנו שם. השנה 1987. באותו יום התברר שעל אימא לקבל החזרי מס ערך מוסף לאחר הקנייה. כדי לקבלם היה עליה למלא טופס כלשהו ולמסור אותו למנהל המקום.

לפתע חשתי ברעדה ובחיוורון על פניה של אימא. "בואי נלך מכאן", לחשה לי, "ראית את העיניים שלו"? אימא הייתה אחוזת אימה כשיצאנו מהחנות. "של מי?"

"של המנהל, אלה העיניים של מנגלה".

בבית נשכבה אימא במיטה ולא הפסיקה לומר משפטים כמו, "למה אתם בכלל גרים פה? אתם לא מפחדים"? ועוד, "אתם תראו, תהיה שואה פעם נוספת", ועוד משפטים דומים.

חיי היום יום ושאונו הצליחו לעתים להתגבר על הלחישות והזמזומים מזרי האימה, והזיכרונות שישבו שם וארבו לרגע בו יוכלו שוב לעלות, ולשונות הארס יציפו שוב את התודעה וכבשו את הנפש. מספיק היה באיזה אירוע שהזכיר והעלה את רגעי האימה השונים "משם", שלא נמחקו עם השנים וגם לפי ההיגיון לא יכלו להימחק.

העיניים של מנגלה רדפו אותה כל ימי חייה, הן הגיחו מנבכי הזיכרון מדי פעם.

6

סיום המלחמה ואחריה

האנושות יצאה מגדרה מרוב שמחה. המלחמה הסתיימה. רבים לא זכו לראות את יום השחרור מידי הנאצים. מספר ההרוגים של יהודים ולא יהודים היה בלתי נתפס. רוב האנשים ששרדו היו בעיקר בחורים ובחורות צעירים. לילדים ולמבוגרים לא היה כל סיכוי לשרוד. רוב הניצולים חזרו לעירם, לכור מחצבתם, בתקווה שיפגשו שם עוד בני משפחה שניצלו. במשך כשנה לערך חזרו עוד ועוד אנשים עד שרובם כבר התאסף בעיר. כמעט כל הניצולים נותרו ללא משפחה. האנשים חשו בדידות והרגישו בצורך, לאחר מה שעברו, לחבור לבני זוג ולהקים משפחה. אבא ואימא חזרו ומצאו זה את זה. הורים ומשפחה כבר לא היו להם.

"עלינו להגיע לארץ ישראל, אין לנו מה לחפש כאן".

"הציונות היא כנראה הפתרון הטוב ליהודים".

כך אמרו זה לזו. הייתה ביניהם הסכמה.

"לא יאומן כמה הייתי רחוקה מהציונות, אבל עכשיו לאחר כל מה שעברתי אני מבינה שאין לנו היהודים ברירה אחרת. לא נמשיך לחיות במקום הארור הזה". כך סיפרה לנו אמנו על המחשבות שעברו וניקרו בראשה. בטרנסילבניה כמעט ולא הייתה ציונות. כמעט כולם היו שם חרדים וחייהם היו טובים יחסית לארצות אחרות, בעיקר במזרח אירופה ומרכז.

"פה בבודפשט אנחנו יכולים להתחתן, לפחות שלושה חודשים נוכל לשהות כאן", כך החליטו. המעבר מטרנסילבניה להונגריה היה מובן מאליה. מרומניה לא יכלו לצאת לארץ, ובבודפשט יכלו לשהות שלושה חודשים באופן לגלי. קבוצות של צעירים יצאו מטרנסילבניה לעבר הגבול, להונגריה.

הם הצטרפו להכשרת העובד הציוני. היו שם גם תנועות הנוער בני עקיבא, השומר הצעיר ועוד. אבא הצטרף לפעילות בתנועת "הבריחה". ילדים

ומבוגרים, שנאספו ממקומות שונים במזרח אירופה ובמרכזה הוברחו מעבר לגבולות והועברו למקומות שונים במערב, חלקם לאיטליה שם עלו על ספינות מעפילים שהפליגו לארץ ישראל.

אבא תמך במבוגרים שהתקשו בהליכה, מעביר בזרועותיו ילדים עייפים וסוחב את מטלטלי המשפחות. בלילה בחשאי היה בין המחליקים לתוך כיסם של השומרים והשוטרים בגבולות שטרי כסף, כדי שהשערים יפתחו. שיירות של ניצולים עברו תחת ידי וידי האחרים. הוא ידע ללטף את לחיו של ילד מפוחד ולהרגיעו, לנענע בזרועותיו תינוק בוכה, ללחוש כמה מילות עידוד באוזנו של מי שהתקשה להמשיך בתלאות הדרך, ולחלק ממתקים שהיו עמו לילדים. כך נטל חלק באירועי הגבורה, של "תנועת הבריחה". הוא

היה חזק וחסון, למזלו.

ליד כיכר הגיבורים בבודפשט הושכר בית. קולות ילדים נשמעו שם. מראם של הילדים היה טוב. הם היו לבושים היטב. ניכר היה שהם אוכלים כראוי ויש יד המטפלת בהם במסירות. היה זה בית ילדים אליו הובאו ילדים שנאספו מרחבי הונגריה. יתומים, חלקם ילדים שהוחבאו במנזרים ונמצאו על ידי שליחי הסוכנות היהודית והג'וינט.

ההורים שלנו התגוררו בסמוך בתקופת ההכשרה. אימא בישלה במטבח והייתה מכינה בדוד גדול מרק ומכניסה גם עליי קמומיל. לרבים היו כאבי בטן והקמומיל היה מרגיע. גם לחם קיבלו כתוספת עם המרק. חבילות שנתרמו ונשלחו על ידי יהודי אמריקה וארגון הג'וינט היו מגיעות לבית, ובהן בגדים, נעליים ועוד. היא השתדלה לחבק ילד זה ולנשק ולאמץ אל ליבה ילדה אחרת, ואולי גם להוסיף אוכל לילדים, שהיו חלשים ואולי גם חולים. רובם הספיקו לטעום בחייהם מצוקות נוראיות, להיות גם בגיהנום ולצאת ממנו. המבוגרים שטיפלו בהם ניסו להקל על סבלם. מדי פעם הייתה קבוצה מתוכם מתארגנת והולכת עם מבריחי הגבולות, שהיו מעבירים אותם לברטיסלבה בסלובקיה, ומשם היו ממשיכים הלאה.

נישואים ולידה

"קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה..."

הרב ד"ר יוזף ברג, שהיה רב מוכר בבודפשט, השיא את חנה ויונה ב-5.9.1946, שנה לאחר סיום המלחמה. לא הייתה זאת חתונה באולם. לא היו בה מוזמנים, לא כיבוד ולא תזמורת. פשוט נשאו בברכת הרב, ובזאת תם המעמד המרגש (אגב, הרב היה חבר ילדות של אמה של אליק). שלושת החודשים שהותר לשהות בהונגריה הפכו לשלוש שנים. איש לא התיר להם להמשיך להתגורר שם, אי לכך שהותם הפכה בלתי לגלית.

נישואים כאלה לא היו יכולים להתקיים לפני המלחמה. הוריה החרדים של אימא לא היו נותנים לה את ברכתם להינשא למישהו מסוגו של אבא. הם היו מחפשים לה שידוך ממשפחה מכובדת, ועל הבחור היה להיות תלמיד חכם, רצוי עילוי בהלכה. לאחר המלחמה עולם זה נחרב ובעולם החדש שנוצר כמעט הכול היה אפשרי.

"אימא, מדוע נישאת לאבא?" כך שאלתי (מלכה) את אימנו. היא הייתה נמוכה וקטנה, ואבינו היה גבוה מאוד, גדול וחזק פיסית ונפשית. לאחר המלחמה

נוצרו בה סדקים ושברים רבים בתודעה בעקבות הסבל הרב והאובדן. "לעתים הייתי בוכה, כאשר העצב והצער היו משתלטים עליי. הוא היה מנחם אותי, מרגיע, לוקח אותי בזרעותיו החזקות מנענע אותי כתינוקת, מערסל אותי ושר לי שירים". תשובתה לשאלתי הייתה ברורה דייה.

הילד טומי

"איך קוראים לך ילד?" נשאל אחד הילדים שהגיע לבית הילדים.
"טומי".

"ומניין אתה?"

"לא יודע".

"איפה הוריך?"

"לא יודע".

"איפה היית עד כה?"

"לא יודע".

טומיקה Tomika, הילד שניצל לא ידע דבר, רק את שמו. אמו נרצחה והוא נותר יתום. הוא היה כרוך אחרי אימא, חנה, אהב אותה וראה בה תחליף לאמו. נכמרו רחמיה של אימא, וטומי זה הפך להיות בן טיפוחיה. ניסתה לפצותו על כל המחסור שהיה לו.

אימא כבר הייתה הרה. באחד הבקרים תרו עיניה אחרי טומי הקטן, אך לחרדתה שמה לב שהוא איננו.

"היכן הילד?" קראה בכאב.

הילד נלקח בלילה עם ילדים נוספים למסע אל הגבול בדרך לארץ ישראל.

לידת הבן הבכור – טומי (טומס, יחזקאל)

טומי מספר: אימא התפללה שטומי שלה יגיע יחד עם כל הילדים בשלום לארץ, והחליטה לקרוא לרך שיוולד, ניחשתם - טומי, ושם נוסף יחזקאל, על שם סבא יחזקאל מושקוביץ.

כך נולדתי אני בבודפשט ב- 13 באוקטובר 1947. יצאתי לאוויר העולם. אימא ניסתה לעלות על עקבותיו של הילד טומי במשך השנים, אך העלתה חרס בידיה. היא עברה את חודשי ההיריון איתי בשלום. האושר והשמחה על כך שהפכו להורים הייתה בלתי ניתנת לתיאור. היה זה בבחינת נס לאחר מוראות השואה ואות לכך שהניצולים קמו לתחייה, חזרו לחיי שגרה ומנסים לשקם את עצמם.

החיים בבודפשט

לאט נכנסו החיים למסלולם. ההורים מלבד העיסוק בו עסקו, החלו גם לחיות. כתובת מגוריהם הייתה: Buda Liget Honfoglalás u.19 Budapest. הנה אבא אוחז את אחת העלמות בידו האחת והשנייה כרוכה על מתניו והם רוקדים לצלילי ואלס או טנגו, אולי גם לצלילי צ'רדש הונגרי. אבא שתמיד אהב לרקוד ולשמוח חזר לימים ימימה. חזרה אליו שמחת החיים, שלמרבה המזל לא כבתה במחנות ובאירועים הקשים שעבר. הוא היה דמות מרכזית במפגשים חברתיים. מוקפים בחורים ובחורות ישבו שניהם בבתי קפה, בבארים, ובמקומות בילוי. הוא נתן את קולו בשיר וכוסית הסליבוביץ' בידו. גם עישן והפריח ענני עשן מבלי לתת דעתו לנזק הבריאותי שיש בזה (באותה עת עדיין לא הייתה מודעות לנזקי העישון). אימא שבאה מבית חרדי כידוע לא נהגה לרקוד, אבל כן, הייתה מוכנה לעשן בצוותא בחברת אבא. בערבים אחרים היו יוצאים הורינו לתיאטרון ואפילו לאופרה. יושבים באולם המהודר ומאזינים לשירת הזמרים, הלבושים בתלבושותיהם הרב גוניות, המדמות תקופות היסטוריות קודמות. לעתים היו מצטרפים לטיולים, או מודדים חליפות, שמלות ובגדים שונים, וכמובן - קונים. אבא קיבל תשלום עבור פעילותו "בבריחה". היו אלה כספים שהגיעו מיהודי ארה"ב, בעיקר מהג'וינט. הם מיצו את החיים לאחר האירועים הטראומטיים שעברו בשואה.

ההורים בבודפשט, 1948

ההורים
וטומי,
בדפס 1948

אבא ישב במאסר בעיר מישקולץ. אימא ואני (טומי) ביקרנו אותו בשעת הביקור. בינינו לבינו חצצה גדר. ברבות הימים סיפרו לי שהייתי דוחף את אצבעי הקטנה מבעד לחורי הרשת, ואבא היה מצמיד אותה לפיו ומנשק. תמיד היה מקבל את פנינו בשמחה ולא מתלונן, חלילה.

ומעשה שהיה כך היה. חג שבועות, שנת 1948. ביום השני לחג היה על אבא להעביר כ-62 ילדים ניצולים, במסגרת "הבריחה", מהונגריה לגבול צ'כוסלובקיה. כהרגלו הציע שוחד לשומרי הגבול שעד כה תמיד נענו לו וכבר הכירו אותו. אלא שהפעם קרה דבר שונה. השומרים נעשו פתאום שומרי חוק ודחו את השוחד. הם אסרו את אבא ללא כל היסוס. אבא נבהל, חוורו פניו, ויותר משחשש לעצמו חשש לגורל הילדים. מה יהיה איתם? איך יעבירו אותם הלאה? והילדים מביטים בו בדומיה, האם הבינו שעליהם להישלח כנראה חזרה למקום ממנו באו? לא עזרו הטענות המענות והוויכוחים. כחודש ימים ישב במאסר, ועל אף שלא סיפר, אבל מתוך רמזים פה ושם, אפשר היה ללמוד שפגעו בו והיכו אותו לא מעט.

השוחד פעל למרבה המזל בבית הדין. ביום המשפט שיחדו את האיש שהיה בזמן הנכון במקום המתאים. ואנו, שלושתנו הוברחנו לברטיסלבה והגענו למחנה פליטים, שאנשיו היו מיועדים להגיע לארץ. בתום הקרבות וסיום מלחמת העצמאות מצאנו את עצמנו בדרך לארץ ישראל. שמעתי שהמחנה היה טוב ליושבויו, כך הבנתי מתוך הסיפורים. אנשי הסוכנות והג'וינט דאגו לספק את כל צורכינו. לעתים היו משחקים ומתבדחים עמי יושבי המקום,

מציעים לי שוקולד ושולחים אותי לינוק מאימא. הייתי למעלה מגיל שנה,
אבל עדיין ינקתי.

7

בדרך לארץ ישראל

תכשיטים שירדו לטמיון

הגיע זמננו לעזוב את המחנה. יצאנו מצ'כוסלובקיה (ברטיסלבה) שם ערכו שומרי הגבול חיפוש על גופם של היוצאים. כסף, זהב ותכשיטים הוחרמו מיד. "כדאי שאחביא את הכסף אצלי. אני משערת שלא יחפשו בגופה של אישה", הציעה אימא.

"אין צורך אני אקח את הכסף והתכשיטים", השיב אבא. "תן לי ואל תתעקש, הכסף לא בא לך בקלות, רבות טרחת והסתכנת, והמעסיק שילם בעין יפה, ובחלקו הגיע ממכירת האדמות של משפחתי. חבל, הם עשויים לגזול את כספנו מאיתנו".

אך אבא בשלו. מידה של עיקשות לא קטנה הייתה בו. הוא היחיד שיודע, סמוך ובטוח שלא יקחו ממנו את הרכוש היקר. על מה הסתמך בוודאות שכזאת? לו ולא להם פתרונים, ואנו לא נדע לעולם.

אבא הבחין בכך ששומרי הגבול מחרימים כל תכשיט וכסף הנמצא על גופו של כל אדם העובר על פניהם. הם חיפשו וחיטטו ולקחו ללא רחמים והתחשבות.

מוחו החל לעבוד בקדחתנות. ידע שאשתו חנה צדקה, המילים שלה הדהדו בראשו, "עבדת והסתכנת חבל שכל עמלך יפול בידיהם". אבל עתה היה כבר מאוחר מדי מכדי להגניב אליה את הרכוש.

עכשיו הוא קלט בוודאות את מה שאולי לא הבין קודם לכן. כל הרכוש שנרכש בדי עמל וסכנות, שאף הביא לישיבתו בכלא, שם סבל לא מעט, עלול ליפול בידיים זרות. ומה איתו ועם משפחתו? הם ישארו ללא כל פרוטה להמשך הדרך לארץ ישראל. כיצד יגיעו לשם, עניים ואביונים?

התור התקדם, הרבה זמן לא נותר. אפשר היה להחליף כמה מילים עם אימא,

אבל לא היה זמן להתייעצות של ממש.

לפתע פרש מהתור, הרהיב עוז וצעד לעבר השירותים, מבלי להפנות ראשו אחורנית. משהבין שנותרו לפניו שתי ברירות, בלב כבד ובצער רב כאילו מתו מוטל לפניו, השליך את פרי עמלו ויסוריו אל תוך האסלה. רגע של היסוס בטרם יוריד את המים ויבוא הקץ על הרכוש. העיף מבט אחרון אל טבעות הכסף והזהב ושטרות הכסף אותם הרוויח בדם ליבו. זרם המים סחף את הכול.

כעת נותרה המשפחה בחוסר כול.

בצעדים כושלים ובפנים חיוורות פסע בחזרה אל התור. כאילו חתכו ממנו חתיכה, חש שהדם אזל מגופו. אימא העיפה מבט חטוף, משערת את מה שאירע ואת הרגשתו. "אמרתי לך להחביא אצלי", חשבה, אבל לא העלתה זאת על דל שפתייה. מה תעזור כעת התוכחה, הוא את הלקח למד בדרך קשה וכואבת. מכיוון שהאמינה בבורא עולם יתכן וחשבה שהיה זה רצון האל. הוא היושב במרומים יודע מה הייתה הכוונה הנסתרת בזאת.

נותרה רק טבעת זהב אחת, אותה קנה לאימא בבודפשט. תפרו לי (טומי) אותה לבגד במקום נסתר. הייתה זאת מזכרת קטנה למצער. בהגיע תורנו הצטווה אבא לפשוט את בגדיו. החיפוש היה דקדקני ביותר. שנים רבות יהיה על אבא לעבוד בארץ כדי להחזיר לעצמו את ערך הרכוש האבוד, אבל האופציה השנייה כלל לא באה בחשבון, למסור את הרכוש לידי השומרים בגבול. את זה לא היה מוכן בשום אופן.

הגענו לאיטליה. עלינו עם נוסעים אחרים, וביניהם חברים של ההורים, על ספינה רעועה במקצת בשם קֶסְטָה, שהכילה עולים רבים מאוד. אני (טומי) איני זוכר דבר מאותו שייט. אפשר לשער שלאחר כמה ימי הפלגה החל להיראות באופק ראשו של הכרמל, דבר שעורר התרגשות בלב האנשים, שעמדו על הסיפון והתאמצו עוד לראות מהארץ, אליה שאפו להגיע. לאחר מכן וודאי נגלו לעיניהם הגגות והבתים של העיר חיפה, והאנייה התקרבה אל הנמל שנפרש לפנייהם במלואו. יתכן שהיו קריאות התפעלות, יתכן שגם נראו דמעות בזווית העין אצל אחדים או יותר. אני משער שחלקם עמדו ומילות הימנון "התקווה" עמדו על שפתייהם הרועדות.

8

עולים חדשים

האנייה עגנה בנמל ואנשים החלו לרדת זה אחר זה. המקום הראשון אליו הם נשלחו היה מחנה שער עלייה, בו ריכזו את העולים לפני שפוזרו למקומות שונים בארץ. המחנה שכן במערבה של חיפה. שורות אוהלים וצריפים קדמו את פני הבאים. היה זה ב-11.7.1949. חום ארצישראלי היכה בעולים בעיקר מאירופה, שם היו רגילים לימי קיץ נעימים וחמימים.

שער העלייה

שער העלייה היה יישוב קליטה ומחנה עולים במערב חיפה, ששימש כמחנה מעבר מרכזי לעולים שהגיעו לנמל חיפה, בעלייה ההמונית שהחלה מיד לאחר קום מדינת ישראל. המקום שימש כמחנה הקליטה הגדול ביותר של עולים לישראל. שמו הרשמי היה "בית עולים שער העלייה", אך רבים קראו למקום שנים רבות גם "סנט לוקס". בשנת 1958 צורף שטחו לעיר חיפה.

במהלך שנת 1948 עברו העולים לישראל שהגיעו לנמל חיפה שרשרת קליטה מיד בהגיעם לנמל, שכללה חיתוי בדי-די-טי, ארוחה קלה, הנפקת תעודת זהות, קבלת חיסונים, מעבר במכס, והפניה והסעה למחנה עולים.

על מנת להקל על העולים, שנאלצו לעבור שרשרת קליטה ארוכה לאחר מסע מעייף, הוחלט בתחילת 1949 לשנות את התהליך, ולהעבירם ישירות מהנמל למחנה קליטה ומיון ולבצע בו את כל שרשרת הקליטה.

במרץ 1949 הוסב המחנה הצבאי הבריטי "סנט לוקס" למחנה לקליטת העולים בשטח של 200 דונם. 353 העולים באונייה "קדמה" שהגיעה ממרסי היו הראשונים שהגיעו למחנה ב-14 במרץ 1949. המחנה שימש את השלטונות לביצוע הליכים פורמליים הכרוכים בעלייה, כגון ביקורת גבולות, בדיקת מסמכים שונים, וביקורת מכס. כמו כן נערכה בו ביקורת בריאות כללית, שכללה בדיקות דם, חיסונים, שיקוף ריאות וחיתוי. בסך הכול עברו במחנה בשנה הראשונה 114,581 אנשים.

בתחילת 1951, עם התגברות העלייה מעיראק, פונו המשפחות מהמעברה במחנה המעצר בעתלית, והמחנה הוסב למחנה קליטה ומיון של עולים שכונה "שער עלייה ב'" במטרה להוריד את העומס משער העלייה.

הארץ החדשה לא יכלה לחבק אליה ולאמץ יתר על המידה את העולים, ביניהם שורדי שואה רבים, שקיוו למצוא יחס חם יותר. על הישוב הוותיק היה לקלוט המונים, והארץ עדיין שתתה דם לאחר המלחמה הקשה. חלילה, העולים לא נזנחו ולא נעזבו לנפשם. מוסדות השלטון ניסו לספק את הצרכים הקיומיים, אך העולים שהיו זקוקים לחיבוק חם ואוהב, לאזון קשבת, לא קיבלו זאת. המדינה הצעירה הציעה להם להצטרף לבנייתה. לא הייתה גם התעניינות יתר בסיפורי הניצולים. החום צרב את הנשימה (לא היו מזגנים ולא מאווררים...) והזיעה ניגרה כתוצאה מהלחות הכבדה במישור החוף. מתוך הידוע על המקום נראה שבחורף חדרו מי הגשמים לאוהלים, והקור - לעצמות.

אבינו החרוץ לא חיכה זמן רב. הוא שם פעמיו לנמל בחיפה לחפש עבודה. נכנס בשערי המקום בו עגנו אניות ועל הרציף ראה עובדים מתרוצצים, ביניהם היו גם סבלים. כשראו שם את הבחור החזק והבנוי לתלפיות, מיד הציעו לו עבודה בסבלות. הוא הצליח להוריד שני שקי קמח כבדים מאוד בבת אחת, מניח כל שק על אחד מכתפיו ונושא אותם בקלות. אבא היה אדם חזק מאוד.

הבטיחו לו שתי לירות (כך נקרא אז הכסף) לכל טון. היה זה סכום נאה, אך לבסוף לא קיבל את מה שהובטח. רמאים היו אז כמו היום, הם לא פסו מהארץ. הוא לא יכול היה להמשיך ללבוש את חולצתו הקרועה כתוצאה מאותה עבודה, ולכן הלך לשוק הפשפשים שבשכונת הדר בחיפה וקנה לו חולצה חדשה ב-19 גרושים. למרבה השמחה עוד נותרו בכיסו כמה גרושים לקניית גוזז (אז אפשר היה לקנות משקה מוגז רק בכוסות בקיוסקים, לא היו בקבוקים) לאימא ולטומי, הילד הקטן.

ביום השלישי לשהותם במחנה נשמעה הודעה בכריזת המחנה: "אדון יונה מושקוביץ מתבקש לגשת למשרד". "בר-לבב מחפש אותך", נאמר לו. מי זה? השם לא היה מוכר, מעולם לא שמע שם זה. ומי ניצב מולו? וודנאי שהיה מפעילו והממונה עליו בארגון "הבריחה". לאחר שמחת המפגש וההפתעה התפלא אבא, "ממתי אתה בר-לבב?"

הדברים החלו להתבהר. וודנאי היה שמו המחתרתי של בר-לבב בהונגריה, שם היה בין מארגני "הבריחה". הוא הגיע לארץ מהונגריה בשנות השלושים, והיה פעיל "בבריחה" מטעם העובד הציוני.

"מה דעתכם על הרעיון להיות חברי קיבוץ? מוכנים להצטרף, להיות

קיבוצניקים?" כך שאל בר-לבב. אבא היה מוכן להטות אוזן, אימא התנגדה. "מספיק היו לי שלוש שנים בהכשרה, שם הייתי טבחית ומטפלת. גם איני מוכנה שאבא יעבוד קשה למען האחרים. אני רוצה להיות עצמאית ללא שותפים לחיי".

על רעיון הליכה לקיבוץ ויתרו. חברי הקיבוצים היו חילוניים וברוב הקיבוצים אף לא היו בתי כנסת. יתכן שזאת סיבה נוספת להתנגדותה של אימא. ובכלל, ספק אם הייתה מצטרפת לקיבוץ דתי.

במעברה בנווה חיים (בחדרה)

בארץ הזאת תלו הורינו את כל התקוות, ממש כמו מילות השיר "פה נחיה ופה ניצור... כאן תתגשמה כל התקוות...". בהיותנו שם באירופה, על כל תלונה, על כל כאב, על כל חלום שלא התגשם, התשובה הייתה, "אל תדאג בארץ ישראל הכל יהיה טוב".

חיכיתי (טומי) בקוצר רוח להגיע למקום הזה שבו אין קשיים, הכל מושלם, ארץ זבת חלב ודבש. החלב והדבש מטפטים בצורה חופשית ברחובות, בדרכים, על ראשי ההרים, נוזלים מהגבעות. אבא היה בטוח שיפרשו לפניו שטיח אדום ויקבלוהו כגיבור השב אל ארצו בזרועות פתוחות, "כבן השב הביתה", כדברי השיר. ובדמיונו ראה כל מיני מראות של הרואיקה וקבלת תגמול ראוי על תרומתו ל"בריתה", השתתפותו בפעילות "העובד הציוני" ומעשיו הנועזים. כגודל הציפיות כך יכול היה להיות מפח הנפש. איש לא חיכה לנו, איש לא הודה לו, והוא היה כאחד העולים האחרים ממקומות שאפילו לא ידע על קיומם, ובוודאי לא היה מודע לכך שהיו שם יהודים.

במהרה הבינו שעליהם למצוא את פרנסתם ולעבוד קשה בארץ הזאת, שהחיים בה לא היו קלים. הם לא דרשו דבר, המילים "מגיע לנו" לא היו כלל באוצר המילים והמחשבה. היה עליהם לבנות את עצמם במו ידיהם ואין כל גורם שיסייע. בתקופה ההיא הגיעו גלי עלייה אדירים מכל כנפות הארץ. כמיליון עולים עלו לארץ לאחר הקמת המדינה. על הוותיקים היה לקלוט עולים חדשים, כפול ממספרם. היה צורך למצוא פתרונות דיור ותעסוקה, לגייס רופאים, אחיות ומורים. היה על הקולטים להאכיל את האנשים שהגיעו לאחר מלחמה מדממת ארוכה וקשה. במדינה הצעירה עלו נושאים שונים שעל תושביה וקברניטיה היה להתמודד איתם.

פתרונות הדיור היו ארעיים, והמחנות שהוקמו והוצבו בהם אוהלים, צריפים ופחונים נקראו מעברות. כוונת מקימיהם הייתה שיהיו ארעיים לתקופה

קצרה עד שיימצאו פתרונות דיור וייבנו שיכונים של קבע. אבל כוונה לחוד ומציאות לחוד, כנאמר אין יותר קבוע מארעי. וזמן רב עוד עבר עד שפינו את כל המעברות, שנקראו כך מלשון מעבר.

עקב נסיבות התקופה - מלחמה לעצמאות והמאבק בבריטים קודם לכן, ובכנופיות הערבים בארץ, נוצרה בארץ אהדה לגבורה, ללחימה הירואית. הציונות העלתה על נס גיבורים מן העבר: יהודה המכבי, בר כוכבא ועוד. ומאז החלה הציונות, נטוו מיתוסים סביב החלוצים שעלו ארצה. שירים וסיפורים פארו את הלוחמים האמיצים ומעשי גבורה שנעשו על ידם מאז העלייה הראשונה. באותה מידה פארו את מעשי הגבורה בשואה כמו המרד בגטו וארשה ולחימת הפרטיזנים. את המוני היהודים שהלכו למשרפות ראו כפחדנים שלא העזו להתקומם, והלכו "כצאן לטבח". לכן ניצולי שואה, שרובם לא היו מעורבים במעשי גבורה, התקבלו ביחס מזלזל ובהסתייגות. לא היה זה כבוד גדול להיות ניצול שואה, שלא לחם באחד הגיטאות או בין הפרטיזנים. במרוצת השנים, בעיקר לאחר משפט אייכמן (שנתפס בארגנטינה הובא למשפט בארץ ונגזר עליו גזר דין מות), החל היחס להשתנות.

במעברות היה כל איש לנפשו. המדינה יכלה לתת את המינימום ההכרחי, אך מעבר לכך על כל איש, כל משפחה, היה לשאת בעול החיים. אמצעי המדינה היו דלים, כדברי המשוררת (רחל), "אכן דלה מאוד ידעתי זאת האם (הכוונה לישוב היהודי בארץ), אכן דלה מאוד מנחת בתך... רק בכי במסתרים עלי עונייך..."

כך מצאו הוריי את עצמם במעברה, בנווה חיים, בסמוך לחדרה, בחברת יהודים זרים ומוזרים, שאת מנהגיהם לא הכירו, ונראו להם כאילו הגיעו מכוכב אחר. "איפה ארץ ישראל?" שאלתי (טומי) כשנוכחתי לדעת שלא הכל אידיאלי. הייתי בטוח שעדיין לא היגענו אליה...

אבל ההתפכחות מאשליית "הכל מושלם בארץ", ומפח הנפש שהיה לרגע, הסתיים במהרה. הורינו לא נתנו לכך להשתלט עליהם ולהובילם לדיכאון, חלילה. מיד הבינו את המציאות ושיש להתנער ולהמשיך כמיטב יכולתם. צריך לחפש עבודה, יש להתפרנס. באותה תקופה הוחלט על ידי ממשלת ישראל לקיים משטר של צנע. לשם כך מונה שר מיוחד בשם דב יוסף שהורה לחלק תלושים לכל משפחה, שקיבלה הקצבה של מוצרי מזון ובגדים. אפשר היה לקנות לחם, חלב, קפה - בצורת גלילים עטופים בעטיפה בצבע אדום וטעם הקפה היה רחוק מאוד מטעמו של קפה. כמו כן, אפשר היה לקבל

סוכר, שמן, מנת בשר ועוד. הכל לפי הקצבה לנפש.

מדיניות הקיצוב (צנע)

ההחלטה על הנהגת מדיניות הקיצוב נתקבלה בישיבתה הראשונה של הממשלה הנבחרת הראשונה ב-26 באפריל 1949. לשם ביצוע המדיניות הוקם משרד מיוחד - משרד האספקה והקיצוב, ולתפקיד השר הממונה מונה דב יוסף (ברנרד ג'וזף) שזוהה עם תפקידו זה במשך שנים רבות. בין השאר נבחר יוסף בשל הצלחתו להסדיר חלוקת מצרכים כמושל הצבאי של ירושלים, בזמן המצור עליה במלחמת העצמאות. מאוחר יותר ב-26 באפריל 1949 הודיע ראש הממשלה דוד בן-גוריון לכנסת על הנהגת המדיניות כהוראת שעה הנובעת מכורח המציאות.

הסיבה המרכזית להנהגת הצנע היא קליטת העליה ההמונית - ישראל שאפה לקלוט מיד עם הקמתה כמות חסרת תקדים של עולים חדשים. עולים אלו הגיעו לרוב בחוסר כל, בין אם ממחנות העקורים באירופה לאחר השואה, ובין אם ממדינות ערב ששליטתן לא איפשרו את מכירת או לקיחת הרכוש. באותה תקופה התנהלה גם מלחמת העצמאות שעלתה כסף רב. בשל היותה של ישראל צעירה מאוד לא הייתה הכנה למצב כזה ולא היו יתרות מטבע חוץ. היה חשש שבמידה ולא תונהג מדיניות הקיצוב יעלו המחירים של מוצרי המזון ומצרכים אחרים על בסיס המשוואה של היצע וביקוש - כמות הטובין קטנה מאוד בשל המחסור במט"ח בעוד שהדרישה לו גבוהה. כך המחירים עלולים לעלות; מי שתשג ידו יוכל לקנות ולאכול או להתלבש, ומי שלא - ירעב. אם כן הרציונל המרכזי מאחורי מדיניות הצנע היה לקבוע רף מחירים נמוך כדי לאפשר אספקה סדירה של מזון לכל ובכלל זה בפרט העולים הלא מבוססים. יש לציין כי בתקופה המדוברת הייתה סכנת הרעב מוחשית בשל מלחמת העולם השנייה, שנסתיימה שנים ספורות קודם לכן.

ויקיפדיה

אישה צעירה שזה לא מכבר עברה את מוראות השואה, היה עליה להתמודד עם הזיכרונות, להתגבר על הפחדים. גדוד פסיכולוגים היה נדרש כדי לסייע לה לרפא את נפשה (אבל מי בכלל חשב על טיפול פסיכולוגי באותה עת), מצאה את עצמה במקום זר ומוזר ללא קרוב וגואל, בתנאי מגורים קשים של ארץ ישראל בשנות החמישים, ילד קטן תלוי בה ובעל העובד מחוץ למקום (קראו על המאפייה בזיכרון יעקב בהמשך) המגיע רק בסופי שבוע, יגע וסחוט ממאמץ העבודה בכל ימות השבוע. כל רצונו להיכנס למיטה ולשקוע בשינה כדי להבריא, מעייפות ומעמל השבוע החולף, ולאגור כוחות לשבוע שיגיע לאחריו, ולא יכלה לחלוק עמו את קשייה.

באוהל קטן, דל ודולף שכב הילד הקטן, טומי, במיטתו וחומו עלה. ימי החורף היו קרים מאוד וגשמים מרובים ירדו ימים רצופים. פעם ירד גשם זלעפות והסערה הייתה כה עזה, עד כי האוהל התעופף באוויר, כשהרוח העזה משחקת בו כחפץ חסר משקל. הערב רד וחנה-רחל מושקוביץ לבדה, אובדת עצות וחסרת אונים, אף שהוכיחה בעבר כי במצבים קשים ביותר הייתה

מהטיפוס השורד. אך כמה נסיונות וקשיים היה עליה לעבור כדי להגיע פעם למנוחה ולמרגוע בחייה? בעלה יונה עבד באותה עת, כאמור, בזיכרון יעקב הסמוכה, ולא הגיע לביתו אלא בסוף השבוע.

לאחר שהאוהל הושב למקומו, בצאתה מפתחו, היה עליה לנעול מגפיים כדי לבוסס בבוץ. לא היו מדרכות, והגשם הרטיב את האדמה והפך אותה לעיסה של בוץ טובעני. שלוליות גדולות נקו בין הצריפים והאוהלים.

יש צורך להזעיק רופא, הילד גילה סימנים של חוסר שקט ומנוחה, ובכיו מעורר הרחמים קרע את ליבה. בידיו הקטנות הורה לכיוון אוזניו, אבל יתכן שגם גרונו כואב? הוא הרבה להתעטש. תרופות אנטיביוטיות טרם נודעו. לאחר שאימצה את הילד לחיקה וניסתה להשקטו, הוא נרדם. הניחה אותו במיטתו בזהירות כיסתה היטב את הגוף הקטן, נעלה את מגפי הגומי ויצאה מהאוהל, אצה אל שכנתה היחידה איתה יכלה לדבר בשפת אימה. רוז'יקה פישר דיברה הונגרית עם אימא. מעט המילים שידעה אימא בעברית לא הספיקו לה כדי לתקשר עם השכנים האחרים, שרובם גם לא ידעו את שפת הארץ. טלפון לא היה בנמצא, ומי ידע בכלל את מספר הטלפון של הרופא. רוז'יקה אישה טובה, נדיבה ויקרה הרגיעה את אימא ונכנסה בעקבותיה אל האוהל. העיפה מבט בילד שהתעורר ומיד הניחה על מצחו רטיה קרה, חיממה מים ויצקה לפיילה (גיגית) בה היו יוצקים מים שחוממו בדוד על גבי הפרימוס, או פתיליה. הוסיפה מעט מים קרים, ולאחר שוידאה שהם פושרים עד חמימים, טבלה את טומי, השקתה אותו בנוזלים ולאט הילד החל להתאושש. למזלה של אימא, חנה, גברת פישר ומשפחתה סייעו לה בכל מצוקותיה. רוז'יקה, שהייתה בעלת ניסיון ומבוגרת מאימא במספר שנים, הדריכה אותה בכול, החל מטיפול בתינוק וכלה בכל תחום שדרש ממנה להסתדר לבדה בארץ החדשה. במשפחת פישר ראתה פתח לרווח והצלה. בכל תחומי החיים עמדו בני משפחת פישר לימינם, בעצה, בפתרונות ובמילה טובה.

בימות הקיץ היה חם מאוד באוהל. יריעותיו היו כמוליכות חום טובות ביותר. קשה היה לנשום, האוויר עמד ללא נוע פעמים רבות, וגירש את יושביו החוצה, עד שעות אחר הצהריים, עת נשבה לעתים רוח נעימה שהגיעה מכיוון הים.

המאפייה בזיכרון יעקב

"בזיכרון יעקב יש מאפייה, מחפשים שם אופים", נאמר לאבא.
"היכן זה וכמה זמן עליי ללכת כדי להגיע לשם?" התעניין אבינו לדעת.
"הו, זה לא רחוק, ממש קרוב לכאן".
הוא השכים קום, חבר נוסף הצטרף אליו והם החלו לצעוד לכיוון המקום שנקרא זיכרון יעקב. הם הלכו והלכו שעות רבות עד שהגיעו לעת ערב למקום ישוב, שם הבחינו באישה התולה כביסה בחצר ביתה.
"כאן זה זיכרון יעקב?" שאל אבא בידיש.
"כן", החזירה האישה בידיש גם היא.
הרים אבא את הגיגית כדי להקל עליה, היא הייתה כבדה מלאה בבגדים רטובים.
"מה אתה מחפש אדוני?"
"אני רוצה לעבוד, אני אופה".
"לנו יש מאפייה, אנחנו לא זקוקים לעובדים, אבל בוא תכנס ותאכל משהו", הזמינה אותו במנוד ראש.
הגישה לו צלחת מרק והוסיפה עוד חתיכה הגונה של לחם שחור. לא הספיקה האישה להסתובב כה וכה ואבא גמר את האוכל "בשנייה". כה רעב היה.
השעה הייתה כבר מאוחרת ולא יכול היה לחזור על עקבותיו לחדרה, למעברת נווה חיים, ולכן נותר ללון במאפייה. ויהי באמצע הלילה העירוהו משנתו ושאלוהו אם ירצה לעבוד. אחד הפועלים לא הגיע, והנה יד הגורל או יד אלוקים הביאה אותו לכאן ויש להם פועל מחליף מן המוכן. כך החל אבינו לעבוד באותה מאפייה ועסק בתחילת צעדיו בעבודה הקשה ביותר. היה עליו להוציא את הפיתות (רק את זה אפו באותה מאפייה) מהתנורים. "כיצד אתה, שלפי דבריך אתה אופה מומחה, אינך יודע להפעיל את התנורים?" שאלוהו בתמיהה עובדי המקום.
"מעולם לא הפעלתי תנורים כאלה. אלה שהכרתי בארצי היו שונים".
עובדי המקום לימדוהו את מלאכת הפעלת התנורים במאפייה, שהיו חדישים ומתקדמים מאלה שהכיר.
במשך השבוע לן אבא במאפייה ובסופי השבוע היה חוזר לנווה חיים יגע וסחוט. אז היה מבלה את רוב שעותיו בשינה.
באחד הימים אימא נלוותה אליו. תחושות הבטן שלה אמרו לה שאבא עובד מעל ומעבר לנדרש. האם הוא נדרש לכך על ידי הבעלים? האם אין ניצול שם של טוב ליבו ויכולותיו הפיסיות? עליה לברר עניינים אלה.

"גברת מושקוביץ, בעלך הוא עובד מצטיין, כל הזמן עובד. לא נח כמעט למרות שאנו מפצירים בו שיעשה כן. מלבד זאת הוא רק שותה מים ואוכל פיתות לא מעבר לזה. שומר על כל פרוטה. הבחנתי שהוא רק מפנק את עצמו בחלבה כתוספת לפיתה". הדברים נאמרו בנימה של צער והתפעלות כאחת מיכולותיו והסתפקותו במועט של אבינו.

כרטיסי "העובד הציוני" בצבע כחול, שהיו ברשותנו לא הביאו לנו תועלת רבה. באותם ימים של שלטון מפא"י ובן גוריון בראשה, חשוב היה להיות חברי הסתדרות של העובדים הכללים, שהיו חלק בלתי נפרד מהשלטון. כדי לזכות בהטבות ולקבל זכויות, קלטה אימא שיש להחליף את הכרטיס הכחול באדום (צבעה של ההסתדרות הכללית). ללא כל רגשי אשמה וללא כל סנטימנטים לעובד הציוני, החליפה את האידיאולוגיה לטובת התכליתיות וההישרדות בארץ. החיים היו קשים גם כך מדוע להקשות עליהם עוד יותר? חרף התנגדותו של אבא עשתה את מה שנראה לה נכון ומתאים באותה תקופה.

9

מגדל אשקלון

משפחת פישר

רוז'יקה, אָדָה ובניהם ברך (ברוך, שיהיה לימים דיקן הטכניון, פרופסור לפיסיקה גרעינית), יוסי, שמואל, יעקב (ינקי) - משפחה יקרה, ואם המשפחה - בעלת נשמה יתרה.

יד אלוהים כיוונה אותם להיות שכנינו במעברה בנווה חיים. רוז'יקה הייתה מבוגרת מאימא בכעשר שנים. אישה בעלת ניסיון שיכלה לייעץ ולכוון את אימא שהייתה אז כבת עשרים ואחת, וללא כל קרוב בארץ שיכול היה להיות לה לעזר. בחייה הקצרים והצעירים הספיקה כבר לעבור רבות, אבל הייתה חסרת ניסיון בתחומים השונים של ניהול משק בית וטיפול בילדים. גברת פישר הייתה למענה הכול - אם ואחות, דודה וסבתא. בעניינים שונים ובכל נושא הייתה רוז'יקה מוכנה לעמוד לימינה של אימא ולסייע בכל עת. זאת לא נשכח ונזכור תמיד.

בני משפחת פישר הודיעו שהם עוברים לגור במגדל גד (כך נקראה אשקלון). לא עלתה על דעתה של אימא אפשרות של פרידה ממשפחה זו, והשמועה גם אמרה שאין מאפייה במקום החדש. נפתחה הזדמנות להיות בעלים של עסק (עם עוד שותפים). אימא גם לא הייתה מוכנה שאבא ימשיך לעבוד במאפייה בזיכרון, כי לדעתה הוא עבד קשה מאוד. הוטלו עליו עבודות קשות והשכר לא היה בהתאם. סבורה הייתה שמוטב שיפתח מאפייה שתהיה בבעלותו ולא יעבוד כשכיר.

תופיע שאתה עולה את העבודה ותגיע אלינו.

מחכים לך.

אנחנו (אנחנו) ואלוהי

אימא עשתה מעשה נועז, נטלה עמה את טומי הקטן ועברה יחד עם "הפישרים" למגדל-גד. אותה שעה אבא היה בעבודתו בזיכרון. את המכתב הנ"ל השאירה למענו במזכירות המעברה.

המאפייה

"בשלוש מאות לירות (המון כסף באותה תקופה) שחסכנו נוכל לבנות מאפייה". כך החליטו אבא ואימא להתחיל את דרכם בעיר אשקלון.

יונה מושקוביץ (במרכז)
ושותפים, בונים את מאפיית
נגבה

בנובמבר 1949 הגיעו הורינו למקום, שהיה אז ספק ישוב בעל אופי חקלאי ספק עיירה. הייתה זו תקופה, בשנות החמישים, שרוח הקאופרציה, השיתוף, שררה בארץ. השלטון (מפלגת הפועלים בראשה בן גוריון) עודד צורת עבודה ופרנסה כזאת. כאמור, הסכום אותו הצליח לחסוך במאפייה בזיכרון יעקב היה סכום שבאותם ימים אפשר היה להתחיל בו בניית עסק באשקלון. רעיון המאפייה הקואופרטיבית היה פרי יוזמה ועידוד של אימא.

המאפייה הייתה עסק של מספר שותפים. אבא הזדרז להשקיע את כספו במקום ללא היסוס, בעוד האחרים עדיין לא נתנו פרוטה. אמונתו באדם גבלה לעתים בתמימות, ואף יתכן שרצה לזרז את הקמת העסק והחליט להתחיל בכספו למרות שהאחרים טרם עשו זאת.

למגדל הם הגיעו ביום חורף. ירד גשם שוטף ובלילה נשמעו יללות התנים (שקאלים) מרחוק. הבית אליו נכנסו היה חסר חלונות. בחלק משמיכות הסוכנות שקיבלו היה עליהם לאטום את החלונות מפני הרוחות שנשבו והקור העז שחדר לבית. לא בקלות ויתרו הרוחות על משביהן העזים שנפחו לתוך הבית וניסו לזרוק ולסלק את השמיכות. אך גם אבא ואימא לא נכנעו

לרוחות ובכוחות משותפים הצליחו להדק ולאטום. עדיין שמעו בחוץ את שריקת הרוח הכעושה. מיטות הסוכנות סודרו גם הן בחדר וכך התחלנו את חיינו באשקלון.

יונה מושקוביץ
בתחילת שנות ה-50

אבא היה האופה המקצועי היחיד. כל יתר השותפים היה עליהם ללמוד ממנו את המלאכה. לצורך העבודה גויסו עוד פועלים. היה צורך בבניית התנורים וכל מבנה המאפייה.

"אני לא מבינה למה אתה צריך להיות תמיד זה שמוציא את כספו ומוותר לאחרים. אתה לארג', טוב לב ונדיב, אבל הכול צריך להיות בגבולות". כעס היה בקולה ובעיניה של אימא, שעה שגערה ונזפה באבא, שהוציא את כספו, פרי עבודתו הקשה, אותו הרוויח בזיעת אפו, פשוטו כמשמעו, כדי להקים את המאפייה ואילו שותפיו לא שילמו דבר.

"אם קבעתם שאתם שותפים, מדוע הם אינם נותנים את חלקם?" כך הוסיפה וכעסה הלך וגבר.

כזה היה אבא. אהב לעזור, לארח לשמח ולא להתעקש על עניינים כספיים. מאוחר יותר גם האחרים שלמו את חלקם. אחד השותפים, שהצטרף מאוחר יותר, היה משה אחיה של נסיה.

המאפייה הקואופרטיבית סיפקה את רוב הלחם לתושבים. מלבדה הייתה עוד מאפייה קטנה במגדל.

עובדי המאפייה במצעד ה-1 במאי
יונה ראשון, בחזית, מימין

עובדי המאפייה במצעד ה-1 במאי. יונה על המשאית, שני מימין

רוב העבודה נעשתה בצורה ידנית. לא היו תנורי אפייה חשמליים בבתים. את עוגות השמרים היה אבא אופה במאפייה. את עוגת הטורט היו אופים בבית על הפתליה ומאוחר יותר על הכיריים. האפייה ארכה שעות רבות. היו מכניסים את העיסה לסיר פלא (וונדר טופ, תבנית עגולה ועמוקה ובמרכז חור).

בימי שישי הניחו בתנורי המאפייה את סירי החמין (טשולנט) של התושבים, ואלה התבשלו עד שעות הצהריים בשבת, עת היו באים לקחתם לקראת הארוחה. כל אחד מעשרת שותפי המאפייה היה נותר בתורו בתורנות בימי שישי אחר הצהריים ובשבת. עקרות הבית, בעליהן או ילדיהן היו מגיעים לקחת את התבשיל. לעתים קרובות בלבלו האנשים את היוצרות. לא תמיד הבחינו שלקחו בטעות (או בכוונה) את הסיר של האחר. היו כאלה שהיו פותחים את הסירים של האחרים כדי לראות מה יש בהם ומשווים... ממש כמו שהיו בעיירות היהודיות בגולה, או בערי הקודש בארץ. התנור עבד על סולר. היו מעין "תותחים" שהעלו את האש, ולבנים אדומות שחיממו אותן. מדי פעם היה צורך לחמם מחדש.

את הבצק צריך היה להכין בצורה ידנית בכמויות גדולות מדי יום. במשך שעות היה על העובדים ללוש ולעסוק במלאכת התקנת הבצק. אבא לימד את האחרים לאפות. הוא היה, כאמור, המקצוען היחיד. בלילות עמד אבא על רגליו ועבד כשהוא נותן קולו בשירה. גברת פישר,

חוזרים מהמאפייה:
אבא, אלי מימין וחזקי משמאל

הידועה, שכנתנו הייתה מציינת כיצד נהנתה בשעות הלילה המאוחרות להקשיב לאבא ולשירתו הבוקעת מהמאפייה.

"עד היום אני זוכרת. באוזניי מצלצל קולו הנהדר של יונה וזמרתו כשל זמיר, שהייתה עולה מהמאפייה שעבד בה". כך נזכרה רוז'יקה שהתגוררה בסמוך למאפייה (של ההורים באשקלון) והייתה לעתים ערה בלילות.

בשעות הבוקר, עת התעוררנו, עלה ריחם של מיני מאפה, ביניהם בצק מטוגן, מעליו היו יוצקים שמנת ומוסיפים שום ושמיר. היה זה אחד המאפים שאבא נהג להביא לנו. הייתה

ידועה לו חבתנו הרבה למאפה הזה שנקרא לנגוש בהונגרית.

שעות רבות בלילות עבד במלאכה לא קלה כלל וכלל. לכן הרבה לנוח ולישון בשעות היום.

השנה 1955. אבא היה רכון מעל הבצק הוא לש אותו היטב והתכוון להכין ממנו לחמניות. בעת שהכניס אותו למרדדת (כלי המרדד) כדי לשטחו, כאשר לפתע חשכו עיניו. כאב חד כסכין, ודם רב פרץ מידו שנתפסה במכשיר. כאביו היו גדולים מנשוא והוא הובהל אל בית החולים קפלן שבסמוך לרחובות. כשבועיים אושפז במחלקה האורטופדית כשהוא פצוע קשה מאוד. חשנו בחסרוננו של אבא בבית ובפרט במאפייה. למצוא לו מחליף לא היה דבר של מה בכך. לאחר שנרפאה ידו, היא לא חזרה למצבה הקודם ואבא התקשה לעבוד.

משק חקלאי

במשך הזמן התברר שבצבא, שם הזמינו כמויות של לחם, מיהרו לקבל את הסחורה, אבל לא הזדרזו לשלם. גם החנויות לא תמיד שילמו חובן בזמן. התרבו הגניבות ואבא החליט לפרוש מהמאפייה. אימא שטיפחה משק חי, בתקופה מקבילה לעבודת אבא במאפייה, סברה שאפשר להרחיב ולבסס

את הפרנסה על חקלאות - פרות לחלב ולבשר. והיא עם הניסיון שלה עוד מבית הוריה, בגידול בעלי חיים, יכולה לקחת זאת על עצמה. המשק בכפר בו גדלה אימא היה גדול והיא תמיד סייעה להוריה, שכזכור פרנסתם הייתה עליו, ובעיקר בתקופה בה פסקה אימא לתפקד עקב העלמותו של בנה איז'ו, שאז לקחה אימא על אחריותה - בהיותה כבת 13 - את עול הטיפול בבית ובמשק, ותפקדה כמחליפה לאם. היא למדה את מלאכת חליבת הפרות, מהו סוג המזון האהוב והמתאים להן, נכנסה לעובי הקורה בכל ענייני התבואות והגידולים בשדה ועוד כהנה וכהנה. מלבד זאת ניהלה גם את ענייני הבית - בישול, אפייה, ניקיון ועוד. הייתה זאת מעמסה לא קטנה, אבל חיזקה וסייעה לה בכל תלאותיה הקשות והנוראיות. לכן, חשבה שתוכל לנהל גם משק חקלאי באשקלון, למרות שחלף זמן, לא שכחה במרוצת השנים את המלאכה.

באותם ימים רבים בעיירה התפרנסו מחקלאות.

אלי וטומי יצאו להביא עשב מאכל לפרות. אימא חלבה אותן ואבא היה מנקה את הרפת. הוא בנה אותה בחצר הגדולה שסבבה את ביתנו. בראשית הייתה עגלה אחת ולאחר מכן הלכה הרפת וגדלה. את החלב מכרו בכדים ואת הפרות והעגלים מכרו תמורת תשלום נאה. הכדים היו גדולים וכבדים

מלכה ברפת ברחוב דוד רמז

והילדים, אלי וטומי, הביאו אותם למחלבה, שם היה מכשיר מיוחד להפרדת השומן. מכשיר למדידת אחוזי שומן היה מציין עד כמה החלב איכותי. חלק קטן משומן זה ניתן כמתנה למשפחה. אימא נהגה למרוח אותו על פרוסות לחם שהיו טעימות ביותר. שום מרכיב לא נזרק. אחר כך נוספו גם עופות בלול, מהן היו לנו בשר וביצים. היו לנו גם ארנבות. עצי פרי כמו בננות וגוייבות גם הם צמחו בחצר והיו עצים נוספים. ריח הפרי מילא את החצר ואת ריאותינו.

הפירות לא היו בכמויות מסחריות, הם שמשו רק לצורכי המשפחה. את כדי החלב המלאים הביאו למחלבה הסמוכה בכעין מריצה - עגלה קטנה בעלת גלגלי מסבים (קוגלגרים), עליה הניחו את הכדים, ובעזרת חבל שהיה מחובר אליה בחזית, משכו את הכדים כשהם מתחלפים, פעם אלי מושך בחבל ופעם טומי. לאחר שהעגלה התרוקנה התיישב אחד מהם במקום הריק והשני היה מושך בחבל, או דוחף את העגלה מאחור ולאחר מכן התחלפו, כשהם רצים וצוהלים - צמד חמד, ממש מקס ומוריץ (זוג שובבים ידועים מהספרות).

אימא ידעה כאמור את מלאכת הטיפול בפרות ועשתה זאת במקצועיות רבה. היא לא סיפקה להן את כל צורכיהן הפיזיים בלבד, אלא גם הנפשיים. אכן הפלא ופלא כל יצור חי (וגם צומח) זקוק גם למנת חיבה ואהבה. אימא הייתה לוחשת להן, מלטפת את גבן מקדישה להן תשומת לב יומית, והפרות שקיבלו חמימות ואהבה הניבו הרבה חלב. כדים מלאים היינו מביאים בעגלת קוגללאגר למחלבה. אימא הייתה ממש "הלוחשת לפרות" (כמו "הלוחש לסוסים", סרט ידוע). באותה תקופה לא היה ידוע (מה שידוע יותר היום) שיש להרעיף חיבה על בעלי חיים והם יגמלו כפל כפליים. אימא מתוך נסיונה וחכמתה הבינה זאת.

לעתים ביקשנו ללכת לקולנוע "מאור", שהיה בעיר, שם הקרינו סרטים בני אותו הזמן.

"אבא, האם נוכל לקבל כסף לכרטיסי קולנוע (15 גרוש לכל כרטיס)?" השתוקקנו לקבל את הכסף. "תוכלו, בוודאי, בתנאי שתספיקו לנקות את הרפת כראוי". בלית ברירה ניקינו, דבר שארך זמן רב. מלאכה זו לא הייתה קלה.

כל עגל שנולד, והיה מיועד למכירה, הייתה לו מטרה יעודה לקניית מוצר

או מכשיר בביתנו. "זה הפריז'ידר" (מקרר), נאמר על אחד העגלים שנולדו, וכך נקרא העגל: פריז'ידר. ממכירתו נקנה המקרר החשמלי הראשון. כך היה גם עם האחרים, שתמורתם קנו ההורים מוצרים שונים. המצב הכלכלי הלך והשתפר. אפשר היה לרכוש מכשירים וריהוט ולקיים את המשפחה בכבוד במושגים של אותם ימים.

מלכה בחצר הבית ברחוב רמז

כשנפלה הזדמנות לידי ההורים לקנות בית קפה וקונדיטוריה, אבא פרש מהמאפייה, המשק החקלאי נמכר וההורים יצאו לדרך חדשה. בנוסף היה על אימא גם לטפל בילדים ולספק את צרכיהם, וכאמור גם לנהל את משק החי. אבא הושיט לה עזרה רבה בכל ואף אנחנו הילדים - ככל יכולתנו. למרות זאת עדיין הייתה עמלה רבות במשך שעות רבות ובקשיים גדולים. היא עמדה בכל המטלות ולא הזניחה אף לא תחום אחד.

10

החיים באשקלון

מגדל היה ישוב ערבי בסמוך לאשקלון העתיקה. מיד לאחר מלחמת השחרור, החלו השלטונות ביישוב עולים חדשים במקום, שקיבל את השם מגדל. השכונה הכילה בתים בסגנון ערבי, בתים בעלי תקרות גבוהות, כניסות מקומרות בפתחי הבית והחדרים, חצר ובה כמה גידולים כמו עצי בננות ועוד. מסביב הקיפה חומה את בתי הפטיו.

מרכז העיר היה רחוב ובו כיכר וחנויות משני הצדדים. מהרחוב הראשי נמשכו סמטאות צרות מימינו ומשמאלו. מקומו של המסגד לא נפקד. בסמוך, בית הכנסת ובתים נוספים.

לאט ובהדרגה החלו לקום שכונות חדשות - שכונת וילות נאות שנקראה אפרידר, שכונת שמשון ואחרות. היום העיר נקראת אשקלון. בעת שהגענו למקום התושבים התגוררו בבתי הערבים הנטושים.

מגורים בעיר

אנחנו התגוררנו בהתחלה בבית ששכן מול המאפייה ברחוב רמז. לאחר שנפתח בית הקפה ברחוב הרצל 59, עברה משפחתנו להתגורר במקום. חלקו האחורי של המבנה שימש לנו למגורים ובחזית הוקם בית הקפה, ולאחר מכן נוספה גם מסעדה. אך עיקר פרנסתנו הייתה על הקפה, העוגות ודברי המאפה.

במשך הזמן הורחב המקום והחצר הפכה להיות מקום לחגיגת אירועים וחתונות. זה היה המקום לחגיגות באשקלון. מאוחר יותר נוסף גם גג כדי שאפשר יהיה לחגוג בחורף ובימים סגריריים. חדר צדדי שנוסף לו חדר מאסבסט וגג מפח היה שייך לבני המשפחה, ואף שעיה התימני, חלק איתנו את החדר לאחר שעזב את בית משפחתו. הרחוב אליו פונה בית הקפה, היה

רחובה הראשי של העיר והפך למדרחוב. עץ עבות העומד בפתחו של בית הקפה, עדיין איתן במקומו. נופו רחב, צמרתו גבוהה וגזעו עבה, ואפילו מספר גזעים מתפתלים ומשתרגים ממנו, ומשתלבים איתו לגזע עבות. לאחר מכן הפך בית הקפה בצידו האחד, לחלק מהסמטה הצרה הסמוכה, כאותן סמטאות האופייניות לערים הערביות - סמטת הנרייטה סולד. בסמטה שייכים לנו היום שלושה מבנים: הבית בו גרנו, בית נוסף בשכנות למשפחת אדר ובית הקפה, שחלקו, כאמור, שכן בקצה סמטת הנרייטה סולד. ההורים בני משפחת אדר היו חברים של הורינו, ובתם נחמה - חברתה הטובה של מלכה.

הבית ברחוב רמז מול המאפיה היה ביתנו הראשון באשקלון שנקרא באותה תקופה צפון א' 1246. מהעבר השני התגוררה משפחת נייהוז, שבנם יומטוב היה חלק מהחבורה שלנו, הילדים. בני המשפחה הגיעו לארץ מסלובקיה. ראש המשפחה היה מסגר במקצועו ועבד שנים רבות בקיבוץ יד-מרדכי. לבית הייתה חצר מלפנים ומאחור. מעבר לזה השתרע שטח ריק. שטח הפקר בו הסתובבו חתולים וכלבים רבים. איש לא הרגיש צורך בהחזקת כלב או חתול בבית, כי בעלי החיים הללו הסתובבו באופן חופשי, ותמיד אפשר היה לגשת ללטפם ולהשתעשע איתם... את מזונם הם קיבלו מדרי הרחוב (כשערכנו סיור במקום, בעקבות כתיבת הספר, נתקלנו בכלבה שגוריה נעו סביבה וינקו את חלבה. היה זה מחזה מכמיר לב. נראה היה שאינה שייכת לאיש).

רוב תושבי השכונה היו עולים מארצות מזרח אירופה, כמעט כולם שורדי שואה. לאחר מכן הגיעו גם עולים מלוב. מהעבר השני של הסמטה גרה משפחת פישר הידועה. שמואל, אחד מבני המשפחה שתל עץ בחצר שגבה במשך השנים והפך לעץ איתן, גבה צמרת ובעל מוטת נוף רחבה. כיום המקום משמש מגרש חניה והבית איננו. רק העץ הבודד ניצב על מקומו, זכר לימים עברו. איש לא העז לעקור אותו.

מטרים אחדים מעבר לו, לכיוון מערב, משתרע שטח נמוך, אליו היו נקווים מי הגשמים, והמקום היה הופך לביצה גדולה כעין אגמון קטן, אותו היו פוקדים לעתים בעלי כנף. ברבות הימים נוצל המקום והוקמה בו חווה חקלאית שלא צלחה, והמקום שנעזב נותר ירוק ואדמתו ספוגת מים בחורף.

הבית ברחוב הנרייטה סולד 10

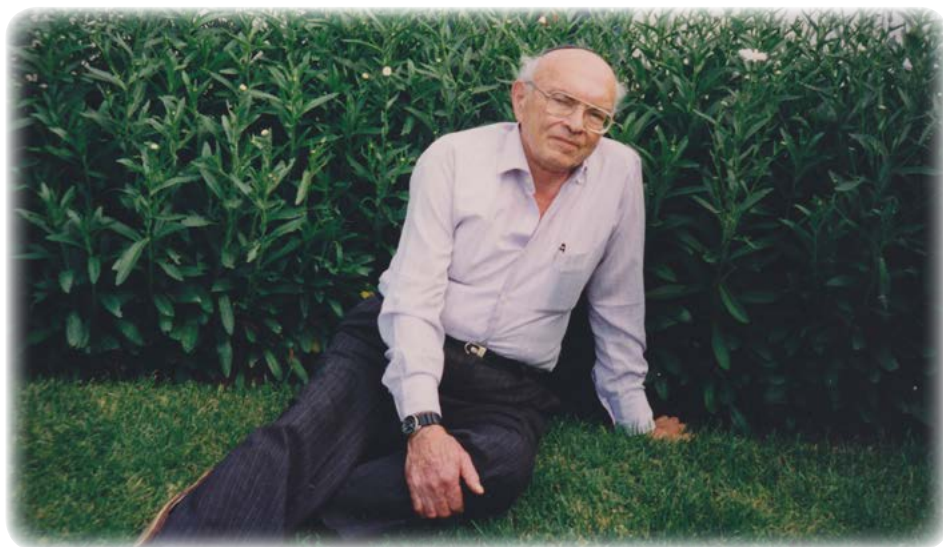
בשנת 1962 הפך הבית בקצה סמטת הנרייטה סולד לביתנו, אליו עברנו מבית

חנה ויונה בביתם ברחוב הנרייטה סולד
ביום ההולדת ה-50 של יונה

הקפה. הוא שייך למשפחתנו עד היום. בית זה היה במקורו בית ערבי נטוש והפך לרכושנו, ולשם עברנו לגור. זה בית גדול ובו מספר חדרים. תקרתו גבוהה וחצר גדולה לצדו. בכניסה לבית ניצבה חומה, כנהוג במבנים בצורת פטיו. בחומה הזאת הייתה גומחה בה נהגנו להטמין את מפתח הבית. כל אחד מבני המשפחה ידע שאם הבית נעול יש להושיט יד אל המקום "הנסתר" ושם מצפה לו המפתח. מהכניסה הגיעו לחדר גדול ששימש לנו גם כחדר אוכל, לעת היו מתאספים בביתנו אנשים רבים, וזה כאמור קרה לעתים מאוד קרובות. משמאל לכניסה נמצא חדר ששימש כמזווה. תמיד היה מלא במוצרי מזון - שמן, טונה, סוכר, קמח, רסק עגבניות, מים וגם ממתקים

לילדים. אם חשקה נפשך בממתק, תמיד היה אפשר למצוא שם סוכריה, מסטיק ושוקולד. "הרי אף פעם לא נדע אם לא נזדקק למלאי של מוצרים... אולי יהיה מצור על העיר, או על המדינה, או מלחמה ויהיה מחסור. מוטב

יונה מושקוביץ בחצר הבית ברחוב הנרייטה סולד

היציאה מהבית אל הגינה עם הסוכה

שיהיה מלאי לימים רעים...". כך אמרה אימא ניצולת השואה, שכבר חוותה דבר או שניים בימי חייה.

חדרי הילדים היו בהמשך, וגם שירותים ומטבח קטן (וכפי שכבר סופר על התבשילים והריחות שהיו יוצאים ממנו). עוד חדר היה בסמוך למטבח, וממנו יציאה למרפסת שירות, ששימשה גם סוכה בחג הסוכות. וכדי שלא תעמוד חשופה לרוח, גשם או לשמש בימי שרב, הוסיף לה אבא גג נע. הוא היה לך שם במשך ימי החג כדי לקיים את מצוות הישיבה בסוכה, את הגג הנע היה מסיר ובמקומו שמו סכך. בימות הגשמים היה אבא מזיז את הגג, והיה מכסה את המקום שהפך לחדר לכל דבר. ממפרסת זו היו יוצאים לחצר גדולה ומטופחת, בה צמחו עצי פרי, דשא ופרחים. אבא השקיע עבודה רבה בטיפוח הגינה, שם צולמו התמונות המשפחתיות. היה גם בידם בסמוך לתקרה (כעין מחסן), שם נחו להם כלי הפסח במשך כל השנה. לקראת החג היו הנכדים ירון, יעל ואוהד מורידים אותם לפני הכנתם וסידורם על שולחן ליל הסדר.

בית זה נראה היה בעינינו כארמון רב תפארת לעומת ביתנו הקודם. לנו הבנים היה חדר מרווח, ולמלכה חדר גדול, אותו ריהטו וסדרו בטוב טעם כראוי לנסיכה. גם להורים היה חדר גדול במושגי אותם הימים, והסלון היה גדול מאוד. יכולנו להזמין אורחים לארוחות, יכולנו להזמין חברים וחברות

המשפחה ואורחים, 1953

שנשארו גם ללינת לילה. אברהם הרשקוביץ, אבינועם ארדן, שלום פריש, רמי שרביט ועוד חברים אהבו להתארח אצלנו. הם התקבלו בשמחה ובסבר פנים יפות. אימא נעזרה בעוזרות בית לניקיון ולבישול למשפחה. בבתינו שררה אווירה נעימה. שטיחים כיסו את הרצפה והוסיפו לאווירה החמה שההורים טרחו ליצור.

כאן, בחצר הבית "של מנשה",
יונה מושקוביץ שרף את החמץ

בשנת 2000 הושכר הבית ועד היום עדיין מתגוררים בו דיירים. בסמוך קיים בית קטן נוסף השייך לנו, אותו הפך אבא לרכוש המשפחה גם כן. סביבו חצר גדולה בה עץ לימון נושא פרי עד עצם היום הזה, ופרחי בר צמחו בו לרוב. את הבית הזה יעד אבא לכעין יקב בו יצר יין, ושימש גם כמחסן.

המקום שימש גם כבית מלאכה, שם אחסן אבא מחרטה וכלים נוספים. המקום, ובעיקר המרפסת, שמשה למפגשי החברים ההונגרים הרבים של ההורים, שם ישבו ושיחקו קלפים. בשבתות וחגים, כאשר היו מגיעים קרובים מאשקלון ומחוצה לה, שימש הבית גם לחדרי אירוח.

"הרמתי את ראשי והתבוננתי בתקרה הגבוהה, באחד מחדרי הבית הזה, בעת

המשפחה בביתה

שהנקתי את בננו הבכור ירון. לפתע נתקלו עיני בנברשת (שנדליר) עתיקה, שהשתלשלה מהתקרה, עוד מימי התקופה בה התגוררו כאן הבעלים הערבים. הנברשת הייתה מאוד מיוחדת. במוט הכיתי קלות בנברשת, צליל מתכתי ועמום נשמע. 'הו כמה השנדליר יפה', חיוויתי את דעתי באוזני אבא

מושקוביץ. 'היא מוצאת חן בעינייך? אם את רוצה אותה, קחי', הייתה תשובתו.

הנברשת עברה שיפוץ, החלפנו את החוטים האכולים והזכוכיות. עד היום היא תלויה לתפארת בחדר האוכל שלנו, מסיימת אליק את הסיפור.

הבית הערבי הנטוש

במרחק הליכה קצרה מאיתנו ניצב המסגד, ובסמוך לו בית מהתקופה הערבית, שידע ימים

טובים יותר, עת עמד כאן גדול מפואר ומרהיב ביופיו. חלונותיו המקומרים והפרוצים ודלת הכניסה המקומרת בסגנון ערב, פונים למגרש חנייה לבאי

השוק והחנויות שבמקום. הבית נטוש ומוזנח ואין גואל המשפץ ומשמר אותו. חבל. האם תרים עיריית אשקלון את הכפפה, ותגייס אנשי מקצוע היודעים לשמר בתים היסטוריים כדי שיגאלו אותו משממונו ועזובתו? בחצר עדיין גדלים מספר שיחים ועצי דקל, זכר לימים מפוארים, בהם היה כאן בוסתן מטופח ועצים רבים. בתקופתנו הוא שימש חלק נוסף מבית הספר היסודי "אסף".

החיים במקום - נוף ילדותנו

החורף הגיע זמן קצר לאחר בואנו למקום. רוח עזה וקרה נשבה מכיוון הים. השמים התקדרו, מדי פעם וגשמים עזים ניתכו. לא בכל מקום היו דרכים סלולות ומדרכות. לעתים היינו שוקעים בבוץ השלוליות שניקוו במקומות שונים.

עדיין היו במקום תושבים ערבים, לא כולם עזבו למרות שהמלחמה הסתיימה. הם חיו בשכונה במרכז העיר ורק בשנות החמישים ציידו אותם בכסף והם נדרשו לעזוב את המקום.

מרכז העיירה נראה עדיין כפי שנראתה העיר הערבית. ברחובה הראשי נותרו חנויות זו ליד זו. סמטאות צרות התחברו אל הרחוב, שבמרכזו כיכר ובסמוך ניצב לו מסגד שצריחו התנוסס גבוה, מתריס מול השמים.

מול ביתנו שכנה המאפייה. הלאה משם ניצבה שכונה שתושביה הערבים נטשוה ועולים חדשים התיישבו בבתי הפטיו, אשר חומה סביבם, ולכל בית שער קבוע בכניסה. כל הנכנס היה רואה תחילה את הגינה שטופחה על ידי בעליה הקודמים.

אבא על הג'יפ בדרך לשמירה

תורנויות השמירה הוטלו על כל אחד מתושבי העיר. מספר השוטרים בתחנת המשטרה המקומית לא הספיק כדי לפקוח עין ולהגן מפני גנבים, שודדים, ואף מסיגי גבול ערבים, שניסו לחזור למקום מכיוונה של עזה.

אנו משערים שהתושבים ששמרו, עברו אימוני נשק.

אני זוכר (טומי) את אבא הנוסע על ג'יפ בגב זקוף מגאוה, לבוש במכנסי אתא קצרים, הרובה צמוד אליו ואיתו אנשים נוספים מפטרלים בכל האזור. עד חוף הים הגיעו.

היה לנו סוס אותו היה אבא רותם לעגלה, ואנחנו היושבים בתוכה נוסעים לטייל בשעות הפנאי (שלא היו רבות). קול פרסות הסוס נשמע, עת צעד או דהר על פני הכביש הישן, בו היו בורות ומהמורות, ואנו חשנו את טלטלות הכביש הישן שנסלל עוד בתקופת הטורקים.

ריח של חרובים, שיחי בר וריח המלח, שהרוח הביאה בכנפיה, היכו באפינו לאורך כל הדרך בואכה שפת הים, עת נראו לעינינו גליו נושאי הקצף וצבעו הכחול בקיץ והעכור בחורף. אהבנו להרגיש את חולות הזהב, בהם שקעו רגלינו. היו ימים שהגענו גם בהליכה רגלית למקום. הים התיכון היה חלק מנוף ילדותנו.

בעת שהיינו חקלאים היו לנו פרות, כבשים ועיזים, איתם יצאתי למרעה (טומי). גם כן אהבתי לשוטט במרחבים שמסביב, בשדות הירק שנפרשו במישור. הרבינו להסתובב ללא חשש, היינו קרובים לטבע.

באזור העתיקות (כיום הפארק הלאומי) הסתובבנו בחופשיות ללא הגבלה. איש לא מנע מאתנו לקחת את המטבעות העתיקים, שהתגלו אחרי הגשם והיו מונחים בכל האזור מתקופות שונות בהיסטוריה של אשקלון. מטבעות רבים היו גם ברשותי, וכאן החלה סקרנותי והתעניינותי בעבר. לימודי ההיסטוריה אותם אהבתי החלו כאן.

משחקים שונים ידענו בילדותנו. ילדי השכונה היו בעיקר בנים. בשנים הראשונות, אצלנו ואצל השכנים, באו לעולם רק בנים זכרים. איננו יודעים מדוע. אפשר רק לשער ולנחש כיד הדמיון הטובה עליכם. הבנים מאז ומעולם אהבו את משחק הכדורגל, וכדרך כולם - בעולם - אף אנו לא היינו יוצאי דופן. רצנו אחר הכדור המתגלגל ומסרנו אותו מאחד לרעהו. אם בכדור עסקינו אזי גם שיחקנו במשחק המחניים, בחלוקי הנחל שהיו חלקים לאחר הגשמים, בג'ולות מפלסטיק או זכוכית, אותן היינו מגלגלים בזירות בניסיון להסיט את הג'ולות של החברים. ההצלחה הובילה לכך שהג'ולות יעברו לכיסו של המנצח, שהיה חוזר לביתו עם שלל רב.

עוד שיחקנו ב"חמור חדש". אחד החברים מתכופף, ידיו על ברכיו ואנו היינו קופצים מעליו. שדרוג המשחק היה כאשר מספר "חמורים" (ילדים) היו

עומדים בטור ארוך ואז היה על הקופץ לדלג מעל גבם של כל הילדים ביחד. היה זה אתגר לא קטן.

שניים עמדו בתוך עיגול ששורטט על פני האדמה הלחה אותו חצינו באמצעו לשני חלקים. כל אחד מהמתמודדים עמד בחצי עולם, העיגול בשלמותו היה העולם כולו. אחד המתמודדים היה זורק את הסכין לשטח יריבו, ממקום הקו שחצה את "העולם" ועד למקום בו נחתה הסכין, אותו החלק היה עובר לרשות היריב. המנצח היה מי שכבש את כל "העולם".

כדרך הבנים טיפסנו על עצים בזריזות. היינו עולים עד לצמרת עץ השקמה שעמד בסמוך לבית הכנסת. היה זה עץ ענק, פרחיו הצהובים הרבים היו יפים, אך פירותיו לכלכו את המדרכה.

גלעיני פרי המשמש שמשו גם הם למשחק. זה אשר הרוויח את מירב הגוגואים היה חוזר לביתו כמנצח וכיסיו מלאים.

שיחקנו חמש אבנים, אותן אבנים פשוטות שמצאנו בשטח. למשחק היו כללים שהקשו על המשחק ככל שהתקדמו בו. אהבנו לשחק עם הצלוליד, אותם פילמים ישנים שהיינו מוצאים ליד בית הקולנוע.

שחקנו גם במשחקי אש לילה וסימני דרך.

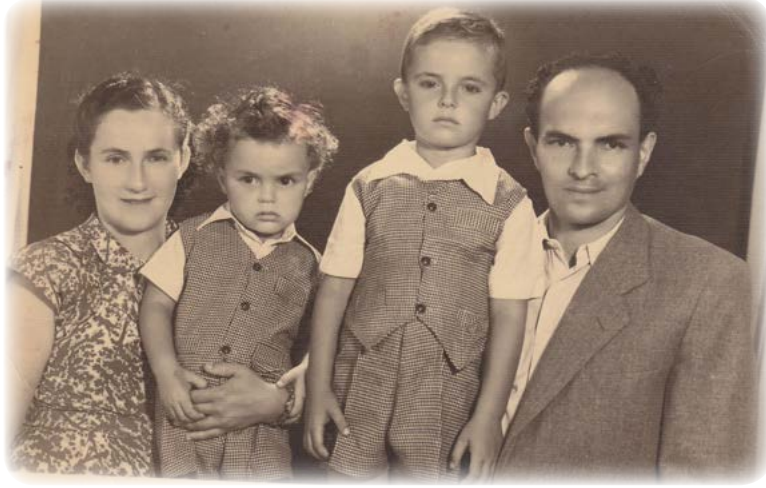
לעתים היינו מתכנסים, ולא דווקא בל"ג בעומר, אוספים זרדים וקרשים למדורה והאש הייתה עולה. להבות אדומות היו פורצות מעלה, פנינו היו לוהטים, ריח עשן דבק בבגדינו ובשערינו, אבל אנחנו אכלנו את תפוחי האדמה המפוחמים בתאווה רבה.

בסמטאות הצרות שיחקנו אנו הילדים במשחקי הילדות. ערמות החול שעמדו במקום שימשו לנו אתר משחקים. גלשנו עליהן, משתעשעים להנאתנו ומשליכים איש על רעהו גושי חול. לעתים היה אחד מאתנו מגשש את דרכו כסומא בארובה, משום שאיזה גוש חול פגע בעינו, או שהיה פורץ בבכי, וצעקותיו היו מגיעות עד לב השמים וממלאות את חלל הרחוב.

בשעת ערב, כאשר נטתה השמש לשקוע, בשעת בין הערביים, ורגע לפני החשכה שהשתלטה על הארץ, היינו נכנסים הביתה. על אימא לא היה לקרוא לנו. ההורים סמכו עלינו שאנו יודעים את גבולות המותר והאסור, ומתי יש להפסיק ולשוב לארוחת הערב, לרחיצת פנים, ידיים, רגליים ולשינה. מקלחת לא עשינו כל יום, אלא בעיקר בימי חמישי.

היו ימים בהם ישבתי (טומי) לאור העששית להכין את שיעורי הבית. זמן כלשהו לאחר מכן כבר החלו להאיר בנורות חשמל. היה זה בתקופה שההורים פתחו את בית הקפה. יום אחד בשבוע, אחר הצהריים, לא יצאנו לשחק - יום

שישי עת החלו ההכנות לקראת שבת.

אבא, טומי, אלי ואימא, 1952

שלום פריש שכונה לומה (אחיה של נסיה), היה חברי (טומי). לומה היה ספורטאי מוכשר ואישיות משכמו ומעלה. הוא היה איש סודי. היינו חברים בלב ובנפש, ססמתנו המשותפת הייתה "יד שפיים" (ראשי תיבות של שלום פריש ויחזקאל (שמי העברי - טומי) מושקוביץ. היינו נאמנים ומסורים זה לזה עד כדי כך שהיינו מוכנים למסור את נפשנו למען האחר. ללומה היה לב זהב ואינטואיציה מדהימה. לימים למד בבית הספר החקלאי מקווה-ישראל, ואני הייתי נוסע לבקרו שם. כיום הוא מתגורר בחולון עם משפחתו. לאחר שהתגייס למשטרה, החל לעלות בסולם הדרגות והגיע לדרגת סגן ניצב אחראי על מחלק המוסר במחוז תל אביב.

ארבעת בניהם של משפחת פישר - ברוך, יוסי, שמואל, ויעקב (ינקי). כמו-כן, שאול וטיבי קרקובר (בני הדוד של בני משפחת פישר), שלמה וחיים שטיין,

אלי, מלכה וטומי

אברהם הרשקוביץ, מנחם ויזל, והאחים זקס - שמואל וזאב - היו ילדי החבורה.

מלכה: לאחר תקופה כשעברנו לבית הקפה, החלו להיוולד גם מספר בנות בשכונה. מלבדי, גם

מלכה

מרים קרקובר, שמשפחתה התגוררה בסמוך למאפיה, נחמה אדר וציפורה כהן. לעתים אני חולמת על הבית של ציפורה. אמה הייתה אישה מלומדת, חרוצה וכן גם אביה. הרגשתי שם בנוח. משפחתה הייתה חמה ואוהבת - אנשים נחמדים וחביבים. לעתים היינו לנות זו אצל זו, לא הרביתי לצאת ולשחק עם ילדי השכונה, שהיו כאמור בנים ברובם. אלי וטומי: בהיותנו נערים נהגנו להיכנס לפעמים לבית משפחת פישר והתחברנו לבנים במשפחה. שם הייתה חצר גדולה והגברת פישר תדיר דאגה שמא אנחנו רעבים. פורסת הייתה לנו פרוסות לחם ועליהן ממרח כלשהו.

אמא הייתה מעודדת אותנו להביא את החברים הביתה. "הם יוכלו גם לישון אצלנו אם ירצו", נהגה לומר. בכוונתה הייתה לבחון מי הם חברינו, שלא נתחבר חלילה למי שאינו מתאים. זה היה גן העדן של ילדותנו, אשר היה פורח.

אבא החל לקיים מצוות. הוא שהיה חילוני ואף בילדותו ובנערותו, כזכור, נחשב לפורק עול מצוות, החל בבגרותו לשמור מצוות. אנו משערים שלא בקלות הסכין לכך, ויתכן שהתקשה להסתגל. משפחתנו הפכה להיות שומרת מצוות ולא רק אימנו.

אימא הייתה מכינה עוגות מיוחדות לשבת. לעתים קרובות, בשבתות, היינו שמים פעמינו לכיוון הפרדס וצועדים ברגל עד לשערינו. בחורף, ובעיקר באביב, היה המקום מתמלא בריח פריחת הדורים, ריח בושם עז אותו היינו שואפים לקרבנו. היינו מתיישבים במקום שהיה כעין בוסתן עוד מהתקופה הערבית, בו היו עצים ושיחים. כשקול הלמות משאבת המים ברקע ודממה מסביב, סעדנו את ליבנו בעוגותיה הנפלאות של אימא, שטעמן כטעם גן עדן (כיום, המקום נמצא ברחוב אלי כהן, צמוד לתחנת השאיבה).

השכנים הכירו היטב איש את רעהו והיו יוצאים לעת ערב, בקיץ או בשבת, לשיחת רעים ברחוב. כידוע תחנת שידור טלוויזיה לא הייתה כאן, בקושי רדיו. ברחוב הצר, בית היה צמוד לבית, ובית היה קרוב לבית שממול, ולא נעלם הדדית את אשר התרחש בביתם הסמוכים.

אבא תלה שמיכות על החלונות, שהיו ללא תריסים ושמשות. הוא בנה גם דלתות ומדפים מעץ. היו גם שירותים בבית, אליהם היינו מגיעים דרך המרפסת.

רוב תושבי המדינה חיו חיים צנועים. אנשים קנו בעת הצורך רק את אשר היו זקוקים לו בלבד. בביתנו, הראשון ברחוב רמז, היו שני חדרים. בחורף, כשהיה קר, בעת שהיה לנו משק של בעלי חיים, היה חשש שהעגלים ייפגעו, ועל כן הם הוכנסו לחדר אחד.

קונים שבאו לרכוש את העגלים והפרות, הגיעו דווקא אלינו משום שידעו שבעלי החיים מקבלים אצלנו טיפול וטיפול ראוי ביותר.

גם בגדים ונעליים היו קונים במשורה, בעיקר לקראת ראש השנה ופסח. רוב הבגדים והנעליים עברו ממני לאלי, והוא המשיך לנעול וללבוש אותם עד שהתבלו לגמרי ולא היו ראויים לשימוש.

כדרכם של ניצולי שואה לא נזרק דבר בביתנו. אנחנו ידענו "שאוכל לא זורקים וגם לא בגדים". כל בגד שעוד אפשר היה לתקן תוקן על ידי אימא שטרחת לעשות זאת שוב ושוב. פעם היו מתקנים חורים בגרביים, מחליפים גומי בתחתונים ותופרים קרע במכנסיים.

אבא היה אוכל גבינה שדבק בה עובש, משום שעמדה זמן רב מדי במקרר ועבר זמנה.

"אבא מדוע אתה אוכל עם עובש?" היינו מתפלאים.

"יש המשלמים עבור גבינה עם עובש ולי יש בחינם".

תבשילים בביתנו

בביתנו היו מאכלים שונים וטעימים. תמיד, כמובן, היו עוגות, וכמובן לכבוד שבת וחג. בשבת בבוקר, לפני התפילה, התכבדנו בפרוסת עוגת שמרים. ארוחת יום השישי כללה בדרך כלל דגים, ובעיקר - גפילטע פיש, מרק עוף עם איטריות, ועוף מהמרק, הידוע בכינויו "עוף מכובס". לפעמים הכינו גם בשר בקר. בשר זה היה תמיד יקר מציאות בארצנו. בעונת הסתיו והחורף היו מכינים לפתן מחבושים, וביתר החודשים היו מכינים מפירות העונה.

חזקי, אבא, אימא, טומי ואלי.
מלכה יושבת

"עמדתי וקלפתי את קליפות החבוסים לאחר נשואינו (אליק). סייעתי לאמו של טומי בהכנות לקראת ארוחת החג של ראש השנה. מאז הנישואים שתי המשפחות נהגו לחגוג ביחד את החגים. הוריו של טומי היו מזמינים את הוריי. מלאכת קילוף החבוסים הייתה קשה ביותר. קליפתם צמודה לבשר הפרי, הם היו פירות לא יפים וקטנים. אפילו קולפן לא היה באותה תקופה. אמי הגיעה לבית המחותנים, ובראותה במה אני עוסקת ואת ידיי האדומות מן המאמץ, מיד עלתה מחשבה בראשה, אוי גוואלד, לאיזו משפחה הגיעה אליק, מה נתנו ל'מסכנה' לעשות... לאחר זמן נרגעה אמי. ראתה, שנכנסתי למשפחה נהדרת".

בשבת בצהריים, המנה הראשונה הייתה סלט ביצים עם בצל. המנה העיקרית הייתה החמין שעלה על שולחנו - תפוחי אדמה, שעועית, קישקע ממולא שהיה מאכל אהוב על אבא וגם גריסים. לאחר אכילתו של מאכל זה, היו כולם מרגישים את הלאות באיברים. הקיבה עבדה שעות נוספות כדי לעכל ותרדמה הייתה נופלת עלינו, וכך היינו נמים את השינה של שבת בצהריים. אימא הייתה אומרת שאם האורחים בסדר אזי גם החמין יהיה בסדר. ומכאן ההיגיון אומר שגם להפך.

מאכלים נוספים אותם היינו אוכלים בימי חול ובהזדמנויות שונות - מרק שעועית כאשר חלק מהשעועית היה נטחן ומעל בצל מושחם עם פפריקה. אימא הייתה מכינה ביצקיות ונוקרלי (סוג של בצקיות), תבשיל שהיווה ממש ארוחה בסיר אחד. העשירים יכלו להוסיף גם בשר מעושן, העניים יותר הוסיפו רק נקניקיות, והעניים ביותר לא הוסיפו דבר. פפריקש - תבשיל של חלקי עוף עם תפוחי אדמה או נוקרלי. לעתים הכינו גם כבד קצוץ וגזר מתוק (צימס) שהיו מכינים בדרך כלל לארוחה המפסקת של יום הכיפורים. אבא אהב מאכל זה.

פרימוס

פיילה עם קרש כביסה מפח

פתיית סבון לכביסה

מגהץ פחמים

יום כביסה

הדוד עמד על הפרימוס, כלי בעל שלוש רגליים שבטנו מלאה בנפט, ועל להבתו הניחו את הסירים לבישול וגם הרתיחו עליו מים לכביסה. בעת פעילותו הוא השמיע רעש חזק. המים בדוד הכביסה רתחו, בעבעו וכמעט עלו על גדותיהם.

אימא הוסיפה פתיית סבון. בגמר הרתחת הכבסים, בעזרת מקל עץ, הייתה שולה את הכבסים ומעבירה אותם לפיילה (גיגית). את הכבסים שפשפה בידה על משטח של פח גלילי, שנקרא "קרש כביסה".

לאחר מכן היה עליה להרים את הגיגית הכבדה ולתלות את הכביסה על החבלים שנמתחו בין עמודים בחצר, לייבוש בשמש. מלאכת הכביסה הייתה קשה ומייגעת שארכה שעות רבות (מכונת כביסה, מדיח, מייבש ועוד מכשירים מודרניים עדיין לא עלו בדמיונם של האנשים באותה עת).

מלאכת גיהוץ הבגדים נעשתה בעזרת מגהץ כבד מברזל, אותו היו ממלאים

בפחמים, להפקת החום הדרוש לגיהוץ. על המגהצת היה להרים את המגהץ הכבד וגם למלא אותו בפחמים מדי פעם. קרה שקמצוץ מהפחמים היה נופל על הבגד והרי זה מתמלא באבקה שחורה והיה צורך לכבסו בשנית. היה נהוג באותה תקופה, וכך עשתה גם אמנו, לגהץ הכל - כולל מצעים, ואפילו... ממחטות בד (לא היו ממחטות נייר). לאחר מכן הייתה מסדרת את הבגדים הנקיים והמגוהצים בארון הבגדים, בצורה מסודרת זה על גבי זה בסדר מופתי, בצורה מוקפדת, כאשר הבגד מונח על זה שמתחתיו. עד שנגמלו הילדים מחיתולים היה על אימא לכבסם. החיתולים היו עשויים בד ולא היו אז חד פעמיים. הם היו רב פעמיים מאוד, ולעתים קרובות שירתו גם את הצאצאים הבאים במשפחה.

עבודות נוספות במשק הבית

"קרח, קרח", היה מכריז מוכר הקרח, בעל העגלה הרתומה לסוס או לפרד, שהיה מביא בלוקים (כך נקראו לבני הקרח הגדולים) של קרח בעגלה. מיד היו יוצאות עקרות הבית ובידיהן עזרים שונים כדי לקחת את הקרח שקנו - בלוק שלם, חצי או רבע. לאחר שהוכנס למקרר - לחלקו העליון - היו ניגרים מי הקרח שנמסו אל התחתית. הייתה שם קערה אותה היה צריך להוציא מדי

מוכר הקרח

פעם ולהשליך את המים שהצטברו בה. בטרם היות מקררי הקרח, האנשים נאלצו לבשל יום יום.

פתיליות

מלאכת הבישול והאפייה על גבי פתיליות (כלי שמולא בנפט ועל ראשו היו מעמידים את סיר הבישול. מתחת, הפתיל הבוער) נמשכה זמן רב, כי הבישול שלו היה איטי יותר מבישול על פרימוס. מאוחר יותר כבר היו כיריים של גז.

את העופות היו מביאים אל השוחט לשחיטה כשרה

ומחזירים הביתה להכשרה. היו חותכים את העוף ומפרידים את הכרעיים, הכנפיים, הגרון, חזה העוף, הרגליים, הפיפיקלאך (קורקבנים), הכבדים והלבבות. לאחר שכל האיברים היו מסודרים, היו צולים את הכבדים על אש גלויה. את החלקים האחרים היו עקרות הבית משרות כחצי שעה במים ולאחר מכן שוטפות את הכול היטב, היטב. אז היה מגיע שלב הכשרת הבשר במלח. ולאחר שכל האיברים היו מכוסים בגרגרים הלבנים, היה עליהם להיספג בבשר. לשם כך היה שווה הבשר ועליו הגרגרים כשעה. לאחר מכן שטפו את המלח פעם אחר פעם שלוש פעמים. כעת אפשר היה להתחיל במלאכה. בשר העוף או הבקר היה מוכנס לסיר מזומן למלאכת הבישול.

אימא עשתה את עבודתה המפרכת, כפי שנהגו עקרות הבית בימים ההם, במעברה בנווה חיים, וגם כאמור טפלה בתינוק. אבא לא יכול היה לסייע לה רבות. גם באשקלון עדיין הייתה רוב העבודה מוטלת על אימא. רק במרוצת הזמן, לאחר פתיחת בית הקפה, כשרווח לנו מבחינה כלכלית, המצב אפשר הוספת עזרה בניקיון ובבישול בבית. דבר נוסף שהקל היו מכשירים שונים שהחלו להופיע בשוק לעזרתן של עקרות הבית.

בן נוסף נולד - אלי (אלימלך)

ניידת המשטרה נסעה בדרך לבית היולדות בעיר רחובות באורות מהבהבים. בתוכה ישבה יולדת מתייסרת בציריה. בעת ההיא לא היה בית חולים בכל האזור, חולים ויולדות היו מפונים לבית היולדות ברחובות. בכל האזור היה טלפון אחד בלבד - במשטרה. הדרך לרחובות הייתה ארוכה והכבישים לא היו סלולים וטובים כבימינו. למרבה המזל אימא הספיקה להגיע לבית החולים שם נולד אלי במזל טוב ב-19 בפברואר, 1950, ב' באדר ב' התש"י.

"מזל טוב, גברת יש לך בן". כך היו נוהגים להכריז על מין הילוד בתקופה שעדיין לא היה אולטראסאונד לגילוי מוקדם של מין העובר. שמו של הבן ניתן על שם הסבא אלימלך, והוא נקרא אלי. כשגדל התברר שנולד עם תכונת אופי מעניינת - הוא אהב להשתובב.

אותו יום בו נולד היה יום קר גשום ומושלג. בשנה הזאת ירד שלג בכל רחבי הארץ גם בתל אביב ודרומה. אימא ספרה לנו על כך.

התינוק הובא אל אימא כדי להניקו. התבוננה ולא האמינה למראה עיניה, בזרעותיה שכבה בת שחרחרת ושם משפחתה גואטה. כך היה כתוב בצמיד המחובר ליד התינוקת. נזעקה אימא וצעקוטיה נשמעו עד עמדת האחיות, "מה הבאתן לי? ילדתי בן ושמנו מושקוביץ". הזדרזו האחיות והביאו לה את אלי. עוד זמן רב לאחר מכן קשה היה לה להירגע.

ביום השלישי לאחר הלידה הגיע אבא לביקור. כפי שהבנתם אבא לא ליווה את אימא ללידה וגם לא הגיע מיד. המרחק היה רב והוא היה חסר פרוטה. רצה אבא לחזור הביתה מרחובות לאשקלון ולא היו בידיו 19 גרוש לנסיעה. לאחר שהנהג הציע לו לבקש מהאנשים, הסתכל כה וכה, ביקש אבל איש לא נתן לו. "לך לעבוד", נענה על ידי אישה אחת.

אלי נולד תוך כדי בניית המאפייה ועדיין לא הייתה פרנסה. הנהג הנחמד הסכים להסיעו ללא תמורה. כעת היה עליו לערוך גם ברית לאלי. אמנם נהוג היה לקיים אירוע צנוע בבית היולדות כדרך אותם הימים, אך כאמור לא הייתה לו פרוטה בכיס.

לעזרתו באה גברת פישר היקרה והטובה, רוז'יקה. "הנה לך עשר לירות", הושיטה לו את שטר הכסף.

היה זה סכום שאפשר היה לעשות בו ברית, גם לנסוע באוטובוס ועוד נותר לכמה ימי מחייה.

אבא לא שכח את נדיבות הלב הזאת וגמל למשפחת פישר כפל כפליים בעתיד לבוא, ולהלן הדבר יתברר בסיפור הבא: עוד לפני שהתחלתי (טומי) בעבודתי בבורסה היה ברשותי משרד תיווך באשקלון ואבא ביקש שאצרף אליי גם את שמואל פישר, אחד מבני משפחת פישר. לאחר מכן כשעברתי לעבודה בבורסת היהלומים ברמת גן, שמואל אף הוא עבר לעבוד שם. היה עליו ללמוד ביקוע יהלומים, כדי להיות מקצועי באחד התחומים. לשם כך נדרש לשלם סכום לא מועט כשכר לימוד. הוא החליט למכור את אוסף הבולים והמטבעות שהיו ברשותו ואני סייעתי לו.

בחזרה לאלי, הילד. אימא דאגה לו תמיד. התקופה בה נולד הייתה תקופת הצנע והאמצעים הכלכליים היו מעטים מאוד. כך היה אצל ההורים, אבל גם אצל האחרים המצב לא היה טוב יותר. קשה היה להשיג חלב. כשאלי נולד עדיין התפרנסו מהמאפייה ולא היו לנו עדיין פרות. לעתים היה אלי מוצץ

מתוך כפפה, מים מהולים בסוכר. אין פלא שהיה רעב לאחר זמן מה שוב. שנים לאחר מכן עקבה אימא אחר התפתחותו של אלי. היה חשוב לה שיאכל היטב ויגדל כראוי.

אלי תמיד רצה לראות כוכבים בלילה, סיפרה אימא. אבא כבר ישן, היה עליו להשכים קום בבוקר לעבודתו, ועל כן כדי שאלי לא יפריע, הייתה מוציאה אותו החוצה והוא היה מתבונן בשמיים. בלילות צוננים הם לא עמדו זמן רב בחוץ, הצינה גרשה אותם חזרה הביתה. "לבונלעך" (לבנה), כך כינתה אותו אמנו.

אלי: שיחקתי לי בהנאה במגרש המשחקים ליד בית הכנסת, שם היה החדר בו למדו הקטנים קרוא וכתוב ותורה. לא הרגשתי איך הזמן עבר, הייתי שקוע במשחק. באותו היום חיכה לי אבי בהכנסי הביתה.

"איך הלימודים בחיידר?" התעניין לדעת, "איך אתה לומד?"

"בסדר, הלימודים כרגיל, הכל כמו תמיד", עניתי תשובה מתממת.

"לא למדת היום, בילית במגרש ואתה גם משקר לי". חמתו המפורסמת של אבא נצתה כהרף עין. אבא היה חם תרתי משמע - משדר חמימות, אך גם נוח לכעוס.

לאחר שהפליא בי את מכותיו, הייתה אימא ממהרת לשכך את כעסו, ועומדת בתווך בינו לביני, מגוננת עליי. אבא היה נרגע וכעסו היה שוכך. כשם שחמתו בערה ועלתה תוך מספר שניות, כך גם שכחה כהרף עין.

11

בית הקפה

קפה מתוק. זה השלט שהתנוסס מעל בית הקפה שההורים קנו בשנת 1958. כמה שולחנות וכיסאות פשוטים ומיחם מים רותחים להכנת הקפה (לא היו אז סוגים רבים), וקופה פשוטה שם הניחו את הכסף שהתקבל מהלקוחות, ואבא היה מפקיד אותו בבנק. אחר כך הוסב שמו ל"קפה מלכה" כשם אחותנו.

הסבריות, עליהן הזליפו רוטב מתוק ומגדל של קצפת לבנה שהתנוססה מעל כל עוגה, בלטו לעין וענגו את החך. היו גם עוגות קרם בצבעי חום כהה ולבן. בלתי נשכח היה הקרמשניט, שנקרא גם עוגת נפוליאון - דפים שהכילו בתוכם מילוי טעים מעין כמוהו. היו עוד עוגות מעולות ואהובות: הטורטים, עוגות הדובוש ההונגריות ועוגות השמרים היבשות, שהכילו מיני תוספות - מילוי פרג, שוקולד ואגוזים. היו גם עוגות גבינה, עוגות ימי הולדת מקושטות בשלל סוכריות, בפיתית שוקולד ובקרם מתוק. עוגות יפות - שלל צבעים, המושכות את העין ומפתות לטעום עמדו מוכנות למכירה. טעם גן עדן **טעיםססס!!!** לא היה איש או אישה וגם ילד וילדה שיכלו לעמוד בפני הפיתוי. העין ראתה, הלב נמשך והפה נפתח. וכל בית הקפה - רק מספר שולחנות וכיסאות. כך היה מראה בית הקפה הפונה לרחוב הראשי והמרכזי - רחוב הרצל מספר 59.

התחלה פשוטה וצנועה

בבית מספר 1246 ברחוב רמז בו גרנו, היה אבא שקוע בשיחה עם לייב הרמן בן דודתו, שהיה "מאכָּער" גדול (אדם בעל השפעה המציע את שירותיו כמתווך לשם השגת קיצורי דרך). משפחתו נספתה בשואה, אך לו עצמו היו אמצעים, הוא פתח קונדיטוריה ברחוב הרצל והציע להורים לקנות ממנו את

המקום ב-22000 לירות (הון עתק באותם הימים).
את חלקנו במאפייה מכרו בזמנו ב-6000 לירות ואת המשק ב-12000 לירות.
עוד 4000 לירות לווינו בריבית קצוצה. ההימור היה גדול. הקנייה הצריכה
כניסה לחובות וגם להיוותר ללא פרוטה.

שיחה:

"ניפגש בקפה מלכה".

"על איזה בית קפה אתה מדבר?"

"אתה לא מכיר? בית הקפה שממול לתחנת אגד".

"אה, אתה מתכוון אצל מושקוביץ?"

"כן".

"אז היית צריך להגיד מההתחלה, עכשיו אני יודע היכן זה".

זאת הייתה שיחה משוחזרת בין שניים שקבעו מפגש.

שיחה אחרת:

"כדאי לך לקנות בגדים אצל פ...".

"היכן החנות הזאת?"

"כמה מטרים שמאלה ממושקוביץ".

"אתה מושקוביץ מאשקלון?" פנתה בחורה אל אוהד, בנם של שרה ואלי,
לאחר הופעה בפריז, "הכרתי את סבא שלך מבית הקפה".

כך הפך העסק של ההורים גם לנקודת ציון, מאחר והיה מקום מוכר לכולם.
איש כמעט לא כינה את המקום בשם שההורים קבעו. המקום היה ידוע
כ"קפה מושקוביץ". כך כינו אותו תושבי אשקלון, שרובם זכו לשבת בו או
לפחות לעבור על פניו. הוא היה בית הקפה היחיד במגדל. זה היה מקום
המפגש. זה היה מקום הבילוי, בו היו שותים קפה ואוכלים מעוגותיה
הטעימות של אימא. בשנות החמישים לא היה מקום אחר במגדל. איכות
האוכל ואיכות דברי המאפה היו לשם דבר. רוב רובם של תושבי העיר הכירו
את ההורים והשמועה על המאפים המצוינים שלנו עשתה לה כנפיים. זה
היה ממש מוסד, לא סתם בית קפה.

מאוחר יותר חלו שיפורים במקום. למשל, את המיחם החליפה מכונת

אספרסו.

חיינו סבבו סביב המקום שהיה כל עולמנו. לא רק מקור פרנסה גרידא, אלא אורח חיים.

יונה ומלכה במאפיית העוגות

כבר בארבע וחצי לפנות בוקר, כשעדין שררה אפלה בחוץ, היה אבא משכים קום לפתוח את בית הקפה. היה עליו להכין את עוגות השמרים למען תתפחנה כמה שעות מראש. לשם כך היה יורד ממיטתו כבר בשעות הקטנות של הלילה. בשעות הבוקר המוקדמות היה עליו לפתוח את בית הקפה, להדליק את התנורים, להפעיל את מכונת האספרסו, להוציא את עוגות השמרים, ובטרם יכניס אותן לאפייה בתנור, היה מפצח קלות כמה ביצים מפריד את החלמון ומורח מעליהן בעזרת מברשת מיוחדת.

מלכה שוטפת כלים בבית הקפה

לאחר שאבא חלה בשנת 1965, ונמנע ממנו, עקב מצבו, להשכים לעבודה באופן סדיר, היו אלי וטומי, לחילופין, משכימים קום, בעיקר בחופשות מהשיבה, מהצבא וגם לאחר הנישואין.

בשנים הראשונות, בטרם היו מכשירים חשמליים מודרניים ומתקדמים, העבודה סביב הכנת העוגות הייתה רבה. בשנות החמישים נעשה שימוש במקררים עם קרח,

לאחר מכן היו מקררים חשמליים.

בטרם עלה השחר, ועדיין אפלולית שררה על הארץ, ובשעה שרוב בני האדם עדיין נמים את שנתם, כבר נראו דמויות מכורבלות, חלקן עדיין אחוזות בקורי שינה, חומקות ונבלעות פנימה. היה זה יום חורפי, הגשם ירד ללא הפוגה, רוחות נשבו בחוזקה. אנשים נמלטו פנימה מכווצים את גופם מפאת הקור. מתוך החשכה שמסביב בקעו אורות, המקום הוצף באור נורות החשמל, שהאירו למבקשים ללגום את קפה הבוקר, מחפשים חמימות. היו אלה עובדי הבניין, פועלים שהשכימו לעבודתם, שוטרים, נהגי משאיות, נהגי מוניות ועוד. לאחר שהגישו לפיהם את כוסות הקפה המהביל ופרוסת עוגת שמרים, או מאפה קל אחר, החלו להפשיר ואף לפשוט את המעיל, הצעיף, הכובע ולהרגיש טוב יותר ולהתעורר לקראת מלאכת יומם.

בית הקפה הומה אדם.

חנה משמאל, מאחורי המקרר החשמלי. יונה עם גופיה מאחור, ומלכה עומדת

בימי הקיץ היו שמחים לנצל את הקרירות הנעימה, בטרם יצאו לעבודתם, עם ספל קפה ראשון של בוקר אצל מושקוביץ ולנגוס בלחמנייה טריה או מאפה קל. מאוחר יותר הצטרפה גם אימא, העובדים האחרים הגיעו אף הם והמקום התמלא בהמולת לקוחות, שנכנסו ויצאו ללא הרף. העוגות למיניהן היבשות ועוגות הקרם, השוקולד והגבינה, עוגות השמרים עם קקאו, ואלה עם קינמון, וגם הממולאות בפרג ואגוזים, והסבריות והקרמשניט במקרר, עוגות הדבש המפורסמות בצורת משולש, וכל דברי המאפה עמדו מוכנים

להגשה. באותם ימים רחוקים לא ראו בקלוריות רבות דבר רע ואפשר היה לאכול וליהנות ללא רגשי אשם וחשש מהשמנה. אימא הסתובבה בין הלקוחות, מחלקת זמנה בינם לבין הקופה שכבר הופעלה והחלה לקבל את התשלומים. הקופה הייתה תחומה הבלעדי. מקומה היה גם ליד מכונת האספרסו, ואילו המלצרים הגישו לאורחים.

חנה ומלכה ליד דלפק העוגות ומכונת האספרסו המשופרת

היו שהגיעו לפני עלייתם לאוטובוס, בתחנה המרכזית ששכנה ממול לבית הקפה, והיו שנכנסו לאחר ירידתם והגיעתם לתחנת המרכזית, חוצים את רחוב הרצל ונכנסים אל בית הקפה.

חנה (בת 30) ממלצרת בבית הקפה

הזמן חלף, הגיעה שעת הצהריים. ההורים פרשו למנוחה ואנו הילדים - טומי, אלי ונסיה, המשכנו לשרת את המבקרים, ולפקח על העבודה, כולל קבלת התשלומים בקופה. היו אלה שעות בהם מספר המבקרים התמעט. אחר הצהריים חזרו ההורים רעננים להמשך העבודה.

חנה, מלכה ויונה

אימא ליד הקופה הייתה אוזן קשבת למאן דהוא שקונן באוזניה שהפרנסה אינה מצויה וקשה לו לפרנס את בני משפחתו. אחר ניגש וביקש לשלם את החשבון. אימא התנצלה ומיד לאחר שזה הלך המשיכה את השיחה שנקטעה, כשבפיה עצות ופתרונות. וכשלא היו לה כאלה, גם אז מצאה מילות עידוד

ונחמה. גם בעת ששימשה כאוזן קשבת המשיכו עיניה ואוזניה לקלוט את המתרחש מסביבה. חושיה המחודדים קלטו הכול בעת ובעונה אחת. בהמשך, לעת ערב המה המקום מבקרים שהגיעו לפנק את עצמם בכוס שתייה חמה או קרה ובפרוסת עוגה טעימה.

וכשהתפנתה מהלקוחות, מצאה עצמה משוחחת עם מישהו שהזדמן למקום, ישב בודד, ראשו רכון בין ידיו ועיניו הביעו תוגה. ניגשה אליו כדי לברר את סיבת העצב, והוא היה מוכן לשפוך את ליבו ולספר על יחסיו המעורערים עם אשתו. המתיקה עמו אימא סוד ונתנה לו כמה עצות טובות לשלום בית. ניכר היה שהיא ניהנת לשוחח לעתים שיחות

חנה מאחורי מקרר המשקאות,
ליד מתקן הקפה

על דא ועל הא וגם שיחות נפש על עניינים שבינו לביתה, בעיות פרנסה, גידול

ילדים וצרות אחרות שהושמעו באוזניה. היא הייתה כעין עובדת סוציאלית או פסיכולוגית לעת מצוא. באותה תקופה הבריות לא נהגו ללכת ליעוץ אצל אנשי מקצוע, אבל היא, עם ניסיונה וחוכמתה, יכלה להקל עליהם. בשעות הצהריים, כשהתמעטו הלקוחות, ולפני (או אחרי) המנוחה, היה לה קליינט נוסף קבוע, עמו הייתה מסתודדת ומשיחה את ליבה. היה זה אדם מבוגר ממנה בכעשרים ושמונה שנים. היא ראתה בו דמות אב, שהייתה חסרה לה מאז איבדה את אביה באשוויץ, בעודה נערה. היה זה יוסף-

יונה, חנה, מלכה וטומי בבית הקפה, 1962

טוביה, אביה של אליק. השניים מאוד התחברו ואהבו לשבת ולשוחח. אימא, חנה, העריכה וכיבדה אותו מאוד. והוא היה יורד יום יום למגדל, כך כינו את ההליכה מהשכונות למרכז הישן, ויושב בבית הקפה. היה זה מפגש מהנה לשניים - השיחות, האספרסו וענני עשן הסיגריות הנעימו את זמנם. לעתים בשעות שהמקום לא היה עמוס בלקוחות מצאה לה פנאי לרקום מפות, גובלנים, מפיות ועוד. מתחת ידיה יצאו עבודות רקמה עדינות, מדויקות, בשלל צבעים ובהתאמה ביניהם. מפותיה שימשו את כולנו. הן כיסו את השולחנות בבתיים שלה ושלנו והיו כיצירות אמנות.

גם עבריינים (הם נקראו באותם ימים "פושעים"), שנכנסו לבית הקפה, כיבדו את המקום ואת אימא, ולא העזו לפגוע באווירה המכובדת. השעון הורה על השעה אחת עשרה בלילה והמקום התרוקן, הגיעה שעת

אבא יונה עם לקוח. בית הקפה בראשיתו, בתחילת שנות ה-60.
משמאל, מכונת האספרסו השנייה ולצידה בקבוק חלב מזכוכית

הנעילה. למרות עייפותה ועייפות המלצריות, הן החלו לסדר ולנקות לקראת יום המחרת. שטפו את הרצפה הדיחו את הכוסות והצלחות, סדרו את השולחנות והכיסאות וסוף סוף התכוננו לצאת. ערב אחד צעדה אימא עם פדיון הקופה לעבר הבית, עברה בסמטה חשוכה, כהרגלה, ללא כל מורא. לפתע חשה בנוכחותו של מישהו מאחוריה, הולך בעקבותיה. הגבירה את צעדיה, אך הדמות החשודה התקרבה אליה. בטרם הבינה את המתרחש, שלח הלה את ידו אל תיקה המלא בכסף. היא נאבקה עמו בכל כוחה ולא הניחה לחטוף את התיק, נגררת על פני המדרכה. כלב שנבח, הבהיל את השוודד והוא הסתלק מהמקום. בבהלה נכנסה הביתה כשהיא חבולה ופצועה. זמן רב לא יכלה להירגע והשינה הייתה ממנה והלאה. לבית הקפה היו מזדמנות דמויות מאוד צבעוניות. אנשים מן הישוב ואף "עופות מוזרים", וכאמור גם עבריינים ("פושעים"). הדלת הייתה פתוחה בפני כולם. אימא הסבירה פנים עם פתיחות כלפי כולם, כפי שהם, ללא עמדת ביקורת ושיפוט.

באחד הבתים, בסמטה, גר ז'ק. הברנש היה כתב בעיתון "קול העם", בטאונה של המפלגה הקומוניסטית. יחד עמו היה יושב אצלנו גם נעים גלעדי, אף הוא קומוניסט שהיה מארגן שביתות. מוצאו היה מעירק והוא היה מבקש תמיד בירה עם חמסמסים (חמצמצים, כלומר חמוצים). לא מכרנו אלכוהול,

פרט לבירה). כך היה מבקש במבטא עירקי כבד ובקול רועם. הוא היה כתב "העולם הזה" (עיתון שהיה שייך לעיתונאי אורי אבנרי). אבא היה מיווד עם שניהם.

"נעים היה מביא לי ספרים ואהבתי לשוחח איתו (טומי). אותי הוא עניין. יום יום היו יושבים שני החברים אצלנו, משוחחים ושותים במשך מספר שעות.

שער מגזין ממון של ידיעות אחרונות ב-25.10.1996
בתמונה בית קפה מושקוביץ

הם היו חלק בלתי נפרד מהנוף של בית הקפה. לפרנסתו לימד ז'ק אנגלית ואף אני קיבלתי כמה שיעורים פרטיים ממנו לבקשתה של אימא. הוא נהג לנעול נעליי זמש עם סוליות גומי, ותמיד לבוש במכנסיים מגוהצים למשעי ללא רבב. לימים התברר שהיה מרגל רוסי, הוא נעצר ונכלא".

בתקופת המיתון הכלכלי שהיה בארץ, לפני מלחמת ששת הימים, נהגו מובטלים רבים בעיר להגיע לבית הקפה "ולהרוג" כמה שעות של בטלה. הזמינו כוס קפה וישבו זמן ממושך. גם נהגי מוניות מתחנת "יעל דרומה"

הסמוכה היו נכנסים אלינו.

מבין הצבָעים שישבו במקום, היו שהזמינו בקבוקי בירה רבים ("הרבה בירות"), ועל השולחן הלכו והצטברו בקבוקים ריקים. הם לא הסכימו שנפנה להם. גאים היו להראות לכל הנוכחים כמה בקבוקים הספיקו לשתות בבוקר אחד (או בערב אחד), והיו גם שהגיעו עם בקבוק משקה חריף בכיסם. כך ספקו את תאוותם למשקאות אלכוהול שלא היו לממכר אצלנו.

ציור הקיר של הצבע השיכור בבית הקפה

באחד הימים נכנס אחד הצבעים, שעלה מהונגריה, והיה שתיין מדופלם. לא נדיר היה למצוא אותו בגילופין. "תרשמו, כשיהיה לי כסף אשלם", כך היה מבקש. גם יום זה לא היה יוצא דופן. לאבא נמאס לכבדו במשקאות חינם והוא הגה רעיון יצירתי. "שמע, אתה רואה את הקיר הזה? תצייר כאן משהו יפה ומתאים לקישוט המסעדה ואמחק את חובותיך".

הצבע הסכים בשמחה וברצון. סחר החליפין נשא חן בעיניו, באין לו פרוטה לשלם את החובות. הוא עמד מספר ימים עם דליי צבע וצייר לאורך הקיר איילות וצבאים בטבע וגם הרים וגבעות, ציור שגם אומנים מפורסמים לא היו מתביישים בו. הוא שילם את חובו ואנחנו זכינו בציור קיר מרהיב ביופיו ולקריאות התפעלות מפי כול.

עורד דין, שמשרדו היה בסמוך אלינו, היה אמור לטפל בענייני העסק שלנו. כתמורה קיבל את מוצרינו ללא תשלום. סחר חליפין זה לא שרד ימים רבים.

הטיפול שלו היה כושל ואבא ביטל את העסקה איתו.

יונה מול בית הקפה ברחוב הרצל

יונה ליד עוגת חתונה

מבין הפושעים שישבו אצלנו היו גנבי רכב, שלא היו מתוחכמים כגנבים בימינו. באחד הימים גנבו לי את הרכב (אלי). נגשתי לאחד מהם בבית הקפה: "מה, גנבתם לי את הרכב?" התקשיתי להאמין, כי ברכוש שלנו הם לא העזו לגעת. אנחנו היינו מחוסנים.

"זה לא אנחנו", הכחיש הגנב, "זה מישהו מקריית מלאכי. רוצה שאביא לך אותו? הוא בפרדס", הציע הלה. ועוד הוסיף, "אבל חסר הרדיו".

סטיב רייכמן, שהגיע לאשקלון כעולה חדש, קנה מכונית אאודי בצבע אדום. יום אחד הגיע אלינו כולו מזועזע ופניו נפולות. "טומי, גנבו לי את האוטו, מה עושים?" הביט בי בתחינה שאעזור לו למצוא את רכבו.

הגנבים, באי בית הקפה שלנו, עזרו לנו למצוא את הרכב.

פעם אחרת, בבית הקפה, מישהו דחף לידיה של אימא חבילה. היא לא ידעה מה הכילה. מתברר שהייתה זאת חבילת סמים. "המשטרה מחפשת אותי, גברת, שמרי לי בבקשה על החבילה", ביקש העברייך.

רחמינו היה מציל בים. הוא היה חזק פיזית ובריון לא קטן. בעת שהיה שותה

יונה עם לקוחות בקפה מושקוביץ

ומשתכר אצלנו בבית הקפה, היה הופך לאלים, צועק ומשתולל והיה צורך להזמין את המשטרה. השוטרים היו מוליכים אותו אחר כבוד לבית המעצר. השוטרים לא אזקו אותו, ובאחת הפעמים שלח בכוח את אגרופו, הלם בשמשת רכב המשטרה ושבר אותה לרסיסים.

הטסטרס, שהיו מגיעים מירושלים לבחון את לומדי הנהיגה לקראת קבלת רישיון, היו נכנסים לבית הקפה למנוחה קצרה ולשתייה חמה, כמובן. "יונה, תן להם את כל מבוקשם. תדאג להם שישרתו אותם היטב בבית הקפה, יהיה להם מצב רוח טוב ולא יכשילו אותנו בטסט", כך היו מבקשים התלמידים שנבחנו, מאבא.

במגדל הישנה היה ביטוי שגור בפי הבריות "יורדים למגדל". מהשכונות היו מגיעים למרכז העיר. בשעות אחר הצהריים היו מגיעים בעיקר זוגות ובמוצאי שבת בעיקר משפחות. בסמוך אלינו עמד בית הקולנוע "מאור". היו בו בדרך כלל שתי הצגות - אחת בשעה מוקדמת ב-19:00, ואחת מאוחרת יותר. לפני הבילוי והצפייה בסרט, נכנסו אלינו לאכול ולשתות. ישיבה בבית הקפה ואחר כך צפייה בסרט נחשבו לבילוי האולטימטיבי בעיר. לפני ההצגה הראשונה היה בית הקפה מלא מפה לפה והעבודה הייתה רבה. לקראת תחילת ההקרנה היה המקום מתרוקן, ושוב מתמלא לאחר היציאה מהסרט ולפני ההקרנה השנייה, אז הלחץ היה גובר. בן הזוג היה אומר לזוגתו שהערב הוא "מוציא אותה לסרט" (כך היה הביטוי השגור), ולפני כן או אחרי כן "נשב אצל מושקוביץ".

"המקס האדום, היה אז כרטיס כניסה להרבה דברים". מוסקוביץ צילום: יוסי את נדי

■ גד מזר ■

ונה מוסקוביץ (72) הוא דמות מוכרת באשקלון. עוד יותר מוכר המוסד שלה בית הקפה והקונדיטוריה העובד עד היום בשכונת מגדל. יונה ואשתו חנה הם מהמעטים שנותרו בשכונה והם ממשיכים להתגורר בבית ערבי משופץ שבו גרו

כשהגיעו לאשקלון. בזכות מקצועו – קונדיטור – הצליח מוסקוביץ לשרוד. ואחר כך בזכות אותו מקצוע רכש לעצמו מוניטין בעיר. בין הוותיקים המושג מוסקוביץ היא מילה נרדפת לבית קפה בסגנון האירופי הישן.

מוסקוביץ יליד טרנסילבניה (אז הונגריה) שהתיישב מאביו בגיל צעיר החל לעבוד במאפייה לפרנסת משפחתו ואחר כך השתלב במקצוע.

בקרב ותיקי אשקלון, השם מוסקוביץ, הוא מילה נרדפת לבית קפה בסגנון האירופי הישן ■ יונה מוסקוביץ (72), ניצול שואה, הגיע לעיר בתקופה שקראו לה מגדל ומאז הפך למוסד

יונה הוא בית קפה

שנתן לו 10 תפיסות של סיגריות אמריקאיות מכר אותן וכך הגיע לבקר את אשתו בבית היולדות. כאשר היה צריך להתחיר את חנה ואת הבן לששלתו המניחה לעזרתו שבתות רבות

לעבוד הצויני* למגדל בכל אופן הגיעה משפחת מוסקוביץ עם עוד שתי משפחות מזכרון יעקב. שטיח אדום לא נחשב אז לנחלת יחיד. עני נזכר חנה

כשהחלו הטרנספורטים מהונגריה לארשוויץ, הציעו הנרמנים למוסקוביץ לעבוד עבורם כאופה. זה נחו לו פסק זמן קצר אם כי בכל

"כאן דרום", 17.5.1991

ביום שישי בבוקר היה המקום שלנו הומה אדם. בלילה שבין חמישי לשישי היה ליל שימורים (או לילה לבן כפי שמכנים זאת היום). העבודה נעשתה במשך הלילה. מאוחר יותר הגיעו קונדיטור בשם דומנו (אדון) לאון ואחריו מרקו שהיו טורחים בהכנת המאפים. תור היה משתרך בפנים וגם לפני הכניסה. רבים מהתושבים הגיעו לקנות לשבת את עוגותינו המפורסמות בטעמן הנדיר. עוגות פרג, ואגוזים - נימוחות ומענגות את החך, עוגת טורט הגבינה הנדירה שהייתה נמסה בפה, אינגליש קייק ועוד, שהיו נחטפות כלחמניות טריות. העוגות נמכרו לפי משקל. איש לא חשב "לפספס" את עוגות השבת, שבלעדיהן השבת לא תהיה ראויה ולא מענגת. ריח המאפים היה נישא באוויר הרחוב. מעטים מאוד יכלו לעמוד בפני הריחות שהזמינו להיכנס פנימה ולטעום.

לקראת הצהריים היה הלחץ של הקונים גובר ואנו כולנו עמדנו על רגלינו.

מכרנו המון עוגות, ולאחר הנעילה נפלנו מאפיסת כוחות. המקום היה נראה כלאחר מלחמה. ועוד נותר לסדר ולנקות, ולמהר הביתה להכין את הנדרש לפני כניסת השבת.

לעתים מרוב לחץ ועייפות אימא כבר לא זכרה להניח את מפתח בית הקפה במקום בו תמצא אותו למחרת, עת הגיע זמן הפתיחה במוצאי שבת. אז היו מתחילים בבית לערוך חיפושים נרחבים אחריו. "איפה המפתח? איפה שמנו?" והלחץ היה הולך וגובר והמפתח עדיין לא נמצא. גם המתלה היפה שקנתה אליק ועמד על הקיר בכניסה לבית, לא תמיד מילא את יעודו... לעתים לא זכרו לתלות את המפתח במקומו.

אנחנו עזרנו להורים בערבים ובמוצאי שבת, כמעט ולא יצאנו לבילויים. החבר'ה שלנו היו מתאספים בחוץ לידנו ומחכים שנסיים את עבודתנו. רק לאחר מכן היינו יוצאים ומצטרפים אליהם. המלצריות היו מסיימות את ניקוי המקום וסידורו לקראת שעת הסגירה.

כאשר הכרתי את שרה אשתי, שהייתה אז חברתי, הודעתי לה (אלי) שלא נוכל להיפגש במוצאי שבת. היא השתוממה מאוד, ולא הבינה שעליי לעבוד. באחת הפעמים ביקשתי שחרור, ערב חופשי. סיפרתי לאימא מהי הסיבה. "טוב כשמדובר בבחורה אני מוכנה לשחרר אותך. תיסע, רק תתחתן בסוף", התנתה אמנו את הסכמתה.

אלה היו חיינו קיבלנו זאת כמובן מאליו. גם כשחזרנו פעם בחודש לסוף שבוע מהישיבה, היינו מגויסים לעבודה. עבדנו קשה, לא בחלנו בשום עבודה. זאת הייתה פרנסתנו והיינו - כולנו - חייבים למשוך בעול. גם אליק סייעה ("לפעמים חלצתי פקקים כל הערב", הוסיפה אליק). אף אמה הגיעה לעזור, כשהוריה עברו לאשקלון.

"כשהורינו החליטו על סגירת בית הקפה בשנת 1978, נשמתי לרווחה יחד עם הצער והצביטה בלב. הרגשתי כאילו יצאתי לחרות מעבדות (טומי). יכולנו לצאת ולבלות. אימא מעולם לא ביקשה, ולא חלילה נזפה בנו אם לא הטנו שכס לעזרה. אבל היה ברור שצריך להיות במקום, כי אלמלא כן נקיפות המצפון שלנו היו בלתי נסבלות, וממילא לא היינו יכולים ליהנות מבילוי, כאשר בני משפחה אחרים נושאים בעול".

בשלב מסוים החליטו ההורים להרחיב את המקום ולפתוח גם מסעדה לארוחות צהריים. הייתה דרישה למסעדה כשרה וגם מקום להסעדה, לאותם

חנה בקפה מושקוביץ בחלק של המסעדה

אנשים שלא הייתה באפשרותם להכין ולבשל בבית, כמו רווקים, מורים ששהו במשך השבוע בעיר ואחרים. מיני המאכלים שהוגשו היו בעיקר בשרים על האש, טוגנים (צ'יפס) וכיוצא בזה.

לא נהוג היה באותה תקופה לצאת לאכול מחוץ לבית כאורח חיים וכבילוי. רוב בני האדם בישלו ואכלו בבית. היציאה והבילוי בבית הקפה הייתה להתענג על קפה ועוגה.

המסעדה לא הייתה סיפור הצלחה. מוצלח יותר היה אולם האירועים, בו נערכו אירועים ומופעים. בהתחלה המופעים והחתונות נערכו בגינה ללא גג. החצר הייתה מגודרת סביב עם גדר גבוהה של בלוקים. בראשית היו חוגגים שם בעיקר חתונות. שולחנות עץ פשוטים חוברו זה לזה, עליהם נמתחו מפות. הישיבה לידם הייתה על ספסלי עץ כנהוג באותם ימים. אף חתונתם של אליק וטומי נערכה שם, ובר המצווה של ירון (למרות שהאולם כבר לא היה פעיל בשנת 1985).

מאוחר יותר החלו אמרגנים מביאים זמרים ולהקות זמר וביניהם גם מפורסמות באותה עת כמו "האריות" או "הצ'רצ'ילים". לכל הופעה הייתה מתלווה תזמורת.

המופעים התקיימו באמצע השבוע בימי שלישי וחמישי וגם במוצאי שבתות. היה זה אולם החתונות והמופעים הראשון באשקלון. אנחנו היינו סובבים בין האנשים בעת ההופעות ומוכרים את מוצרי בית הקפה וגם שתייה קרה

וחמה.

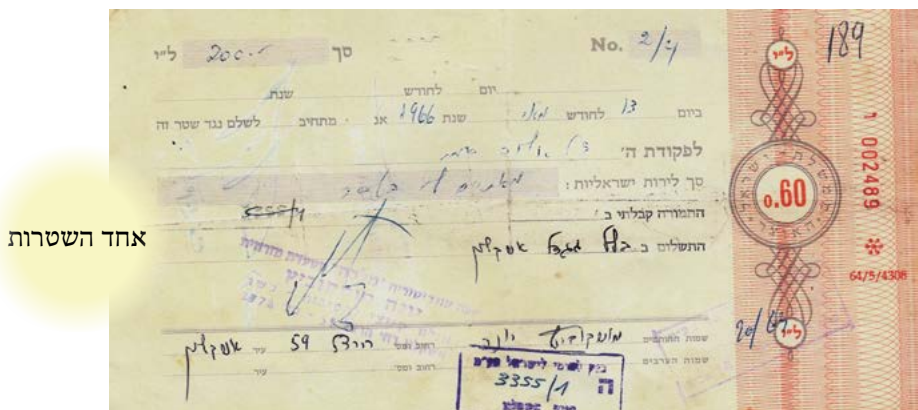
האירועים והמופעים נערכו בחצר היפה והמטופחת. השאון היה רב. מגבירי הקול גרמו לכך שקולות השמחה והזמרה נשמעו בכל הסביבה הקרובה

יונה ב"אולמי מלכה", ערוך לקראת חתונה

והרחוקה. אלא שאליה וקוץ בה, שכנים הרבו להתלונן על הרעש הבוקע מהמקום עד השעות הקטנות של הלילה ומפריע את מנוחתם. אבא הגה רעיון לכסות את המקום בגג. כך גם הרעש יפחת והדבר יאפשר גם לחגוג בימות החורף.

נוצר קשר עם חברת הבנייה "צלאלום" מתל אביב. אבא קיבל הצעת מחיר - 6.000 לירות, שהיו הון עתק באותה תקופה. העסקה נחתמה ואבא שילם בשטרות. כך שילמו אז. כעבור כחודשיים הוטלה עלינו פצצה, החברה פשטה

את הרגל. אבא התהלך כהלום רעם, התקשה לעכל את הבשורה המרה הזאת. כסף רב ירד לטמיון, כסף אותו הרוויחו ההורים בעמל רב. היו שיחות רבות בבית כשהשם "צלאלום" חוזר ללא הרף. לבסוף, לאחר שהתאושש, דאג אבא לבניית הגג המתנוסס עד עצם היום הזה על האולם הגדול של בית הכלבו שקיים שם כיום.

ברבות הימים הושכר האולם לחברה שפתחה שם משחקי סנוקר. "אלי אהב להסתובב שם, דבר שלא היה לרוחה של אימא. לי המקום לא התאים, אני לא מצאתי עניין במשחקים (טומי)".

חנה, חסיבה המלצרית וטומי ממלאים צלחות הגשה לבאי חתונה באולם

מול בית הקפה ובסביבתו עמדו בנייני משרדים וחנויות. פקידי העירייה, ששכנה בסמוך אלינו, העובדים במשרדים, המוכרים בחנויות, פקידי מפלגת העבודה - מפא"י, שמשכנה היה במקום, חלקם הגיעו אלינו בעת הפסקת הצהריים, או בכל הפסקה אחרת. הללו שלא יכלו להגיע, העבירו אלינו את הזמנותיהם ומלצרים ומלצריות עמוסי מגשים עם עוגות וקפה היו מגיעים אליהם.

באולם בית הקפה היו שולחנות וסביבם כסאות מעץ ללא משענת. במרכז צמוד לקיר היה טלפון ציבורי ומונה מחובר אליו. זה היה אחד הטלפונים הצבוריים החשובים בעיר (על טלפונים ניידים איש לא חלם ולא דמיין).

בכניסה, בחלון הראווה, שפנה לרחוב הרצל, עמד מקרר ובו עוגות לתצוגה. עוגות הקרם למיניהן בצבעים וצורות שונות. בהמשך, דלפק ועליו מכונת האספרסו והקופה. היה מקרר נוסף, בו אוחסנו בקבוקי השתייה הקרה.

הנכנס היה תופס מקום ליד אחד השולחנות שסביבם היו כסאות עץ ללא משענות. מימין, בהמשך, היה המטבחון. דלת נמוכה הפרידה בין בית הקפה לחדר שאחריו. הייתה זו דלת עשויה משני חלקים נמוכים, שהנכנס היה דוחף אותם, ולאחר מכן היו אלה נסגרים זה מול זה (בסגנון הסלונים במערב הפרוע). חלק זה היה בשנים הראשונות ביתנו, אליו היו צמודים שירותים נפרדים מבית הקפה (ללקוחות היו שירותים משלהם). בחוץ השתרעה גינה מטופחת עם דשא ופרחים.

לאחר שאבא החליט להרחיב את העסק, החדר בהמשך הפך להיות מסעדה ובהמשכה מאפיה ומטבח. הגינה הפכה במשך הזמן לאולם חתונות מקורה, והבנים טומי, אלי ושעיה (המאומץ) נאלצו לוותר על חדרם, שהפך לחלק מהעסק, והם השתכנו בחדר שאבא בנה למענם מפת, והיה צמוד לאולם החתונות. כניסה נפערה לאולם מכיוון הסמטה, מהנרייטה סולד. הרחבת העסק והבנייה הייתה עניין לא פשוט כלל וכלל. כבית ערבי נטוש, היה צורך בעבודה רבה של שיפוצים. הקירות העבים מאוד לא הקלו על המלאכה. אבא עבד יחד עם הפועלים גם בלילות, הוא היה חסר מנוחה ולא רגוע. "אף אני הייתי במתח, לנוכח האווירה ששררה אז בבית ולנוכח מצבו הבריאותי של אבא. הלחץ הזיק לו מאוד (טומי)".

חנה (משמאל) עם חזקי האחיין עוסקים בהגשה לבאי החתונה באולם

הזמנות לביצוע אירועים הגיעו גם מהמושבים שבסביבה. היינו מעלים על טנדר את הציוד שכלל שולחנות, מפות ספסלים וכמובן כיבוד ושתייה ונוסעים לערוך את הקייטרינג של החתונות, בר מצוות, בריתות או כל אירוע

אחר. בתנאים של אותם ימים הצריך הדבר ארגון ולוגיסטיקה יוצאים מגדר הרגיל. ושוב הייתה זו אימא שהראתה את כוחה הארגוני. לא היו מקררים ולכן היו ממלאים קרח בחביות, ובין שברי הקרח הניחו את בקבוקי השתייה הקרים, הכריכים ועוגות הקרם. באותה עת זה היה הכיבוד המקובל באירועים. אימא לא הייתה בעלת כוחות ואנרגיות ללא קץ, אך הדבר שהניע אותה היה כוח הרצון שבעזרתו הצליחה בכל אשר עשתה.

כליזמרים של קפה מושקוביץ

את ההזמנות ללהקות הזמר והתזמורות האשקלוניות לאירועים, עשו מהטלפון הציבורי שהיה בבית הקפה. על הקיר היו תלויות תמונות הזמרים והלהקות כפרסומת.

במשך שנים רבות היה בית הקפה מרכז חיינו. לא רק הפרנסה הייתה סביבו ועליו, אלא גם רבים מהערכים והחינוך בבית. לבית הקפה היה גם היבט מחנך. כאמור אלי וטומי עבדו בו ללא הפסקה. מיד בבואם מבית הספר החלו את משמרתם בעבודה ובעזרה. התורנות שלהם החלה בשעות הצהריים ונמשכה עד שעות הערב. וכן בערבי חגים, בבואם מהישיבה, או בבואם לחופשה מהצבא, ולאחר השירות הצבאי.

יונה עם תזמורת סאמי סאם

ההורים, העובדים ללא הרף, שמשו דוגמה ומופת לחריצות, אחריות, מחויבות ונשיאה בעול הפרנסה. "באמצעות בית הקפה נספגו לתוכנו ו'קבלנו לתוך הווריד' מהי משמעת, אדיבות, כיבוד הורים, עזרה הדדית ועוד. אני מעולם (טומי) לא נתתי להורים להרגיש שקשה לי. אלי ואני לא אמרנו מילה. ראינו כיצד הם עובדים בפרך, ובעיקר לאחר שאבא חלה ואימא העמיסה על עצמה עול נוסף. לא יכולנו לעמוד מנגד ולא להושיט כתף. היה ברור ומובן מאליו שגם אנו חלק מהעזרה החשובה כל כך בבית הקפה".

כיום, במקום בית הקפה קיים כלבו בשם "תרבוטון" ובו ציוד משרדי, ציוד לבית הספר, תיקים ועוד.

בית קפה שהיה ואיננו עוד